

**T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALI ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**RUSYA'DAKİ AZERBAYCAN DİASPORASI VE AZERBAYCAN-RUSYA
İLİŞKİLERİNE ETKİSİ**

**Afet SADİGLİ
2501130410**

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZSÜER

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

Adı ve Soyadı : AFET SADİGLİ Numarası : 2501130410
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : AVRASYA ARAŞTIRMALARI Danışmanı : DR.ÖĞR.ÜYESİ ESRA ÖZSÜER
Tez Savunma Tarihi : 24.09.2019 Saati : 13:00
Tez Başlığı : RUSYA'DAKİ AZERBAYCAN DİASPORASI VE AZERBAYCAN-RUSYA İLİŞKİLERİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF.DR OKAN YEŞİLOT		Kabul
2- DR.ÖĞR. ÜYESİ ESRA ÖZSÜER		Kabul
3-DR.ÖĞR.ÜYESİ MUHAMMED EMİN YILDIZLI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR ZUHAL MERT UZUNER		
2-DR.ÖĞR.ÜYESİ AYNA ASKEROĞLU ARSLAN		

ÖZ

RUSYA'DAKİ AZERBAYCAN DİASPORASI VE AZERBAYCAN-RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİSİ AFET SADİGLİ

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde diaspora kelimesinin kökeni ve içeriğinin değişimi incelenecektir. Bu bölümde her şeyden önce tarihî sınıflandırmanın, diaspora kelimesinin günümüzdeki anlamının bilincine varmak açısından en uygun tutum olduğu belirtilecektir. Ayrıca birinci bölümde globalleşme sürecinin, diasporanın anlamı, diaspora toplulukları, anavatan ve ev sahibi devlet açısından çeşitli ve önemli etkileri de incelenecektir.

İkinci bölümde günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti dönemine kadar Azerbaycan diasporasının oluşum ve gelişim süreci araştırılacaktır. Ayrıca bu bölümde uluslararası ilişkilerde bağımsız Türk devletleriyle ilişkilerinin geliştirilmesinin ve bu devletlerin diasporalarının ortak hedef doğrultusunda hareket edilmesinin önemi vurgulanacaktır.

Üçüncü bölümde ise Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki ilk yıllarda yaşanan Azerbaycan ve Rusya arasındaki siyasi sorunlar, daha sonra ise Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle iki ülke arasında olan soğukluğun aradan kaldırılması yönünde karşılıklı yürütülen politikalar incelenecektir. Bununla beraber Azerbaycanlıların Rusya'ya göçü ve sosyo-ekonomik durumu, statüsü ve pozisyonu, Azerbaycanlıların Rusya'daki yaşama adaptasyonu ve topluma uyum sağlaması konuları incelenecektir. Buna ek olarak Karabağ sorunu ve Rusya'daki Azerbaycan diasporasının bu sorunun çözümüne yönelik faaliyetleri de incelenecektir. Son olarak ise Azerbaycan diasporasının Rusya'daki konumu, etkisi ve Azerbaycan kökenli Rusya vatandaşlarının Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde yeri ve önemi araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmen, Diaspora, Azerbaycan-Rusya İlişkileri, Entegrasyon

ABSTRACT

THE AZERBAIJANI DIASPORA AND ITS EFFECT ON THE RELATIONSHIP OF THE AZERBAIJAN – THE RUSSIA AFET SADİGLİ

In the first chapter of the study that contain three chapter the historical origins and the evolution of contain of a word “diaspora” in the way of a political improvements will studied. To understand nowadays meaning of a word “diaspora” as a most appropriate aproach a historical classification will specified in this chapter. Also, different and important effects of the globalization process in terms of a diaspora concept, diaspora societies, host government and relative government will studied in this chapter.

In the second chapter the formation and the evolution of the Azerbaijani diaspora, from the beginning of XX century to the period of modern Republic of Azerbaijan will investigated. Also in this chapter the importance of development relationships with independent Turkish governments on the international arena and the movement of diasporas of these governments on the partnerships line will specified.

In the third chapter the political problems that experienced between Azerbaijan and Russia after years of collapse Soviet Union, later mutual politics to avoid cold relationships between two country after Haydar Aliyev come in power will studied. Also the migration of Azerbaijanis to Russia and their socio – economical condition, status and position, subjects of adaptation Azerbaijanis to the Russia life and integration to a society will specified. In addition, Karabakh problem and the activity of Azerbaijani diaspora related to the solution of this problem in Russia will specified. Finally, a position, an effect of Azerbaijani diaspora in Russia and a position and importance of Azerbaijani Russia citizens in the Azerbaijan – Russia relationships will investigated.

Keywords: Migration, Immigrant, Diaspora, Azerbaijan – Russia Relationships, Integration

ÖNSÖZ

Çalışmada Azerbaycan'ın, yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılara ilişkin siyasi konumu ele alınmaktadır. Bu çerçevede, Azerbaycan'ın diaspora yaklaşımı, uluslararası ilişkilerdeki günümüz diaspora uygulamalarından hareketle, karşılaştırmalı olarak yeniden ele alınmaktadır. Toplumun göçmen statüsünden diaspora statüsüne geçiş sürecini incelemek, çalışmamız açısından önem taşımaktadır.

Bu tezin yazımı sürecinde iç savaşların ve bundan dolayı insanların ülkelerini terk edip yabancı ülkelere göç etmelerinin şahidi oldum. Bu olaylar, diaspora konusunun günümüzde olduğu gibi ilerleyen dönemlerde de sıkça tartışılan bir konu olacağı ve dünyada yeni diasporaların oluşacağını göstermektedir. Zira küresel göç hareketleri devam ettikçe diaspora kavramı tartışılmaya devam edecektir.

Çalışmada diaspora kavramı, hem tarihsel süreç hem de güncel gelişmeler açısından incelenmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan diasporası gündemde olan öncelikli konulardan biridir. Dünyanın çeşitli devletlerine dağılmış Azerbaycan diasporasının oluşum ve gelişim tarihi, günümüzdeki durumu ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en önemli sorunlarından biridir.

Azerbaycan diasporasının en yaygın olduğu ülkelerden biri Rusya Federasyonu'dur. Başkent Moskova'dan uzak Sibiryaya kadar Rusya'nın her bölgesine Azerbaycan diaspora örgütlerine rastlamak mümkündür.

Çalışmam boyunca değerli fikir ve önerileriyle bana yön veren tez danışmanım Dr.Öğr.Üyesi Esra ÖZSÜER'e, tezi geliştirme sürecinde bilgi ve deneyimleriyle desteğini eksik etmeyen Prof.Dr.Okan YEŞİLOT'a, tez yazımı ile ilgili bana yardımcı olan Arş.Gör.Dr. Filiz FERHATOĞLU'na, Meryem GÜNAYDIN'a ve gösterdiği destek ve anlayıştan dolayı eşim Asif SADİGLİ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Afet SADİGLİ, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİASPORA TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Diaspora Kavramı.....	5
1.1.1. Diasporanın Genel Özellikleri.....	8
1.1.2. Diasporanın Türleri	11
1.1.2.1. Klasik Diaspora.....	11
1.1.2.2. Modern Diaspora	12
1.2. Göç ve Göçmen Kavramı	13
1.2.1. Münferit Göçler ve Kitle Göçleri.....	14
1.2.2. Zorunlu ve Gönüllü Göçler	15
1.2.3. İç Göç ve Dış/Uluslararası Göç.....	15
1.2.4. İşgücü Göçü ve Beyin Göçü	17
1.3. Bir göçmen ne zaman diasporanın bir parçası haline gelir?.....	19
1.4. Diasporaların Sınıflandırılması	22
1.5. Diasporanın Önemi.....	25

1.6.	Diasporada Kimlik Bilinci.....	29
1.6.1.	Anavatanla İlişkiler	33
1.6.1.1.	Diaspora Turizmi	34
1.6.2.	Diasporaların Bulunduğu Ülkeyle İlişkileri.....	35
1.6.2.1.	Uyum Süreci	36
1.6.3.	Diaspora Grubunun Birbiriyle Olan İlişkileri	38
1.6.4.	Küresel Diaspora Ağları ve İkili İlişkilere Etkileri.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN DİASPORASININ OLUŞUM VE GELİŞİM SÜRECİ

2.1.	SSCB'nin Çöküşüne Kadar ki Süreçte Azerbaycan'ın Diaspora Tarihi	42
2.1.1.	Azerbaycan Diasporasının Güney Azerbaycan Kolu.....	59
2.1.2.	Azerbaycan Muhaceret Basını	62
2.2.	Sovyet Dönemi Sonrası Yurtdışında Azerbaycan Diasporasının Faaliyeti. 64	
2.2.1.	Haydar Aliyev Dönemi	66
2.2.1.1.	“Yurt Dışında Yaşayan Azerbaycanlılar” Kavramı.....	67
2.2.1.2.	Azerbaycanlılık Mefkuresi	68
2.2.2.	İlham Aliyev Dönemi.....	70
2.3.	Azerbaycan Diasporasının Yerleşim Coğrafyası.....	71
2.4.	Kurultaylar.....	73
2.5.	Azerbaycan Diasporası İçin Öneriler	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN-RUSYA İLİŞKİLERİ VE DİASPORA

3.1. SSCB'nin Çöküşünden Sonra Azerbaycan-Rusya İlişkilerindeki Gelişmeler	79
3.1.1. Ticari ve Ekonomik İlişkiler	84
3.1.2. Enerji Alanında İşbirliği.....	85
3.1.3. Eğitim ve Kültür Alanında İşbirliği	86
3.1.4. Rusya'nın Karabağ Politikası.....	88
3.2. Azerbaycanlıların Rusya'ya Göç Süreci	91
3.2.1. Azerbaycanlı göçmenlerin Rusya Federasyonu'nda Yaşadıkları Sorunlar	100
3.3. Rusya'da Azerbaycan Diasporası: Oluşum ve Gelişimin Temel Aşamaları... ..	110
3.3.1. Rusya'da Azerbaycan Diasporasının Millî-Kültürel Birliği ve Rusya-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi.....	112
3.3.2. Rusya'da İlk Millî-Kültürel Merkezin Kurulması	113
3.3.2.1. "AzerRos Federal Millî-Kültürel Muhtariyeti" (FMKM)	114
3.3.2.2. "Umum Rusya Azerbaycan Kongresi" (UAK).....	116
3.3.2.3. Rusya'nın Azerbaycanlı Gençler Teşkilatı (RAGT)	118
3.3.2.4. Rusya'da Azerbaycanlıların Diğer Sosyal Kuruluşları.....	121
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA	132

KISALTMALAR LİSTESİ

- A.g.e.** : Adı geçen eser
A.g.m. : Adı geçen makale
ADC : Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AGİK : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AHC : Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AzerRos-FMKM: Rusya Azerbaycanlılarının Federal Milli Kültürel Muhtariyeti
BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
DAB : Dünya Azerbaycanlıları Birliği
DC : Dağıstan Cumhuriyeti
BM : Birleşmiş Milletler
SSC : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
RAİ : Rusya Azerbaycanlıları İttifakı
RAGT : Rusya'nın Azerbaycanlı Gençlik Teşkilatı
RF : Rusya Federasyonu
UAK : Umum Rusya Azerbaycan Kongresi

GİRİŞ

“Yumuşak güç” olarak nitelendirilen diasporalar, anavatanlarının ve ikamet ettikleri ülkelerin dış siyasetinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Diasporaların dünya çapında etkili olabilmeleri için hem anavatanla hem de yurtdışındaki soydaşlarıyla birlik ve beraberlik içerisinde olması son derece önemlidir. Dolayısıyla anavatanla aradaki bağların ve aidiyet duygusunun inşası, diaspora ve köken ülke arasındaki bilgi ağının büyümesi ve geliştirilmesi, anavatana dönüşlerin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi etkili diaspora stratejileri üretmekten geçmektedir.

Diaspora analizlerinde üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da göçlerin diasporanın yapısını nasıl etkilediği meselesidir. Zira insanların yer değişimi her zaman diaspora olarak tanımlanamaz. Bir toplumda bir diaspora kimliğinin oluşması ve üyelerin kendi aralarında ağlar oluşturması uzun zaman alabilir. Bir diaspora üyesi olabilmek için sadece yurtdışında yaşamak yeterli değildir. Vatandaş olarak ya da gönüllü terk ederek başka bir bölgeye göç eden her grup, diaspora topluluğu olma niteliğini taşımaz. Diasporaları diğer göçmenlerden ayıran bazı özellikleri şunlardır: göçten sonra kimliklerini sürdürürler; birlik ve beraberlik ruhu içindedirler; siyasi, ekonomik ve sosyal ağları mevcuttur ve bu sayede anavatanla her türlü ilişkilerini geliştirirler. Zira diaspora her şeyden önce kendisini anavatanın bir parçası olarak gören, halkının tarihini, kültürünü, örf ve adetlerini benimseyen ve anavatan ile bağların sıklaştırarak ikamet ettikleri ülkede güçlü konuma gelen ve anavatanın gelişmesine katkı sağlayan bireylerdir. Fakat diaspora oluşum süreci en az birkaç nesli hedef alacak kadar uzun soluklu bir süreçtir.

Bu anlamda tarihi Azerbaycan topraklarında yaşanan göç süreci ve diasporanın oluşumu dikkat çekmektedir. Azerbaycan’da göç süreci birkaç aşamada ve çeşitli sebeplerden dolayı gerçekleşmiştir. Özellikle kitlesel göçler 20. yüzyılın başlarında bölgenin Sovyet Rusya’sı tarafından işgalinden sonra gerçekleşmiştir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede yaşanan siyasi ve askerî olaylar, Azerbaycanlıların tek bir merkezde birleşmesine engel olmuştur. Özellikle Gülistan ve Tükmençay anlaşmalarının ardından Azerbaycan’dan çok sayıda aile, toplu şekilde göç etmek

zorunda kalmıştır. Bu göç dalgaları ilerleyen dönemlerde de devam etmiş ve 20. yüzyılın başlarında daha da hızlanmıştır. Bununla beraber Sovyetler döneminde Azerbaycanlılar, bir taraftan baskı ve sürgüne maruz kalmış diğer taraftan sanayileşmeyle birlikte SSCB'nin (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) çeşitli bölgelerine çalışmak ve eğitim almak için göç etmiştir. Böylece 20. yüzyılın başlarından itibaren yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların örgütlenmesi ve diaspora faaliyetlerinin temeli atılmıştır.

Bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) 23 aylık bağımsızlık döneminin bitmesi ile Azerbaycanlıların muhacereti durmadan devam etti ve bu süreç İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyetler Birliği askerî kuvvetlerinde yer alan binlerce Azerbaycanlının dünyanın farklı ülkelerine yerleşimi ile ivme kazanmıştır. Bununla beraber, Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika kıtalarında millî diasporanın içeriği, genel olarak Güney Azerbaycan'da yaşanan siyasi ve devrimci olaylardan sonra artış göstermiştir. Özellikle İran'da Pehlevi şah rejiminin devrilmesi sonucunda Tahran, Tebriz, Erdebil, Hemedan, Urumiye ve diğer büyük şehirlerden Azerbaycanlıların yurtdışına göç etmelerinin, millî diasporanın oluşmasında önemli etkisi olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin dağılma aşamasında Ermenistan ile Azerbaycan arasında ortaya çıkan Dağlık Karabağ sorunu ile yüzlerce ailenin eski Sovyet Cumhuriyetlerine ve diğer ülkelere muhacereti devam etmekteydi. 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına kavuşması ve ardından ülkede yaşanan sosyo-politik hadiseler toplumun göç tarihinde de etkin iz bırakmıştır. Bu dönemde millî birliğin güvencesi, dünya Azerbaycanlılarının tek bir millî çıkar etrafında kenetlenmesi devlet yapılanmasının başlıca görevlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

70 yıl süren kapalı bir sistemin ardından bağımsızlığın kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, günümüzde dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan Azerbaycanlılar için siyasi merkez olmuştur. Bağımsızlığına yeni kavuşan devlet ise bu önemli görevin yerine getirilmesi, bir takım ideolojik, siyasi, sosyo-ekonomik sorunların çözümü ile ilgiliydi. 1995 yılından sonra yurt dışına göçler, yalnızca ekonomik nitelik kazanmaya başlamıştır. Azerbaycan diaspora faaliyetlerine tam olarak 2001 yılında Dünya Azerbaycanlılarının I. Kurultayından sonra başlamıştır.

Haydar Aliyev'in ikinci kez Cumhurbaşkanı olarak seçildiği dönemde, "Yurt Dışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi" kuruldu. Aynı yıl devlet başkanı tarafından imzalanan kararname temelinde kurulan Yurt Dışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi'nin temel amaç ve görevleri; "Yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılarla ilişkileri genişletmek ve bu ilişkileri giderek geliştirmek" olarak belirlenmiştir.¹

Artık tam oluşmuş ve gelişme dönemini yaşayan Azerbaycan diasporasının lobi faaliyetine geçmesinin gerekliliği düzenli olarak dile getirilmektedir. Dünya Azerbaycanlılarının örgütlenmesi, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ile siyasi, ekonomik, kültürel ve manevi ilişkilerin geliştirilmesi son derece önemlidir.

Azerbaycanın millî-kültürel özelliklerinin, tarihi geleneklere bağlılığının korunması, tarihi vatanla ilişkiler, modern diaspora kuruculuğunun en güncel meselelerindedir. Çeşitli ülkelerde faaliyet gösteren kurum ve birliklerin tek örgüt etrafında birleştirilmesi dünya Azerbaycanlılarının temel ilkelerindedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra RF'da da Azerbaycanlıların diaspora oluşumu süreci başlanmış olup günümüzde bu süreç devam etmektedir. Nitekim Rusya'daki Azerbaycan diasporası aktif bir şekilde çalışmaktadır. Rusya'da, Azerbaycan dergi ve gazeteleri yayımlanmakta, çeşitli kültürel ve eğitim faaliyetleri yapılmaktadır. Bu etkenler Bakü ve Moskova arasında olumlu ilişkiler kurmak için iyi bir sosyal taban oluşturmaktadır. Bu çerçevede Rusya'da, Azerbaycan diasporasının, Azerbaycan'ın iç ve dış politikasının çeşitli alanlarda gelişmesine önemli etkisi olmuştur. RF'da ekonomik açıdan aktif ve iyi yapılandırılmış Azerbaycan örgütleri iki ülke arasındaki etkileşim ve işbirliğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Azerbaycan için Rusya'daki diaspora stratejik bir kaynak haline gelmiştir. Zira göçmenler tarafından kazanılan para Azerbaycan'da istihdamın sağlanmasında ve ekonominin kalkınmasında önemli rol oynamıştır.

Kuşkusuz, Rusya'da Azerbaycan diasporasının sorunları da mevcuttur. Azerbaycan diasporasının temel sorunlarından biri, liderlik uğrunda mücadele etmek olmuştur. Zira bazı yöneticilerin yüksek liderlik hırsları sosyal kurumlar içerisinde çeşitli hasarlara yol açmıştır. Ne yazık ki, liderler arasında "en büyük" olmak için

---

¹ <http://diaspor.gov.az/tarix/> (Erişim Tarihi: 21. 08. 2015)

verilen yersiz mücadele, bugün de Azerbaycan diasporasının sadece Rusya’da değil, diğer ülkelerde de temel sorundur. Bunlar diaspora içinde çeşitli gruplaşmaların oluşmasına ve sonuç olarak da parçalanmalarına neden olmuştur.

Azerbaycan diasporası sosyo-politik, ekonomik ve kültürel hareketleri ile sadece Rusya toplumu üzerinde kalıcı bir etkiye sahip değildir, aynı zamanda Azerbaycan-Rusya ilişkilerinin de önemli bir parçasıdır. Dolayısıyla ikili ilişkilerin geliştirilmesi açısından diaspora faktörü çok önemlidir. Rusya’da yaşayan Azerbaycanlıların büyük kısmı bu devletin vatandaşlarıdır. Dolayısıyla, 2.5 milyondan fazla Azerbaycanlının yaşadığı, küçümsenmeyecek ekonomik güce sahip iş adamlarının bulunduğu bu ülkede millî çıkarlar örgütlü bir şekilde korunmalıdır. Diaspora örgütleri ne kadar güçlü ve birlik içinde olurlarsa, o kadar Rusya-Azerbaycan ilişkileri gelişecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİASPORA TANIMI VE GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. Diaspora Kavramı

Bu bölümde diaspora kavramı, geçmişten günümüze kadar yaşanan gelişmeler doğrultusunda kavramın ortaya çıkışı ve kullanımı, daha sonra da diaspora topluluklarının özellikleri, isimlendirilmesi ve sınıflandırılmasına ilişkin konular incelenecektir.

Etnik gruplar, göçmenler, mülteciler ve yabancılarla ilgili akademik çalışmalar bağlamında önemli bir yere sahip olan diaspora, yaklaşık 2500 yıllık tarihi olan kadim bir kelime olmasına rağmen bu kelimenin anlamı ve içeriği hala tartışılmaktadır. Özellikle 20. yüzyılda ortaya çıkan uluslararası politik gelişmelere bağlı olarak, günümüzde bu kavram yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

İlk olarak diasporanın kelime anlamını ve dünyadaki kullanımını incelemek gerekir. Kelimenin etimolojisine bakıldığında, Yunanca dia (ile, sonucunda) ve sporos (köken, tohum) kelimelerinden türeyen diaspora, kavramsal açıdan “sağa sola dağılmış, saçılmış tohumlar” anlamına gelmektedir.² Diaspora, Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlülüğü’nde ise “Herhangi bir ulusun veya inanç mensuplarının ana yurtları dışında azınlık olarak yaşadıkları yer veya herhangi bir ulusun ana yurdundan ayrılmış kolu, kopuntu”³ olarak tanımlanmıştır. Botanik biliminden ödünç alınan bu terim, bitkinin, kök bitkiden sürüklenerek uzaklaşmasını ve merkezden ayrılarak, farklı yerlerde gelişmesini ve çoğalmasını tanımlar.⁴ Diasporik topluluklar kendileriyle birlikte kültürel unsurları anavatanından yeni yerleşilen topraklara taşırlar. Böylece kültür, anavatandan yeni topraklara aktarılarak burada gelişir.

---

² Steven Vertovec, Religion and Diaspora, Oxford University School of Geography and the Environment’da yapılan “New Landscapes of Religion in the West” isimli konferansta sunulan tebliğ. 27-29 Eylül, 2000, s.2

³ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b98fee93d7821.1502421 (03.06.2018)

⁴ Martin Baumann, **Diaspora: Genealogis of Semantics and Transcultural Comparison**, Numen, Vol. 47, Issue 3, 2000, s. 315 (313-337)

Diaspora kavramı tarih boyunca kullanım açısından birçok değişikliğe uğramıştır. Baumann, bu kelimeyi Yunanlıların Akdeniz'deki kolonilerini tanımlamak için kullandıklarını belirtmektedir.⁵

Gerek diaspora kavramının anlamını gerek diaspora topluluklarının özelliklerini anlayabilmek için, diasporanın tarihine yolculuk yapmakta yarar vardır. Diaspora ile ilgili bir araştırma, sürgün tecrübeleri, kavramın kullanımı ve gelişiminde önemli etkisi olan Yahudi diasporasından bahsetmeden yazılamaz. Diaspora kavramının oluşum ve gelişim sürecinde önemli etkisi olan Yahudiler için sürgün, bir kavramın ötesinde tarihsel bir olgu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Diaspora kavramı, M.Ö. 721 yılında İsrail Krallığının Asurlular tarafından yerle bir edilmesiyle başlamış, fakat asıl diaspora M.Ö. 597'de, Babil kralı II. Nebukadnezar'ın (M.Ö. 605-562) Yahuda Krallığı'nı yıkmasıyla oluşmuştur.⁶ Yahuda Krallığı'nın fethedilişi ile birlikte çok sayıda Yahudilerin tutsak alınarak Babil'e sürülmesi diasporanın başlangıcı olarak kabul edilir. M.S. 70'te Kudüs ve civarındaki bölgelerin yıkılması, Yahudilerin daha da dağılmalarına ve Yahudi diasporasının nüfusunun artmasına yol açmıştır.⁷ Zaman içerisinde Yahudiler Avrupa, Amerika ve Kuzey Afrika'ya göç ederek, bu bölgelerde de Yahudi diasporasını oluşturmuşlar. Bu dönem ve sonrasında birçok Yahudi, Roma, Mısır ve diğer ülkelere göç etmişlerdir. Daha sonra yine ya buldukları hâkim ülkelerden mecburi olarak ayrılmış (örneğin, 15. yüzyılın sonunda Portekiz ve İspanya'dan zorla sınır dışı edilmişler) ya da kendi istekleriyle ikinci ve üçüncü bir ülkeye göç etmeye karar vermişlerdir. (Örneğin, 1980'lerde ve 1990'larda Güney Afrika'da yaşayan Yahudiler, Kuzey Amerika ve Avustralya'ya gönüllü olarak göç etmişlerdir.)⁸

Yahudilerin İsrail'den sürgün edilmesi ile daha sonra Almanya'da yaşadıkları soykırım, ortak anavatan bilincini canlı tutmaya ve diaspora kimliğinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Yahudiler daha ziyade Yahudi diasporalarının faal olduğu, iyi yapılandırılmış ve teşkilatlanmış ülkelere göç etmişlerdir. Yahudi diasporası genellikle dört merkezde toplanmaktadır: Rusya, Amerika, Fransa ve İsrail.⁹ Yahudi

⁵ Baumann, **a.g.m.** s. 314

⁶ Hayrullah Örs, **Musa ve Yahudilik**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2013, s. 213-219

⁷ Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara, Vadi Yayınları, 1998, s. 295

⁸ <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=577> (Erişim Tarihi: 07.11.2014)

⁹ <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0462-birulus.html> (Erişim Tarihi: 04.11.2014)

diasporası İsrail'in kurulmasında olsun, diplomatik ve politik arenada olsun İsrail için önem arz eder. Yaklaşık 8 milyon nüfusa sahip olan Yahudi diasporası, nüfusu 5 milyon olan İsrail'den daha kalabalıktır. Dünya geneline bakıldığında Yahudi diasporasının buldukları ülkelerde güçlü yapılanmalara sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Diaspora, anavatanından ayrılmış ve başka uluslar arasında dağılmasına rağmen kendi kültürel değerlerini, dilini, dinini koruyan bir toplum, ya da toplumun bir parçası için de kullanılmıştır. Sadece Yahudiler için kullanılan diaspora kavramı, zamanla benzeri göç tecrübeleri yaşamış başka topluluklar için de kullanılmış ve kavramın gelişimine de katkı sağlanmıştır. Diaspora, M.Ö. 800-600 yıllarında Yunanlıların Anadolu ve Akdeniz bölgelerine yerleşmesini tanımlamak için de kullanılmıştır.¹⁰

Cohen'e göre Yahudi diasporası dışında travmatik bir olay sonucu ortaya çıkan dört diaspora daha vardır: Afrika diasporası (ABD topraklarına göç ettirilen Afrikalı zenciler), Ermeni diasporası (ABD, Fransa, Ortadoğu'ya dağılan Ermeniler), İrlanda diasporası (Britanya'dan İngilizler tarafından göç ettirilen İrlandalılar), Filistin diasporası (İsrail'in devletleşmesi sonucunda dağılan Filistinliler).¹¹

Diaspora kavramı uzun bir süre anavatanlarından göç ettirilmiş, homojen, içine kapalı toplulukları tarif eden bir terim olarak kullanılmıştır. Fakat zaman içerisinde diaspora zorunlu göç ettirilen toplulukları tarif etmek için kullanılan bir kavram olmaktan çıkmış, küreselleşmeye bağlı olarak etnik azınlıkları, gönüllü göçmenleri, misafir işçileri, mültecileri ve diğer dağılmış toplulukları içinde bulunduran geniş bir göçmen nüfusu için de kullanılmaya başlamıştır.¹² Bu bağlamda 1. ve 2. Dünya Savaşları sonucunda meydana gelen göç ile beraber, diasporalar, gerek kültür, gerek siyaset ve gerekse ekonomi açısından kayda değer konulardan biri haline gelmiştir. Son yüzyılda ortaya çıkan siyasi gelişmeler, kadim bir kelime olan diaspora kavramına başka bir anlam yüklemiştir. Nitekim diaspora, küreselleşmenin

---

¹⁰ Robin Cohen, **Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)**, Vol. 72, No. 3, Ethnicity and International Relations, 1996, s.1

¹¹ Cohen, **Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)**,s. 512-513

¹² Larissa Remennick, "Diaspora", **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, ed. George Ritzer, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2007, s. 1152 (1151-1153)

etkisiyle kimlik, aidiyet gibi yeni bir anlam kazanmaya başlamıştır. Sanayileşmeyle birlikte toplumsal hareketliliğin hızla büyümesi, bir yandan yerlerinden - yurtlarından ayrılan insanların daha yüksek bir yaşam kalitesi peşinde olmasına diğer yandan zorunlu ekonomik veya siyasi motifli göç dalgalarına sebebiyet vermiştir. Önce Avrupalıların ve daha sonra doğu halklarının sanayi toplumuna geçiş sürecinde yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Özgürlüğün ve sivil eşitliğin giderek daha çok önem kazanmasıyla kelimenin tam anlamıyla getto duvarları yıkılarak dış baskılar önemli ölçüde azalmıştır. Halihazırda en az otuz farklı etnik grup kendilerini diaspora olarak tanımlamaktadır. Artık herkes meslek, ikamet, din gibi özgür seçime sahiptir. Her şeye rağmen bu süreç derinleşerek yeni şekil almakta, diasporanın önemi ve etkisi ise giderek artmaktadır. Dolayısıyla diaspora kavramı 20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında anavatanlarından göç etmiş hem etnik, hem de dini azınlıkları kapsayarak çok geniş bir alana yayılmıştır.¹³

1.1.1. Diasporanın Genel Özellikleri

Diaspora kavramını daha iyi analiz edebilmek ve doğru tanımlamak için diaspora kelimesi üzerinde çalışmalar yapan teorisyenlerin tartışmalarına göz atmak faydalı olacaktır. Diaspora topluluğunu diğer topluluklardan ayıran ve onlarla özdeşleştiren unsur konusunda en temel üç fikir, William Safran, Robin Cohen ve Gabriell Sheffer'e aittir.

William Safran bir topluluğun kendini diaspora olarak adlandırabilmesi için altı karakteristik özelliği benimsemiş olması gerektiğini savunmaktadır. Diasporaların, kendi millî kimlikleri ile buldukları ülkenin millî kimliği arasında olduğunu belirten Safran, diasporanın özelliklerini şöyle tanımlamaktadır:

1. Anavatandan iki veya daha fazla yere göç ederek yabancı topraklara yayılmak,
2. Ortak bir tarih, anavatan mitolojisi, uzaktan milliyetçilik,
3. Ev sahibi ülke tarafından tam olarak kabul edilmedikleri ve belki de asla kabul edilmeyecekleri ve bu nedenle parçalanmış olarak kalacakları inancı,

---

¹³ James Clifford, "Diasporas", *Cultural Anthropology*, **Published by: Wiley on behalf of the American Anthropological Association**, Vol. 9, No. 3, 1994, s.303 (302-338)
http://wayneandwax.com/pdfs/clifford_diasporas.pdf (15.05.2018)

4. Anavatanın yaşanılabilir ideal ülke olduğu kanısı ve koşullar daha elverişli hale geldiğinde kendilerinin ya da gelecek nesillerinin geri dönecekleri düşüncesi,
5. Anavatanın kalkınması ve gelişmesi, güvenliğinin ve refahının temin edilmesi adına işbirliği içinde olunması ve grup bilincinin oluşması gerektiği düşüncesi,
6. Anavatanla sürekli olarak devam eden karşılıklı ticari, akrabalık, siyasi vs. ilişkiler içinde bulunulması¹⁴

Safran, diasporayı anavatanlarından trajik bir biçimde kovulmuş, kendi anavatanına ve etnik kimliğine karşı sadakatini koruyan, anavatanın refahını ve kalkınmasını düşünen, bir gün geri dönme fikriyle yaşayan toplum olarak tanımlar. Safran'a göre diaspora üyeleri anavatanının tarihini, kültürünü, örf ve adetlerini tanımalı ve gelecek nesile aktarmalıdır. Fakat Safran diaspora üyelerinin sadece anavatanla ilişkilerini önemser ve onların ev sahibi ülke ile ilişkilerine ve kendilerinden sonra yetiştirdikleri nesillerin kimlik ve aidiyet oluşum süreçlerine yer vermez. Şu bir gerçek ki, diaspora mensuplarının hem anavatanlarıyla hem de başka ülkelerdeki yurttaşlarıyla işbirliği ve yardımlaşma içerisinde olması, gelecek nesillerde diaspora kimliği bilincini vermesi kaçınılmazdır. Safran'ın oldukça kısıtlayıcı olan diaspora kavramına ilişkin bu tanımlaması farklı diaspora durumlarını açıklamakta yetersiz kalmış ve zamanla tanımlama daha geniş bir çerçeveye taşınmıştır.

Robin Cohen'e göre Safran'ın yukarıda anlatılan diaspora için ölçütleri, diasporayı sadece bir toprak parçası için yaşayan bir cemaat olarak görme düşüncesini yetersiz bulur ve tanıma eklemeler yaparak daha kapsamlı bir açıklama yapar. Cohen, anavatanından göç eden bir gurubun anavatanına geri dönmeyi ya da diasporada kalmayı seçebilme olasılığı üzerinde durarak diasporada bulunması gereken unsurları tanımlamak için şu şekilde bir liste sunmaktadır:

1. Travmatik bir biçimde, anavatanları olarak gördükleri coğrafyadan genellikle açlık ya da baskı gibi üzücü bir gidişatın sonucu olarak iki ya da daha fazla yere dağılma,

---

¹⁴ William Safran, **The Jewish Diaspora in a Comparative and Theoretical Perspective**, Israel Studies, Vol. 10, Number 1, 2005, s.37

2. Anavatandan iş arama veya sömürgecilik nedeniyle dağılmak,
3. Ortak bir anavatan bilinci ve miti,
4. Varsayılan tarihi yurdu idealize etmek, korumak, inşa etmek, refahını ve güvenliğini sağlamak konusunda ortak sorumluluk,
5. Geri dönüş düşüncesinin gerçekleştirilmesi,
6. Ortak geçmiş ve ortak kader inancını temel alan etkili bir etnik toplum bilincinin oluşması ve bu bilincin uzun yıllar sürdürülmesi,
7. Diasporaya ev sahipliği yapan toplumlar arasında yaşanan sorunlar, tam olarak kabul edilememesi veya grubun tehlikeli bir olay yaşaması ihtimali,
8. Farklı ülkelerde yaşayan aynı etnik grup üyeleri ile yardımlaşma ve duygudaşlık içinde olmaları,
9. Çoğulculuğa hoşgörülü yaklaşan ev sahibi ülkelerdeki varlığı sürdürme olasılığı.¹⁵

Cohen'e göre, bu özelliklerin çoğunluğunu taşıyan topluluklar "diaspora" olarak tanımlanabilir. Burada Cohen diaspora kavramını, yalnızca trajik olaylar yaşamış ve anavatanlarından göç ettirilmiş toplulukları tanımlayan bir kavram olarak kabullenmek yerine, diaspora örgütlerinin anavatandan ekonomik veya kolonyal amaçlar gibi nedenlerden dolayı göç etme sonucunda da oluşabileceğini belirtmiştir. Cohen'e göre diasporada bulunması gereken unsurlardan biri de diğer ülkelerde yaşayan aynı etnik grup üyeleri ile dayanışma duygusunun olmasıdır. Diasporaların küresel aktörler olabilmeleri için bu özellik büyük önem taşır.¹⁶

G. Schaeffer'in görüşüne göre ise diaspora, etnik grupların tarihi vatanlarından zorla ya da gönüllü göç ile oluşmuştur. Onlar, hâkim ülkelerde etnik, dini kimliklerini koruyarak azınlık durumunda yaşamaktadırlar. Schaeffer'e göre etno-ulusal diasporalarının temel özellikler şunlardır:

1. Bütün diasporalar gönüllü veya zorunlu göç sonucunda oluşmuştur,
2. Diaspora üyeleri etnik ve kimlik bilincinin sürdürülmesi gerektiği düşüncesindedirler,
3. Yabancı ülkelerde azınlık olarak yaşamaktadırlar,

---

¹⁵ Robin Cohen, **Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)**, s.515

¹⁶ Cohen, **Diasporas and the State: From Victims to Challengers**, s. 515

4. Diaspora üyeleri, hem kendi ülkeleriyle hem de çeşitli ülkelerdeki yurttaşlarıyla kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi bağlarını sürdürürler,
5. Üyeler, anavatan, ev sahibi devlet ve uluslararası aktörler arasında ulus ötesi iletişim ağları kurarlar.¹⁷

Sheffer'e göre diaspora üyelerinin etnik kimliklerini koruyarak anavatanlarına bağlılıklarını sürdürmekle beraber ev sahibi ülkeleriyle de ilişkilerini sürdürürler.

Rogers Brubaker ise "The 'diaspora' diaspora" başlıklı makalesinde diaspora kriterlerini dağılma, ana yurda geri dönebilme isteği, psikolojik sınırların korunması olarak sıralamaktadır.¹⁸

Aslında bu tanımların tamamı "bir yerden dağılma"yı ifade eder. Bu dağılma zorunlu bir biçimde olabileceği gibi, insanların kendi isteği ve iradesi ile daha kaliteli yaşama koşullarına sahip olma isteği sebebi ile de ortaya çıkabilir. Burada esas kıstas göçün gerçekleşmesidir.

Sonuç olarak diaspora kavramının ilk anlamı, doğrudan doğruya Yahudilerle ilişkilendirilmiştir. Ancak göç hareketleri ve zorunlu göç gibi deneyimleri yaşayan diğer topluluklar, özellikle 19. yüzyıldan sonra diaspora olarak tanımlanmaya başlamıştır. Böylece zamanla diaspora kavramının tanımı genişlemeye başlamıştır. Önceleri göçlerle ilgili, dini ve kültürel araştırmalara konu olan diaspora kavramı, son yıllarda uluslararası ilişkiler, siyaset alanlarında da sıklıkla kullanılmaktadır.

1.1.2. Diasporanın Türleri

Diaspora kavramı kendi içinde klasik ve özellikle 1980'lerde ortaya çıkan modern diaspora olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.1.2.1. Klasik Diaspora

Klasik diaspora, zorunlu göçlerin sonucunda oluşan, ev sahibi ülkeyle aralarında keskin kültürel bir sınırın çizildiği, anavatanın yaşanılabilir en uygun ülke olduğu kanaati ve bir gün anavatana geri dönebilme arzusu gibi özellikleri

---

¹⁷ Gabriel Sheffer, **Diaspora Politics**, Cambridge University, Press, New York, 2003, s. 83

¹⁸ Rogers Brubaker, **The "diaspora" diaspora**, **Ethnic and Racial Studies**, Taylor & Francis Group, January, 2005, Vol. 28, No: 1, s.1-19, s. 5-6

içeren bir modeli tanımlar. Diaspora konusunda sayısız çalışmaların yazarı G. Schaeffer, 1980'lerde diaspora üzerine hemen hemen tüm araştırmalarda bilim adamlarının başlangıç noktasının Yahudi diasporası olduğunu belirtir.¹⁹ Nitekim Klasik diaspora, 20. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak Yahudilerle özdeşleştirilmiş ve sadece Yahudiler için kullanılmıştır. Başka bir deyişle klasik diaspora, zorunlu göç deneyimi yaşamış toplumların, özellikle Yahudilerin yaşam süreçleriyle özdeşleşerek onların ırkına ve dinine karşı yapılan baskıları ifade eder.²⁰

Ayrıca Klasik diasporalara Filistin, İrlanda, Afrika ve Ermeni diasporaları, daha genç diasporalara da Türk, Polonya, Cezayir, Fas, Kore, Japon diasporaları dâhil edilmektedir. En genç diasporalar ise 1970'lerin başından itibaren Basra Körfezi ve Arap Yarımadası'nın petrol devletleri ülkelerdeki göçmen (Filistin, Hindistan, Pakistan, Kore'den gelen göçmenler) işçilerdir.²¹

Klasik diaspora, bireylerin iradesi ile veya onların iradeleri dışında gerçekleşen bir kopuş ve yeni bir başlangıcı içerdiği için streslidir. Bu bakımdan Yahudi, Filistinli, İrlandalı, Afrikalı ve Ermeni diasporalarının yaşadıkları zorunlu göçlerin diaspora kimliğinde önemli etkisi vardır. Diasporalar, bazı grupların veya toplulukların varlığını çeşitli yollarla ortadan kaldırmayı hedefleyen politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkabilir. Klasik diaspora üyeleri, genel olarak, "öteki" ile yani çoğunluk toplumu ile karışmazlar. Kaya'nın da belirttiği gibi klasik diaspora üyeleri ötekine karşı birlik olurlarsa hayatta kalabileceklerine ve "kutsal anavatana" geri döneceklerine inanırlar. Bu nedenle diaspora ve vatan olguları arasında sıkı bağ oluşmaktadır. Bu klasik diasporanın temel karakteridir.

1.1.2.2. Modern Diaspora

21. yüzyılda küreselleşmenin sonucu olarak gelişen teknolojiler, daha farklı bir göç deneyimini ve modern diaspora yaklaşımını ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1980 yıllarından itibaren teknolojinin hızla gelişmesi ve 1990'da meydana gelen gelişmeler, diasporayla ilgili yaklaşımlara farklı bir bakış açısı getirmiştir.

¹⁹ Gabriel Sheffer, **a.g.e.**, s. 208

²⁰ Виктор Дятлов, "Дiaspora: попытка определиться в понятиях", Журнал "Дiasпоры", Москва, 1999, с.7 (Viktor Dyatlov, "Diaspora: Попытка Определитсья в Ponyatiyah", Jurnal "Diaspori", Moskva, 1999, s.7

²¹ http://www.ng.ru/science/2005-11-23/14_diaspor.html (Erişim Tarihi: 04.07.2018)

Yahudilerin, Filistinlilerin, Afrikalıların ve Ermenilerin dağılmasıyla ilişkilendirilen “Klasik diaspora”ya zıt bir şekilde zorunlu göçle birlikte ekonomik göç, mülteci, misafir işçi gibi kavramları kapsayan “yeni diaspora” daha geniş bir boyutta diasporik toplulukları içine almıştır.²² Bu diasporaların dağılma nedenleri, klasik diasporaya göre çok daha farklıdır. Anavatandan tehdit veya zorlama sonucu değil, çoğunlukla, kendi kararlarıyla küresel iş ve eğitim fırsatları ve diğer sebeplerdendir. Bu sebepler modern diasporanın canlı kalmasında etkili olmuştur. Modern diaspora toplulukları ikamet ettikleri ülkede kalıcı olarak kök salmak, ev sahibi ülkenin sosyal yaşamına uyum sağlamak arzusundadırlar. Başka bir deyişle Modern diasporalar, geri dönüş fikrinden uzaklaşmış ve ikamet ettikleri ülkeleri kendilerine vatan edinmiş toplumsal gruplar olarak tanımlanabilir.²³ Bununla beraber bir yapı kurarak, asimilasyona karşı sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik bir mücadele de vermektedirler.

Küreselleşme ve kapitalizmden doğan modern diaspora kavramı, ulus ötesi ve küreselleşmeyle ilişkilendirilmekte ve ülkesini terk ederek yurtdışında göçmen, mülteci, sığınmacı, misafir işçi gibi grupları açıklamak için kullanılmaktadır. İdeolojik çatışmaların, savaş mültecilerinin hızlı bir biçimde artması, iletişim ve hareketliliğin artan hızı, kültürel ve siyasi sınırların oluşması, diasporaların hem siyasi hem de sosyal açıdan etkin rol oynamasının esas nedenlerindedir. Görüldüğü üzere bir baskı grubu olarak faaliyet gösteren diasporaların çağımızın en etkin sivil toplum örgütlerinden olduğunu söyleyebiliriz.

Neticede gerek Klasik diaspora gerek Modern diaspora farklı yaklaşıma sahip olsa da, her ikisinin de kültürel kimlik oluşturma sürecine katkı sağladığı söylenebilir.

1.2. Göç ve Göçmen Kavramı

Göç ve diaspora birbirleriyle yakın ilişkide olan kavramlardır. Göç, insanların buldukları bölgelerden, kısa, orta, uzun vadeli veya kalıcı olmak üzere farklı bölgelere taşınmaları ve yerleşmeleri sonucunda ortaya çıkan yer değiştirme

²² Khachig Tölölyan, Diaspora studies: Past, present and promise, **Internaional Migration Institute/ University of Oxford/ Diasporas Programme, Working Papers-Paper 55**, April, 2012, s. 5

²³ Ayhan Kaya, **Berlin’deki küçük İstanbul. Diasporada kimlik oluşumu**, Büke Yayıncılık. 2000, s.62

hareketidir.²⁴ Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe sözlüğünde göç kavramı; “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret” olarak tanımlanmıştır.²⁵ İkamet edilen yeri genellikle ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel sebepler nedeniyle gönüllü ya da zorunlu olarak terk eden birey ya da gruplar ise göçmen adlandırılmaktadır.

Gönüllü göç, zorunlu göç, iç göç, dış göç, işgücü göçü, beyin göçü, süreli göç, kalıcı göç vs. gibi birçok göç tipinden bahsetmek mümkündür. Göçler, genellikle nedeni, mesafesi, süresi, niteliği, boyutu, yönü bakımından farklılıklar göstermektedir. Maddi durumu iyi olmayan bireyler, köyden kente, kentten kente veya başka bir ülkeye göç etmektedir. Göç eden aileler gittikleri yerlerde en çok kentleşme, asimilasyon, kültür çatışması ve bunların oluşturduğu tepkilerle karşılaşmaktadır. Bu nedenle bazı göçmenler, içinde buldukları toplumun yaşam biçimine, sosyal, kültürel, ekonomik değerlerine ayak uyduramayarak birtakım psikolojik sorunların oluşmasına zemin hazırlar.

Dolayısıyla göç, bireylerin veya grupların başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri gibi basit tanımlamalardan da öte, sosyal, kültürel, siyasal, bilimsel vb. niteliklere sahip olan karmaşık bir durumdur.

1.2.1. Münferit Göçler ve Kitle Göçleri

İnsanların münferit ya da toplu göç hareketi geçmişten günümüze kadar devam etmektedir. Göç hareketleri sayı bakımından değerlendirildiğinde bu göçleri, münferit göçler ve kitle göçleri olarak ikiye ayırmak mümkündür. Münferit göçler bir veya bir kaç kişilik gruplardan oluşan ve farklı sebeplere dayanarak bir bölgeden başka bir bölgeye gidişlerini içeren bir göç tipidir. Genellikle göç edenlerin kendi istekleriyle gerçekleşen göçlerdir.

Kitle göçü ise kalabalık bir topluluğun yaptığı göçlerdir. Bazen münferit göçlerin kitle göçüne dönüştüğünü görmekteyiz. Mesela, Azerbaycan'dan Rusya'ya yapılan işçi göçü, bir kitle göçü niteliği taşımaktadır. Ayrıca köylerden ticaret ve

²⁴Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkaz Göçleri (1856 – 1876)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s.3

²⁵http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bbb596b7b2217.39285854 (Erişim Tarihi: 16. 03.2018)

sanayi bakımından gelişmiş şehirlere yapılan göçleri de bir kitle göçü olarak değerlendirmek mümkündür.²⁶

1.2.2. Zorunlu ve Gönüllü Göçler

Göç hareketlerinin oluşum sebepleri, cereyan ettiği mekânlar, göçe katılan nüfus sayısı farklılıklar göstermekle beraber, göç hem ayrıldığı mekân, hem göç edilen yeni mekân hem de göçmenler üzerinde hayati sonuçlar doğurur. İnsanlar buldukları bölgede yaşayabilmek için savaş, sürgün, eğitim, aşırı nüfus artışı vb. gerekli asgari şartların ortadan kalkmasından dolayı istekleri dışında yani “zorunlu” olarak, kimi zaman da daha güzel ve kaliteli yaşam şartları ve koşulları elde etmek umuduyla “gönüllü” olarak göç ederler.

Zorunlu göçler, iç ve dış göç şeklinde gerçekleşebilir. Bu tür göçlerin sebepleri şu şekilde sıralanabilir: coğrafi ve doğal şartlar (deprem, sel, kuraklık vd.); toplumsal- kültürel sebepler (eğitim, aşırı nüfus artışı, siyasi baskı vd.); savaşlar ve uluslararası anlaşmalar sonucunda gerçekleşen nüfus mübadelesi; bir devletin bazı grupların mevcudiyetine son vermesi için gerçekleşen göçler;²⁷ Dünyanın çeşitli bölgelerinde çeşitli sebeplerden istekleri dışında göç etmiş insan sayısı giderek artmaktadır.

Gönüllü göç ise, insanların kendi arzusu ve iradesi ile daha nitelikli yaşama koşullarına sahip olma isteği sebebi ile bir bölgeden diğer bölgeye olan harekete denir. Yer değiştirme kararı genel itibariyle ekonomik sebeplerden kaynaklanır. Fakat bireyler değişik yerlerde ve kültürlerde yaşama arzusu, macera arama gibi sebeplerden dolayı da göç kararı alabilmektedir.

1.2.3. İç Göç ve Dış/Uluslararası Göç

Göçler “iç göçler” ve “dış göçler” diye iki gruba ayrılır. Bir devletin kendi sınırları dâhilinde yapılırsa “iç göç”, devletlerin sınırları dışına yapılırsa “dış göç”, bir başka deyişle “uluslararası göç” olarak tanımlanmaktadır.²⁸

²⁶ Abdullah Saydam, **a.g.e.** s.3

²⁷ Abdullah Saydam, **a.g.e.** s. 3-4

²⁸ Serdar Sağlam, “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, **Türkiyat Araştırmaları**, Sayı 5, Güz-2006, s. 34

İç göçler, göçmenlerin yer değiştirme sürelerine göre daimi surette yerleşme maksadıyla gerçekleştirildiği gibi, geçici olarak da yapılabilir. Bu göçler, mevsimlik göçler olarak bilinir. Bu durumda insanlar yılın belirli mevsimlerinde yerlerinden ayrıлып başka bölgelere doğru göçlerini gerçekleştirirler.²⁹ Yine iç göç kapsamına giren bir göç türü de “daimi göçtür”. Daimi göçler, kalıcı olmak suretiyle göç ettiği bölgeye yerleşmek ve burada hayatını kurmak amacıyla gerçekleşen nüfus hareketleridir. Bu nedenle, iç göç olgusu emeğin ülke içi hareketi olarak nitelendirilmektedir.

İç göçlerin başlıca nedenleri arasında işsizlik ve büyük şehirlerde yaşama isteği gelirken şehir gürültüsünden uzaklaşmak için köylerde yaşama arzusu da vardır. Göç alan ve göç veren ülkelerde farklı yaklaşımlar söz konusu olabilir. Her şeyden önce işsizlik sorunu yaşayan bazı devletler için işgücü fazlalığının başka ülkelere göç etmesi, büyük oranda rahatlama sağlamaktadır. İkinci olarak, bu işçiler göç ettikleri ülkelerde kazandıkları paranın önemli bir kısmını kendi ülkelerine yollayarak döviz girdisi sağlamaktadırlar. Göçmenlerin ülkelere aktardıkları dövizler ekonominin kalkınmasına ve büyümesine önemli katkıları söz konusudur.³⁰

Soğuk Savaş’ın bitmesi, Sovyetler Birliği’nin dağılması, düzensiz göç, yeni sınırlar ve çatışmalar, uluslararası göçlerin hızlanmasına neden olmuştur. Halihazırda dış göç kapsamında dünyada en çok göç alan ülke Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya’dır.³¹

Küreselleşme ile birlikte iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi, insanların da ülkeler arasındaki insan hareketliliğinin artmasına da olanak sağlamıştır. Yaşamımızın neredeyse her alanını etkileyen küreselleşme, milletlerarası göçle beraber, dil, din, kültür gibi farklı değerlere sahip insanların karşılaşmalarını sıklaştırmaktadır. Bireylerin, kendi ülkelerinden ayrılarak, dili, dini, yaşam tarzı, iklimi, siyasi sistemi farklı ortamlara uyum sağlamaları, iç göçlere göre daha karmaşık ve uzun soluklu bir süreçtir. Bu bağlamda göç hareketlerinin öznesi durumunda olan uluslararası göç, yerel kültüre adapte olamamak, toplumda yerini

²⁹ Sağlam, a.g.m, s.34

³⁰ Munise Tuba Aktaş, “Göç Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Güç Olabilir Mi?”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2014, 7(1), s. 44

³¹ <https://www.umhd.org.tr/2018/01/dunyada-her-30-kisiden-biri-gocmen/> (Erişim Tarihi: 23.04.2019)

bulamamak, yerel halkın dil, kültür ve geleneklerini benimsememek gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu tür sorunlar ülkelerin siyasal, sosyal, iktisadi, kültürel düzenini bozmakla beraber, birçok iletişim ve entegrasyon sorunlarını beraberinde getirir. Nitekim entegre olamama, reddetme, kimliği kaybetmek ise asimile ile sonuçlanmaktadır. Entegrasyon sorunları ve bu sorunların üstesinden gelmek hala pek çok devletin güncel konularından biridir.

Küreselleşme “ulusal engelleri” daha şeffaf hale getirir ve neticede milyonlarca insan daha iyi yaşam arayışı için evlerini terk ederek yurtdışına göç etmek zorunda kalırlar. Devletlerarası göç; kalıcı olarak göç edenler, anlaşmalı işçiler, belli bir süre için gelen profesyonel elemanlar, kaçak ve illegal çalışanlar, mülteciler ve muhacirler olmak üzere altı kategoriye ayrılmaktadır.³²

Genelde uluslararası göçler, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere olan hareketler bağlamında incelenir. Ancak son zamanlarda gelişmiş ülkelerin ekonomik faaliyetlerini az gelişmiş ülkelere de yürütmeleri ile beraber tersine göç akımı da söz konusu olmaktadır.

1.2.4. İşgücü Göçü ve Beyin Göçü

İşgücü göçleri, nitelikli iş bulmak veya daha iyi şartlarda çalışmak için yapılan göçlerdir. Genel olarak ekonomik faktörlerden kaynaklanan bu göçler, insanların isteklerine bağlı olarak geliştiği için gönüllü göç olarak da değerlendirilir.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında oluşan Çin ve Hint diasporalarında işçi göçlerine rastlamak mümkündür. Bu dönemlerde sözleşmeli işçi olarak milyonlarca insan, Çin ve Hindistan’dan Amerika ve Avrupa’ya göç etmiştir.³³ 2. Dünya Savaşı’nın ardından Batı Avrupa devletleri hızlı bir büyüme sürecine girmiş, başta Almanya olmak üzere, işgücü gereksinimini karşılamak üzere Türkiye, Yunanistan ve İspanya gibi komşu devletlerden işçi gücü alımını başlatmıştır. Nitekim göç alımı bu ülkelerin demografik dengelerini kurabilmeleri, hızla gelişmeleri ve kalkınmalarını sürdürmek adına kaçınılmaz bir ihtiyaç haline

---

³² Zeynep Aksoy, “Uluslararası Göç Ve Kültürlerarası İletişim”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.5, Sayı 20, 2012, s.294

³³ Aksoy, **a.g.m.** s.293

gelmiştir. Göçün sosyal ve ekonomik gelişmelere, ulaşım ve iletişim sistemlerine, dini ve siyasi ve bireysel baskılara karşı gösterilen bir tepki olduğu söylenebilir.

Beyin göçü diaspora stratejilerinin bir diğer parçasıdır. Beyin göçü, yüksek seviyede eğitime ve vasıflara sahip insan kaynağının, daha kaliteli yaşam ve çalışma fırsatları sunan devletlere göç etmesi olarak tanımlanır. Göç hareketleri içinde en yoğun yaşanan göç türü, beyin göçüdür.³⁴

Eğitilmiş insanlar için özgür olabilmek, düşüncelerini özgürce ifade edebilmek, her zaman için önem taşımaktadır. Bilimsel çalışmaların da aynı şekilde özgür bir ortamda yazılması gerekmektedir. Bu nedenle nitelikli bireylerin kendilerini daha rahat hissedebilecekleri yerlere göç etmeleri önemli bir sebep olmuştur. Bu hususlara önem veren Amerika Birleşik Devletleri, beyin göçünden önemli ölçüde kâr sağlayan ülkelerin başında gelmektedir.

Genellikle ekonomik durgunluk döneminde yetişmiş olan elemanların daha geniş kariyer imkânlarını değerlendirmek üzere de beyin göçü gerçekleşmektedir. Bu durumda iyi eğitilmiş veya yüksek vasıflı bireylerin göçü olarak tanımlanan dışarıya beyin göçü kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların yarattığı belirsizlik ortamı, eğitilmiş insanların yüksek hayat standardını yakalayacakları ülkelere göçe teşvik etmektedir.

Bazı ülkeler, diasporayı oluşturan bireylerin, ikamet ettikleri ülkelerde, birbirleri arasındaki ve “kaynak ülkeyle” olan bağlarını kuvvetlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca beyin göçünü göç veren ülkeler için, beyin dolaşımı ve beyin kazanımına çevirmek etkili diaspora stratejileri üretmekten geçmektedir.³⁵

Görüldüğü üzere göç ve kalkınma ilişkisinin “insan sermayesi uçuşu” olarak tanımlanan dışa beyin göçü üzerinden tartışılmaya açılması gerekmektedir. Nitelikli işgücünün ülke kalkınmasındaki rolü göz önüne alındığında, beyin göçünün geri bildirim etkilerinin çok daha önemli hale gelmesi, 21. yüzyıl diaspora toplumlarının yapısını ve etkisini giderek artırmaktadır.

Günümüzde bilginin ve bilgiye bağlı üretim teknolojilerinin öneminin artması, ülkelerin göç politikalarında, beyin göçünü kendilerine çekme adına bir

---

³⁴ Şenay Gökbayrak, “Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.63 S.3, 2008, s. 72

³⁵ **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)**, *Dünyada Diaspora Stratejileri Türk Diasporası için Öneriler*, Kasım, 2011, s. 6

rekabete girmesine sebep olmuştur. Bu durum, gelecekte de, göç akımları içinde beyin göçünün önemini güçlendireceğinin bir göstergesidir.

1.3. Bir Göçmen Ne Zaman Diasporanın Bir Parçası Haline Gelir?

Diaspora analizlerinde üzerinde durulması gereken bir nokta da göçlerin diasporanın yapısını nasıl etkilediğidir. İnsanların her yer değiştirmesi diaspora olarak tanımlanamaz. Çünkü bir grubun diaspora kimliğine sahip olması ve diğer gruplarla bir ağ oluşturması uzun zaman alabilir. Peki, bu yer değiştirmelerin hepsi diaspora olarak tanımlanmıyorsa, o zaman diasporanın özellikleri ve farkları nelerdir?

Göçmenler, göç ettikleri ülkedeki siyasi, ticari ve toplumsal zorluklardan dolayı, bir veya birkaç ülkeye göç edebilir ya da vatana geri dönmeyi düşünebilir. Bu göçmenler diaspora örgütü oluşturmak ya da diaspora örgütüne girmekle ilgilenmezler. Bu açıdan hâkim ülkedeki göçmenlerin, etnik ve millî kimliklerini koruma isteği ve imkânı, ev sahibi toplumla bütünleşmesi diaspora oluşumu için önemlidir.

Diaspora gruplarının hangi özellikleri taşıdıkları ve hangi göçmenlerin diaspora olarak adlandırılabilmesine dair daha tam olarak bir tanımlama bulunmamıştır. Diaspora çalışmalarında küresel göç hareketlerinin sonucunda meydana gelen diaspora kavramı, göç, küreselleşme, azınlık, kimlik, milliyetçilik, getto gibi kavramlar çerçevesinde tanımlanır. 1990'da dünya çapında yaklaşık 154.2 milyon, 2000 yılında 174.5 milyon, 2010 yılında 214 milyon³⁶ göçmen varken, 2013'te bu sayının 231.5 milyonu bulduğu belirtilmektedir.³⁷ Dünya genelinde ortaya çıkan ve giderek artan göç hareketleri, diaspora kavramının tanımının ve özelliklerinin değişmesine sebep olmuştur.

Diasporayı anlamak için farklı özelliklere sahip grupların dağılıma sebebi ve şartları, köken ülke, göç alan ülke ve diaspora örgütleri arasındaki bağlantılar araştırılmalıdır. Grubun diaspora olarak tanımlanmasından sonra başka diaspora

³⁶ **Fact-Sheet on Contribution of Migrants to Development: Trade, Investment and Development Linkages** Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Mayıs, 2010, s. 1

³⁷ <http://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf> (Erişim Tarihi: 13.05. 2018)

gruplarıyla ortak veya farklı özellikleri karşılaştırılabilir. Din, millet, etnik köken, kültürel, bölgesel ve küresel sebepler, diaspora oluşmasının farklı sebeplerindedir.

Diasporanın oluşumu konusunda bilinç oluşsa bile tek bir nesil hedefe ulaşamaz. Butler'e göre bir grubun diaspora olarak tanımlanması için diasporik bilincin en azından iki nesil süresince varlığını devam ettirmesi gerekmektedir.³⁸ Hedefe ulaşmak için gelecek nesillerin aynı düşünce yapısıyla yetiştirilmesi gereklidir. Ayrıca diaspora üyelerinin yabancı dil bilmesi, farklı kültürlerle daha hızlı adapte olmaları ve çeşitli devletlerle bağlantılarından dolayı büyük şehirlerin ticari, toplumsal, kültürel yaşamında mühim yere sahiptirler.³⁹

Göç ve diaspora olgusu arasındaki bağlantıda en önemli husus, göçmenlerin, anavatanda yaşadıkları toplumsallaştırma süreçlerinin ulus aşırı toplumsal alanlara ve diaspora kimliğine yansımalarıdır. Nitekim göç sadece coğrafi anlamda yer değiştirme hareketi değildir. Devletlerarası yapılan göçler, insanların ikamet ettikleri ülkeden başka devletlere belli bir süre için veya sürekli olmak üzere taşınma ve yerleşme sürecini ifade etmesi anlayışı ile sınırlı değildir. Çok daha geniş kapsamlı yer değişme hareketlerini içinde barındıran göç, hem göçmen yollayan ülke ile göçmen alan ülkeyi, hem de göçmenlerin bizzat kendilerini bu iki ulusal bölgedeki bireyler ve örgütlerle ilişkili hale getiren bir olgudur. Dolayısıyla göç, çeşitli aktörlerin içinde bulunduğu devamlı ve etkin bir süreci kapsamı içine alır.⁴⁰

Göçmenler genellikle bir yandan daha yüksek bir yaşam kalitesi peşindeyken, diğer yandan buldukları yabancı etno kültürel ortamda gelenek ve kültürlerini korumak eğilimindedirler. Bu amaçla onlar ya mevcut diasporaya katılır ya da yeni diaspora oluştururlar. Bunun bir sonucu olarak, dünyada diasporaların sayısı artmaktadır. Dünya nüfusuna göre en kalabalık diasporalar, Çin, Hint, Yahudi, Çingene, Ermeni, Yunan, Alman diasporalarıdır. Modern diasporalara ise Afro-

---

³⁸ Kim D. Butler, "Defining Diaspora, Refining a Discourse", **Diaspora: A Journal of Transnational Studies**, Vol. 10, Number 2, 2001 s. 189-219, s. 192.

³⁹ Fırat Yıldız, "Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 2014, C.3,Sayı: 2, 382-403, s. 399

⁴⁰ Banu Şenay, "Uluslararası Toplumsal Alanlar, Uluslararası Kimlikler: Avustralyalı Türkler Örneği", **Türkiye'de Kesişen ve Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, (ed.) R. O.Dönmez, S. Enneli, N. Altuntaş, İstanbul: Say Yayınları, 2010, s.1

Amerikalı Diaspora, Kürt, İrlanda, İtalyan, Macar, Polonya, Türk, İran, Japon diasporalarına aittir.⁴¹

Son zamanlarda diasporaların artmasının en önemli sebeplerinden biri de kitle hareketlerinin bugün eskiden olduğundan çok daha hızlı ve yaygın olmasıdır. Jeopolitik dağılım, küresel ekonominin yeniden yapılandırılması ve insanların göç etmesine yol açıp geniş bir mülteci kesim yaratan savaşlar yüzünden bugün çok daha az insan atalarının yaşamış oldukları topraklarda yaşamaktadır. Cohen, Yahudi, Filistin, İrlandalı, Afrikalı ve Ermeni diasporalarını “mazlum diasporalar” olarak sınıflandırarak onların yaşadıkları tarihsel travmaların diaspora kimliğine önemli etkisi olduğunu vurgular.⁴² Fakat dağılım süreci zorunlu göç, sürgün çerçevesinde yaşanmış olsa bile göç eden topluluklar kendilerini diaspora olarak adlandıramaz. Örneğin, Rusya’ya zamanında çalışmak ve tasarruf yapıp ülkelerine geri dönmek amacıyla olan, fakat daha sonra kalıcı hale gelerek misafirlikten göçmenliğe geçen Azerbaycanlı işçiler genel olarak bir diaspora oluşturamazlar. Diasporalar genelde etnik, dini veya kültürel temele dayalı siyasi gruplar olarak nitelendirilebilir. Diasporaların farklı parçalarını birleştiren iç ağlar onları diğer göç türlerinden farklı kılan tek özelliktir.⁴³

Diğer taraftan göç edilen ülkede hayat şartlarının anavatanından daha yüksek seviyede olması, göçmenlerin zamanla asimile olma ihtimalini doğurur. Böyle bir durumda zaman içerisinde diasporanın etkisinin zayıflaması söz konusu olabilir.

Sonuç olarak diasporanın oluşması için sadece anavatan dışında yaşamak yeterli değildir. Vatanını zorunlu olarak ya da isteyerek terk eden her grup, başka bir bölgeye göç etmekle beraber otomatik olarak diaspora topluluğu özelliği kazanmaz. Diasporaları diğer göçmenlerden ayıran bazı özelliklerine bakarsak: göçten sonra kimliklerini sürdürürler; gayanışma ruhu içindedirler; siyasi, ekonomik ve sosyal bağları vardır ve anavatanla her türlü ilişkilerini yürütürler. Zira diaspora, her şeyden önce kendisini anavatanın bir parçası olarak gören, halkının tarihini, kültürünü, örf ve adetlerini benimseyen ve anavatan ile bağların sıklaştırılarak ikamet ettikleri ülkede güçlü konuma gelen ve anavatanın gelişmesine katkı sağlayan bireylerdir.

---

⁴¹ Rogers Brubaker, **a.g.m.**, s.10-11

⁴² Robin Cohen, **GLOBAL DIASPORAS an Introduction**, Second edition, Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, An Informa Business, 2008, s. 39-59

⁴³ Kim D. Butler, **a.g.m.** s.192

Dolayısıyla entellektüel kesim olmadan güçlü diasporadan değil, sadece göçmen nüfusundan bahsedilebilir.⁴⁴ Fakat diaspora oluşum süreci en az birkaç nesli hedef alacak kadar uzun soluklu bir süreçtir.

1.4. Diasporaların Sınıflandırılması

Robin Cohen diasporaları mazlum diasporalar, emek diasporaları, emperyal diasporalar, ticaret diasporaları ve kültürel diasporalar olarak sınıflandırmaktadır.⁴⁵

1. Kurban/Mazlum diasporalar - Genellikle fetih, zulüm, köleleştirme gibi zorunlu bir olay sonucu meydana gelmiştir. Yahudiler, Ermeniler, Afrikalılar, İrlandalılar ve Filistinlileri Cohen “kurban diaspora” olarak tanımlamıştır. Mazlum diasporalar, yerel hayat tarzına adapte olmakla beraber kültürel ve etnik kimliğini korumaktadırlar;
2. Emek diasporaları - Daha iyi bir yaşam arzusuyla iş bulma veya ticaret yapmak için vatanlarından göç edip başka topraklara yerleşen gruplar, emek göçü olarak nitelendirilmektedir. Emek diasporaları genelde sözleşmeli memurlar ve göçmen işçilerden oluşur. Emek diasporaları aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa’ya göç eden Türkler, New York’ta Haitililer, Fransa’da inşaat işçileri olarak çalışan Kuzey Afrikalılar, plantasyon kolonilerdeki Hintliler ve İtalyanlar emek diasporası olarak tanımlanabilir.⁴⁶ Bazı emek diasporalarında ikinci ve üçüncü kuşak, bu statüden kurtulmayı başarmışlardır;
3. Emperyal Diasporalar - İspanyollar, Portekizler, Hollandalılar, Almanlar, Ruslar, Fransızlar, İngilizler Emperyal diasporalardır. Emperyal ülkelerin temsilcileri-Fransa’yı Cezayir’e “taşıyan” Fransızlar, Rusya’yı Türkistan’a “taşıyan” Ruslar, İngiltere’yi Hindistan’a “taşıyan” İngilizler bu devletlerde büyükşehirler oluşturarak, halkların kendi kültürlerine, geleneklerine ve alışkanlıklarına uymayı sağlamışlardır.⁴⁷ Hiç şüphesiz, emperyal devletlerin temsilcileri de buldukları toplumda bazı özellikleri

⁴⁴ Валерий Тишков, **Реквием По Этносу: Исследования По Социально-Культурной Антропологии**, Москва, Наука, 2003, с. 453 (Valeriy Tişkov, *Rekviem Po Sotsialno- Kulturnoy Antropologii*, Moskva, Nauka)

⁴⁵ Robin Cohen, **GLOBAL DIASPORAS an Introduction**, s.18

⁴⁶ Robin Cohen, **GLOBAL DIASPORAS an Introduction**, s. 57.

⁴⁷ Виктор Дятлов, (Viktor Dyatlov), **a.g.m.** s. 12

benimsemişlerdir. Fakat onlar kendilerini emperyal devletin bir parçası olarak görmüş ve kendi kimliklerini korumak için endişe yaşamamışlardır. Onlar tarih boyunca “diaspora” olmak yönünde herhangi bir ihtiyaç veya zorunluluk duymamışlardır. Emperyal diasporalar, fethedilen topraklara giderek, burada kendi siyasi ve ekonomik kontrolünü oluşturmak ve kendi kültürünü dayatmak için şekillenmiştir. Başka bir deyişle bir fetih biçimi olarak ortaya çıkmıştır. İmparatorluk gücü genelde maddi kaynakların kontrolü ile sağlandığından dolayı, birçok imparatorluk bir Emperyal diasporası türü olarak da adlandırılabilir;⁴⁸

4. Ticaret diasporaları: aynı etnik kökene sahip bireylerin anavatanından ayrılarak yabancı topraklara dağılan ve kendi aralarında ticaret ağları kurmaları sonucu ortaya çıkan diaspora gruplarıdır. Tarihi çok eskiye dayanan ticaret diasporası, başlangıçtaki amacı ve gücünden ziyade, diasporanın oluşumuna sebebi zemin hazırlamıştır.⁴⁹ Dünyanın farklı bölgelerine giderek mal alışverişi yapan tüccarlar, zaman içinde buradaki insanların dil, kültür ve geleneklerini benimsemiş ve buraya yerleşmişlerdir. Böylece dünyanın farklı bölgelerinde bulunan bu tüccarlar kendi aralarında ticaret ağları kurarak ticaret diasporalarını oluşturmuşlar. Ticari diasporalar, ticari ekonominin tamamlayıcı unsurları olarak çiftçiler, esnaflar ve aşçılar olarak tanımlanabilir;
5. Kültürel diasporalar - Genelde diaspora toplulukları tedirginlik ve farklılık hissi içinde yaşar ve ortak etnik kökene, dile, dine sahip insanlara yönelirler. Bu bireyler, göç ettikleri ülkelerde “biz” ve “onlar” ayrımıyla bir araya geldiklerinde kendilerini daha güçlü hissederler. Bu bağlamda diasporalar, farklı dönemlerde, farklı yerlerden farklı hedeflerle gelmiş farklı sosyal koşullarda yaşayan insanlardan oluşsa bile anavatanlarına bağlılık veya aidiyet söz konusu olduğunda kültürel simgeler etrafında organize olurlar. Diasporalar kendi kültürlerini göç ettikleri yerlere taşıyarak ikinci ve üçüncü kuşağa aktarma çabasını geliştirirler.

⁴⁸ <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=571> (Erişim Tarihi: 11.04.2015)

⁴⁹ Kim D. Butler, **a.g.m.** s.197

Ayrıca diasporalar, gelişmekte olan, yani daha gelişiminin ilk aşamasında olan (Kore, Filipin ve Rus diasporaları) ve evsiz diasporalar, yani kendi devletlerine sahip olmayan (Filistinliler, Romanlar, Çingeneler vs.) diasporalar olarak da sınıflandırılabilir.⁵⁰

Bunların dışında diaspora aşağıdaki şekilde de sınıflandırılmaktadır:

1. Süreli diaspora: Anavatanında doğulan fakat yaşadığı yerlere bir daha geri dönmek üzere giden ya da geçici bir süreliğine yurtdışına yerleşen bireylerdir. Mühendisler, doktorlar, yöneticiler, akademisyenler, bilim adamları buna örnek olabilir;
2. Tarihi diaspora: Eski anavatana derin, köklü bir bağı olan bireylerdir (ikinci ve üçüncü nesil göçmenler, azınlık statüsündekiler vd.);
3. Gelecek nesil diasporası: Diaspora stratejilerinin sürdürülebilirliği için önem taşıyan ve kaynakların odaklanması gereken genellikle 35 yaşın altında olan genç diaspora üyeleri;
4. Geriye dönüş diasporası: Yurtdışında yaşamış ve anavatana dönen diaspora üyeleri. (anavatana yerleşen diaspora üyeleri, emekliler vd.);
5. Yakınlık diasporası: Anavatanda okumuş ya da yaşamış, daha sonra tekrar göç etmiş uluslararası öğrenciler, anavatana yakınlık hisseden yabancılar diaspora stratejileri ile bütünleşerek “yakınlık diasporaları”nın üyeleri olabilmektedirler.⁵¹

Geniş bir diaspora ağının üyelerine ulaşmak küreselleşen dünyada oldukça kolay hale geldiyse de, her diasporanın kendi içinde farklılaşmış bir grup olduğu ve diasporanın farklı cinsiyetlerden ve sınıflardan oluştuğu unutulmamalıdır. Bu anlamda diaspora üyelerinin aralarında gösterdikleri farklı sosyal, ekonomik ve kültürel düşünceler, diasporaların kapsayıcı tek bir çözüm bulmasına da engel olmaktadır.⁵² Bu sebepten diasporanın incelenmesinde farklı sınıflar, cinsiyetler, nesiller ve siyasi düşünceler göz önünde bulundurulmalıdır.

⁵⁰ <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=48886> (Erişim Tarihi: 11.04.2018)

⁵¹ **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)**, Dünyada Diaspora Stratejileri Türk Diasporası için Öneriler, Kasım, 2011, s.23

⁵² Nafiz Tok, **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003, s.19

1.5. Diasporanın Önemi

Uluslararası ilişkiler bağlamında güncel çatışma karşısında dış desteğin yapısı, etkisini giderek daha da artırdığı için diaspora toplulukları dış desteği harekete geçiren aşikâr bir grup haline gelmiştir. Dış göç arttıkça, diasporaların boyutları ve önemi de artar.

Diasporalar; kişiler, gruplar, firmalar ve ülkeler arasında coğrafi, kültürel, dil ve etnik alanlardaki ortak unsurlarla daha güçlü bağlantıların kurulmasında önemli roller üstlenmektedirler. Bu çerçevede ABD, Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinde ister ekonomik anlamda, isterse teknoloji alanında diasporalar önemli etkiye sahiptirler.⁵³ Çünkü bu devletler dünyada en önemli ekonomik pazarı olan devletlerdir. Örneğin, anavatanlarının ekonomik gelişiminde önemli etkilere sahip olan Brezilya, Çin, Hindistan, İrlanda ve İsrail gibi devletlerin ABD’de güçlü diasporaları vardır.

Sermaye akışları, işgücü, bilgi ve tecrübe konusunda ülkeler arasında mükemmel birer aracı konumunda olan diaspora üyelerinin, potansiyel yatırımcı olmalarının yanı sıra, sektörel ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi yönünde de önemli fonksiyonları vardır. Ayrıca diaspora üyelerinin anavatanlarıyla olan duygusal bağları, onları zor ekonomik koşullar altında dahi yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Örneğin, kendi ülkelerine ve değerlerine büyük saygı duyan ve güçlü ekonomik güce sahip olan Çinliler, Endonezya’da toplam nüfuzun sadece yüzde 3’ünü oluşturarak ülke sermayesinin %70’ini, Filipinler’de ise nüfuzun yüzde 1’ini oluşturarak ülke ticaretinin yüzde 60’ını kontrol etmektedirler.⁵⁴

Diasporaların küresel ekonomiye etkisi:

1. Diasporanın ekonomik gücünün köken ülkede doğrudan yabancı yatırımlar olarak değerlendirilmesi;
2. Köken ülke ve hakim ülke ile iktisadi ilişkileri geliştirmek;
3. Geri dönen nitelikli insanlardan faydalanarak eğitim ve araştırma merkezlerinin kapasitesinin artırılması ile ülkenin bilimsel ve

⁵³ Kamil Taşçı, Gökhan Güder, Teknoloji Politikalarında Diasporaların Yeri Ve Yazılım Endüstrisinin Gelişimine Etkileri: Brezilya, Çin, Hindistan Ve Türkiye Örneği, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, 2008, C.3, Sayı 2, s. 53

⁵⁴ **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)**, s.7

teknolojik gelişimlerine katkı sağlamak gibi birkaç başlık altında sıralanabilir.⁵⁵

Diasporanın etkisini artıran diğer bir unsur, güçlü kimlik bilincinin oluşması ve kültürel birlik içerisinde olarak varlıklarını sürdürülmesine imkân sağlayan bilinç olgusudur. Üyelerin köklerine bağlı olmaları, ortak dil, kültür ve tarihi paylaşan yurttaşların aralarında bağlantı kurmaları, diaspora ağlarının güçlü olmasının başlıca sebeplerindendir.⁵⁶ Diasporaların başarıları, bir veya birkaç dil bilmek, başka kültürlerle uyum sağlamak, bağlantıları olmak gibi avantajlardan da kaynaklanmaktadır. Devletler, anavatan- diaspora ilişkilerini korumak adına ülkesine geri dönenlere özel muamele gösterir ve onları devlet için faydalı kişiler olarak görür. Bu nedenle diasporik toplulukların anavatana bir tutkuyla her zaman bağlı oldukları ve anavatanın sadece bir toprak parçasından ibaret değil, kültürel merkez kabul ettikleri bir coğrafya olduğu unutulmamalıdır.

Günümüzde insanlar ülke dışına uzun süre kalmak ve çalışmak amacıyla gitmekte, bazen ülkelerine dönmekte ve tekrar ayrılmaktadırlar. Bu bağlamda göçmenlerin ülkelerine katkıda bulunmaları, para aktarımları ve yatırımları önem arz eder. Aynı zamanda diasporalar anavatana geri dönüşte yanlarında yalnızca döviz getirmezler, “sosyal sermaye” olgusu açısından ülkelere aktarılan fikirlerin de çok mühim olduğunu belirtmek gerekir. Göçmenler göç edilen ülkede yeni alışkanlıklar, beceriler kazanarak ve içinde bulunduğu toplumun kültüründen etkilenecek, tutum ve davranış değişiklikleri de göstermektedir.

Diasporaların temel stratejilerinden biri köken ülkeyle olan bağlantılarıdır. Çünkü diasporaların dil, din gibi etnik yapıyı belirleyen ortak kimlik unsurları paylaşılsa da, diasporik kimliği oluşturan anavatan olgusudur. Diaspora kimliğini asıl bağlayan anavattandır. Fakat köken ülkeyle olan ilişki diaspora gruplarının ya da diaspora üyelerinin birtakım özelliklerine göre değişebilir. Ayrıca ev sahibi ülkeler diaspora örgütlerinin oluşum ve gelişim sürecinde mühim rol oynarlar. Diğer etkileyici faktör ise köken ülke ve diaspora kurumunun kendisidir.

---

⁵⁵ Johan Wets, “Migration and Development: Myths and Facts”, **International Organization for Migration(IOM), The European Policy Centre EPC Issue Paper**, No.11, January 21, 2004, s. 2-3

⁵⁶ **Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK)**, s. 7

Diasporik grupların ev sahibi ülke üzerinde büyük bir etkisi vardır. Diasporalar ev sahibi ülkelerin, demografik, etnik ve dinsel yapısını değiştirmektedirler. Diasporalar ev sahibi devletin sadece iç siyasetini değil, aynı zamanda dış siyasetini de etkiler. Nitekim büyük uluslararası diasporalar önemli mali kaynaklara sahip olduğundan, anavatanın çıkarlarını gözetmektedirler.⁵⁷ Eğer diasporaların sayısının artışı, onların ekonomik, siyasi ilişkilerini göz önüne alırsak, diasporaların modern dünyada önemi göz ardı edilemez. Bu nedenle diasporalar, gerek anavatanlarında ve “ikinci vatan” olarak adlandırdıkları ev sahibi devletin iç siyasetinde, gerek dünya siyasetinde önemleri giderek artmaktadır.

Bu noktada en güzel örnek olarak yine Yahudi Diasporası'nı gösterebiliriz. Yahudi diasporası, Amerikan iç politikası üzerinde nüfusun sadece %2'sini oluşturmaktadır.⁵⁸ ABD'de yaşayan Yahudi diasporası, sadece İsrail'in değil, ABD'nin de dış politikasını etkilemektedir. Yahudi diasporasının kurduğu hakimiyet bugün her milletin kendi diasporasını oluşturma çabasına sebep olmuştur. Burada belirtilmesi gereken durum, Yahudi diasporasının sayısından daha çok etkisinin önemli olmasıdır.

Bu çerçevede Amerika'daki Ermeni diasporası, Azerbaycan-Amerika ilişkilerinde sorun kaynağı olarak görülmektedir. 1.5 milyon civarında olan Ermenilerin sayısı⁵⁹, yaklaşık 320 milyon⁶⁰ nüfusa sahip bir ülke açısından azımsanacak bir rakamdır. Fakat bunlar her seçimde düzenli olarak, çok iyi organize olmuş şekilde belli seçmenlere destek vermektedirler. Nitekim Ermeniler, birçok eyalette çok iyi örgütlendikleri için o eyaletten milletvekili dahi çıkarabilecek güce sahiptirler. Bazı basın organlarında da, bilhassa The New York Times'ta etkili olduklarından yaptırım güçlerini azımsamamak gerekir.⁶¹

⁵⁷ Валерий Тишков, (Valeriy Tişkov), **a.g.e.** s. 478

⁵⁸ Ekrem Yaşar Akçay, Amerika'da Siyasal Yapı ve Kararalma Mekanizması: Kongre, Başkan ve Yardımcı Organlar, **Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, Sayı 2, Haziran, 2010, s. 23

<http://sbedergi.gumushane.edu.tr/belgeler/sbe-cilt1-sayi2/sayi2-6EkremYasarAkca2.pdf> (Erişim Tarihi: 18.01.2015)

⁵⁹ <http://www.turkishny.com/special-news/56-special-news/109786-hangi-eyalette-ne-kadar-erمني-amerikalili-yasiyor#.VnfcnSbQnIU> (Erişim Tarihi: 27.10.2015)

⁶⁰ <http://www.census.gov/popclock/> (Erişim Tarihi: 27.10.2015)

⁶¹ Celal Güven, Mustafa Zenginbaş, **Ermeni Harekatına Amerikan Basını İlgisi: The New York Times Gazetesi**, Ermeni Araştırmaları, Sayı 41, 2012, s. 205- 208

Ermeni asıllı Amerikalıların ABD’de yıllardır sürdürdükleri Azerbaycan ve Türkiye karşıtı lobi faaliyetlerine karşı oranladığımızda daha az bir nüfusa sahip olan ABD’li Türkler, faaliyetlerini güçlendirme ve geliştirme durumundadırlar. Bu açıdan Türk soylu ülkelerin diasporaları bir araya gelerek kültürel etkileşimler sayesinde Türk dostu cepheler oluşturmaya çalışmalıdır.

Dolayısıyla bölgesel ve küresel olarak gelişmeyi amaçlayan devletlerin temel siyasi stratejilerinden biri de dünya çapında soydaş ve akraba topluluklarına yönelik politikaların üretilmesidir. Bu bağlamda küresel ekonominin yeniden yapılandırılması sonucunda diasporaların güç kazanması veya yeni diaspora örgütlerinin kurulması milletlerarası ilişkileri etkiler. Devletlerarası hızlı uyum süreçleri, diaspora ve lobi kuruluşlarının devletlerarası siyasette artan etkisi, bu sahada daha hızlı ve etkili faaliyet gösterilmesine neden olmuştur.

Göçün, anavatanın sosyal ve ekonomik yapısının gelişmesi yönünde faaliyetlerine etkisini ortaya koyan bazı faktörler vardır:

1. Ülke sınırları dışında ikamet eden aynı ülke vatandaşlarının diaspora aracılığıyla anavatana yatırım, teknoloji ve bilgi aktarımı,
2. Geri döndükleri zaman yurt dışında kazanılan bilgi ve tecrübe birikimini ülkenin gelişmesi yönünde aktarabilmeleri,
3. Geçici ve uzun süreli olarak beyin dolaşımını gerçekleştirerek anavatanın kalkınmasında etkin olabilmeleri;⁶²

Diaspora örgütleri, buldukları ülkelerde iç ve dış siyaset, toplumsal, ticari, kültürel faaliyetlere büyük ilgi gösterirler. Ev sahibi ülkede bu tür eylemlere aktif bir şekilde katılarak köklü bir yapı oluştururlar. Diasporaların bu alanlara ilgi ve katılım düzeyleri ev sahibi toplumla bütünleşmesi, ulusal kimliklerine sahip çıkmak, ülkelerine destek olmak gösterilen çabaların ölçüsünün göstergesidir.

Belirli tarihî diasporalar devlet ötesi iletişim ağları geliştirmişler. Birleşik Yahudi Çağrısı (Amerika’daki Yahudi bağışlarını İsrail’e aktarır), Keren Hayesod (Yahudi örgütlerinden bağışları toplayarak İsrail’e gönderir), Yeni İsrail Fonu’nu örnek olarak gösterebiliriz. Bu örgütlerin İsrail’de bulunan üniversiteler, araştırma enstitüleri, toplumsal faaliyetler, siyasi partiler, yardım kurumları gibi özel ve devlet

⁶² Munise Tuba Aktaş, “Göç Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Güç Olabilir Mi?”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Ocak 2015, Cilt 7, Sayı 1, s.38

kurumlarına destek verenlerle beraber bağışların toplanması ve İsrail'e gönderilmesiyle uğraşan iletişim ağları faaliyet göstermektedir.⁶³

Son tahlilde küreselleşmenin ve uluslararası kurumların diasporaların oluşumlarında giderek daha da önemli bir etken oldukları görülür. Uluslararası koşullar, birtakım diaspora kuruluşlarının yapısı ve amacını belirlemek açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla, diaspora önemli bir kavramdır ve farklılıklar göz önünde bulundurularak yaşanan ülke açısından ve anavatan açısından doğru değerlendirilmelidir. Diğer birçok faaliyetlerinin yanı sıra, diaspora üyeleri diasporalar, ev sahibi devletler, anavatan ve uluslararası aktörler arasındaki karmaşık ilişkiyi etkileyecek devlet-ötesi iletişim ağları kurarlar.⁶⁴

İçinde yaşadıkları toplumda eriyip gitmek korkusu yaşayan diasporalar, ortak bilincin ve etnik benliğin oluşumu için, toplumsal hafızanın korunması, geçmişin yeniden kurgulanması, anavatan ile bağların sıklaştırılması için, buldukları ülkelerde güçlü konuma gelmenin ve siyaseti etkileyecek pozisyonlara ulaşmanın yollarını ararlar. Diasporik topluluklar ancak bu şekilde kendilerini garanti altına almış olurlar.

1.6. Diasporada Kimlik Bilinci

Çalışmanın bütünlüğü açısından üzerinde durulması gereken bir diğer önemli konu kimlik kavramıdır. Kimlik, bireylerin ve çeşitli toplumsal grupların “sen kimsin, kimlersin?” sorusunun cevabıdır. Kimlik, bir bireyin ya da grubun kim olduğu ve nereden geldiği bilincini sağlayan unsurdur. Bu anlamda “biz” ve ötekiler”, “burası” ve “orası” gibi kavramlar diasporik kimliğin en önemli dinamikleridir. Bir birey ya da toplumsal grup farklı kimliklere sahip olabilir. Örneğin, bir birey aynı anda hem Türk, hem Müslüman kimliğine sahip olabilir. Fakat dış koşullara bağlı olarak bireyin sahip olduğu bu kimliklerden biri ya da birkaçı ön plana çıkabilir, hatta koşullar değiştiğinde bu kimlikler de değişebilir veya yeni farklı kimlikler ortaya çıkabilir.⁶⁵

⁶³ <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=577> (Erişim Tarihi: 05. 11. 2014)

⁶⁴ Rogers Brubaker, **a.g.m.**, s.17

⁶⁵ Bahar Ayça Okçuoğlu, Türkiye’de Çerkez Diasporası, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**,C:22, Sayı 1, Nisan, 2019, S.130

Kimlik aidiyet duygusu üzerinden kurgulanır. Bu anlamda birey kendini herhangi bir gruba dâhil hissederek varlığını diğer kimlikler arasında meşrulaştırır. Aidiyet duygusu, bir taraftan “biz”in tanımlanmasında ortak noktaları belirlerken, diğer taraftan “biz”in dışında kalanları yani “öteki”lerden temel özellikleri çerçevesinde ayırdığı noktaları da belirler.⁶⁶ Ortak köken, dil, inanç, kültür gibi değerlere sahip olmayanlar “öteki” olarak kabul edilir. Kimliğin öznesi olan “ben”, kendisini “öteki”ne göre inşa eder ve oluşturur.

Kendini bulmak için ötekini arama mücadelesi sürekli olarak devam eden bir süreçtir. Günümüzde göçlerle birlikte oluşan diaspora topluluklarında ise bu süreç daha karmaşık bir durumdadır. İnsanlar göç ettikleri ülkelere kendileriyle birlikte kültürel unsurları da götürürler. Bu durum diaspora topluluklarının ev sahibi ülkeden kültürel değerleri, toplumsal hayat tarzları vb. pek çok açıdan farklılıkları nedeniyle kendilerinin daha görünür olmasına sebebiyet vermiştir. Bu anlamda gittikleri yerlerde kültür çatışması, asimilasyon ve dışlanma gibi tehditlerle karşı karşıya gelebilirler. Bu anlamda diaspora grupları için bir diğer sorun kendi kültürlerinden kopmadan yerel hayat tarzına adapte olmaktır. Çünkü buldukları toplumun belirli kültürel değerleri ve toplumsal hayat tarzlarına ayak uyduramayan göçmenler zaman içinde psikolojik sorunlar yaşayabilirler.

Diaspora üyelerinin yer değiştirme sebepleri ve koşulları, kendini etnik, dini, kültürel vs. bakımından ait hissettiği akraba devletle olan sonraki ilişkilerini ister istemez etkilemektedir. Nitekim diaspora genelde zorunlu bir biçimde, anavatanları olarak gördükleri coğrafyadan ayrıldıkları için artık bir anavatanın var olmaması veya anavatanın önemli derecede değişmesi söz konusu olabilir. Bu durumda anavatanın yeniden inşa edilmesi ortak bir diaspora kimliğinin oluşturulması için bir temeldir.

Diaspora kimliğinin biçimlenmesinde en önemli unsur anavattandır. Bununla beraber dil, din, kültür vs. gibi etnik yapıyı belirleyen tamamlayıcı ortak kimlik kaynaklarının paylaşılması da kimliğin oluşmasında etkilidir. Dolayısıyla topluluk ve onun tüm bireyleri kimliğini anavatan ile yerleşilen yer üzerinden inşa eder. Anavatanın tanımlaması diaspora topluluklarının kendi kimliğini oluşturma

---

⁶⁶ Nuri Bilgin, **Kimlik İnşası**, Aşina Kitaplar-Turmaks Yayıncılık, İzmir, 2007, s.165

sürecindeki mühim bir unsurdur. Zira kültürel kökenin belirli bir mekana kadar genişletilmesi, diasporik toplulukları meşru ve güçlü yapar. Bu anlamda anavatan, diasporik toplulukların güç aldığı, onların her zaman derin tutku ve sevgiyle bağlı oldukları ve kültürel merkez kabul ettikleri bir mekan olarak tanımlanabilir.⁶⁷

Diasporik topluluklar ait olduğu mekandan uzakta olduğu için, bu mekana olan hassasiyet daha çok artar. Örneğin, bir diasporik toplum, içinde bulunduğu ve kültürel açıdan farklı olan toplum tarafından dışlanıyor ve baskı görüyorsa, kendi kültürüne karşı daha duyarlı bir tavır sergiler, ev sahibi ülkeyle aralarında keskin kültürel bir sınır çizer ve “ötekileşir”. Eğer diasporik toplumun içinde bulunduğu toplumun kültürel değerleri kendi kültürüne daha yakınsa çekilen kültürel sınır da bir o kadar “esnek” hal alır. Fakat diasporanın her zaman, her koşulda “biz” ve ötekiler”, “burası” ve “orası” sınırını çizen bir deneyim olduğunu da belirtmek gerekir.

Diasporik kimliklerin sürdürülebilmesi kültürel olduğu kadar siyasi bir durumdur. Diaspora topluluklarının kendi kültürel ve sosyal kimliklerini sürdürebilmeleri gelişmiş ülkelerde, gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere göre daha kolaydır. Çünkü gelişmiş ülkelerde vatandaşlar sosyal, siyasi ve kültürel faaliyetlerini özgürce gerçekleştirebilirler. Bu ev sahibi demokratik toplumların diaspora gruplarıyla sosyal, siyasi ve kültürel ilişkiler kurmasına da olanak sağlar. Bu durumda diasporik gruplar kendi kültürel ve sosyal kimliklerini sürdürebilir, dolayısıyla kendisini güvende hisseder. Fakat gelişmiş ülkeler arasında kendi kimliklerini sürdürme konusu farklılık gösterebilir.⁶⁸ Dolayısıyla diasporaya ev sahipliği yapan devletin siyasi tutumu diasporik kimliğin sürdürülmesi açısından son derece önemlidir.

Bununla birlikte aileler, yasalar, eğitim programları ve göçmenlerin anavatanlarını ziyaret edebilme imkânları, kimlik ve aidiyet duygusunun oluşmasında ya da kaybedilmesinde kayda değer etkiye sahiptir.⁶⁹ Bu anlamda

---

⁶⁷ İlhan Ersoy, “Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul'da Yaşayan Kırım Tatarları'nda Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı Olarak ‘Tepreş’”, Doktora Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzikbilimleri Anabilim Dalı**, İzmir, 2008, s.18

⁶⁸ William Safran, “Deconstructing and Comparing Diasporas”, **Diaspora, Identity and Religion**, der., Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan ve Carolin Alfonso, Routledge, Londra ve New York, 2004, s.19

⁶⁹ Dina Ionescu, “Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers”, **International Organization for Migration (IOM)**, (Göç Araştırma Serisi, Rapor No. 26, Uluslararası Göç Örgütü, 2006), s. 14

küreselleşme, azınlık toplumları ve çoğunluk toplumları arasındaki güç ilişkilerinde bazı mühim değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Bir zamanlar ulaşım ve iletişim imkanlarındaki yetersizlikler diasporik toplumların içinde yaşadıkları ülkenin yasal, siyasal ve kültürel hegemonyasına itaat etmek zorundaydılar. Bu durum diasporik toplumların kendi anavatanlarıyla olan ilişkilerini asgari ölçüde tutmalarına neden oluyordu. Ancak gelişen iletişim ve ulaşım araçları sayesinde göçmenler, anavatanlarıyla ilişkilerini kolaylıkla geliştirebilmektedirler. Bu gruplar, telefon, faks, internet ve diğer modern ulaşım imkanları sayesinde anavatandaki gelişmeler konusunda bilgilere kolaylıkla ulaşabilmekte ve böylece bu topluluklar, diasporada kendi anavatanlarını yeniden yaratma şansına sahip olabilmektedirler. Bunun sonucunda da anavatandan uzakta yaşayan diaspora grupları, asimilasyona karşı koyabilmek için kimlik bilincine büyük önem vermektedirler. Kimlik bilinci, dağınık diaspora üyelerini bir araya getirmek ve dayanışma ruhunu yerleştirmek açısından büyük önem arz eder.⁷⁰

Geçmişle güçlü bir bağ, asimilasyona karşı direnç, diasporik bilincin oluşması veya korunması için oldukça önemlidir. Ortak bilinçle diaspora kurma kararı, devletin değil, toplumun tercihidir.⁷¹ Fakat devlet, anavatan dışında yaşayan toplumun kurduğu diaspora oluşumunu desteklemelidir. Çünkü diaspora üye sayılarının artması her ülke için önem arz etmektedir. Küreselleşme, farklı savunma mekanizmalarını oluşturarak, insanların kendi farklılıkları üzerinden kolektif kimliklerini koruma imkanını da sağlamaktadır. Örneğin, yeni kuşak diasporaların, atalarının sahip oldukları kültürü yeniden keşfetme çabasına girebilir ve geri dönüşü gerçekleştirebilirler.

Sonuç olarak diasporaların anavatanla kurduğu ilişkiler, ev sahibi toplumun yapısı, diasporayı algılayış biçimi ve diasporanın kimliğini tanımlama biçimi diasporada kimliklerin oluşum ve gelişim sürecine etki eden temel faktörlerdir. Diasporik kimlik bilinci, diaspora üyelerinin buldukları ülkelerde karşılaştıkları ötekileştirme, ayrımcılık, ırkçılık gibi sorunların üstesinden gelmelerine sembolik olarak bir güç ve olanak sağlar.

---

⁷⁰ Nuri Bilgin, **a.g.e.** s.41

⁷¹ Fırat Yıldız, **Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme Ve Tartışmalar**, s.314

1.6.1. Anavatanla İlişkiler

Diaspora incelemesinin ayrılmaz bir parçası olan diasporaların anavatanlarıyla olan ilişkileri, bir diaspora kesiminden diğerine değişiklik göstermektedir. Nitekim diasporanın anavatanla ilişkilerini etkileyen önemli faktör, diasporaların yer değiştirme koşul ve sebeplerinde yatmaktadır.

Anavatanla ilişki konusunda ele alınması gereken bir diğer konu da anavatanın diasporaya karşı takındığı tutumdur. Diaspora toplulukları, buldukları yeni yerde kendi anavatanlarını desteklemeye çalışırlar. Bu nedenle diaspora, anavatanda potansiyel bir kaynak olarak görülür ve bu kaynağın kullanılması hem diasporanın hem de anavatanın amaçlarına hizmet eder.

Diasporalar ve anavatan arasında ilişkilerin kurulması, diaspora stratejilerinin oluşturulması ve sürdürülebilirliği açısından gereklidir. Anavatandaki şirketlerin büyümelerini sağlayarak ve dünya çapında ülkelerinin etki alanını genişletmek amacıyla uluslararası örgütlerde karar verici mercilerinde bulunarak ülkelere katkıda bulunabilirler.

Birçok ülke, diaspora üyelerine anavatanlarına karşı gerçekçi bir “aidiyet” duygusu aşlamak adına, özellikle, çocuklarının kökenlerine bağlı kalmasını amaçlayan stratejiler üretmektedir. Örneğin, Polonya kökenli insanlar “Polonya Kart” uygulaması ile çalışma izni alma zorunluluğundan muaf olma, Polonyalı vatandaşlarla aynı şartlar altında şirket kurabilme, eğitim programlarına katılabilme, burs ve diğer yardım türlerine başvurabilme, anaokulu, ilköğretim ve ortaöğretimi Polonya’da okuyabilme, acil durumlarda sağlık hizmetlerini kullanabilme, karayolu ve demiryolu toplu taşıma araçlarında %37’lik indirimden yararlanabilme, şehir müzelerini ücretsiz ziyaret edebilme vs. gibi haklara sahiptir.⁷² Bu tarz diaspora stratejileri, yeni nesil diasporalarda aidiyet duygusunun biçimlenmesini ve bunun sonucunda da diaspora ve anavatan arasındaki ilişkiler ile ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmelere katkı sağlamaktadır.

Ayrıca istenen sonuçların genelde küçük grupların çalışmaları sonucunda elde edildiği de unutulmamalıdır. Ülkeler, diaspora üye sayılarını arttırmaya ve

⁷² Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s. 11

nüfuzlarını genişletmeye odaklanırken diğer taraftan bireysel girişimcilerden oluşan küçük grupları da diasporaya entegre edecek stratejiler geliştirmelidirler.

Diaspora üyelerinin farklı motivasyonlara ve anavatanlarıyla farklı geçmişlere ve bağlantılara sahip olabildiği görülmektedir. Bu durum diasporalarla iletişim ve işbirliğinin sağlanabilmesi için her bir kategori profiline özel diaspora programlarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında, diasporaların anavatanlarına yapabilecekleri katkılar şu şekilde sıralanabilir: sosyal kabul ve prestijin sağlanması; gelişen yerel sektörlerde küresel “pazar ağları” oluşturmak; ikili ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi; iş ilişkilerinde aracı rolünün oynanması; doğrudan yabancı yatırımların teşvik edilmesi; küresel bilgi ağlarını oluşturulması.

1.6.1.1. Diaspora Turizmi

İnsan topluluklarının bir yerden bir başka yere giderek yer değiştirmesi ile sonuçlanan göç hareketleri sonucunda, insanlar gittikleri yerlerde aynı kültürden ve soydan oldukları insanlarla kendi topluluklarını oluşturmaktadırlar. Yabancı ülkelere göç eden ve bu ülkelerde çalışan veya yaşamak zorunda kalan insanlar anavatanlarına özlem duyar ve tatillerini anavatanlarında geçirmek isterler. Bu çerçevede diaspora üyelerinin anavatan ziyaretleri, etkili diaspora stratejisinin sürdürülebilirliği için önem taşımaktadır. Örneğin, dünyanın nüfusça en kalabalık diaspora toplumlarından birisi olan Çin’in yurtdışında yaşayan yaklaşık 35 milyonluk (bazı kaynaklarda 62 milyon olarak belirtilmiştir) bir diaspora gücü bulunmaktadır.⁷³ Büyük Çin ulusunun yeniden canlanması için kalpleri ve zihinleri birleştirmek ve fırsatları geliştirmek adına, özellikle yurtdışında doğan Çinli çocuklarda aidiyet bağlarının güçlenmesi için düzenli olarak Çin’e turlar düzenlemektedir.⁷⁴ Çinlilerin ülkelerine yaptıkları ziyaretleri, Çin’in turizm potansiyelini büyük ölçüde arttırmıştır.

---

⁷³ Петр Калмыков, **Современная Китайская Диаспора. Россия в Структуре Международной Китайской Миграции**, Автореферат Диссертации на Соискание Ученой Степени Кандидата Исторических Наук, Москва, 2013, с. 3 (Pyotr Kalmikov, *Sovremennaya Kitayskaya Diaspora. Rossiya v Strukture Mejdunarodnoy Kitayskoj Migratsii*, Avtoreferat Dissertatsii na Soiskanie Uçonoy Stepeni Kandidata İstoriceskix Nauk)

⁷⁴ Елена Анохина, Китайские Диаспоры США и Канады и «Новая» Китайская Миграция, **Вестник Томского Государственного Университета**, № 355, Февраль, 2012, с. 53 (Yelena Anoxina, *Kitayskie Diaspori SŞA i Kanadı i “Novaya” Kitayskaya Migratsiya*, Vestnik Tomskova Gasudarstvennaya Universiteta)

Dışarıda yaşayan Çinlilerin ülke seyahatleri, kendi bölgelerinin gelişmesi için sosyal ve ekonomik açıdan önemli katkı sağlamaktadır.

Yahudi diasporası da anavatan ziyaretleri kapsamında gerçekleştirilen turizm hareketlerine katılımın en yoğun olduğu ve turların sistemli bir şekilde düzenlendiği en önemli örneklerden birisidir. Örneğin, İsrail'deki Yahudilik Eğitimi Departmanı, Yahudi gençlerinin İsrail ve Yahudilik aidiyet bağlarının güçlenmesi için müze ziyaretleri, İsrailli gençlerle etkileşim ve tanışma, arkeolojik alan ziyaretleri, yürüyüşler, seminerler ve deve gezintisi kapsamında İsrail'e eğitim turları düzenlemektedir.⁷⁵

Diasporanın anavatanla ilişkilerinin güçlendirilmesi açısından bazı uygun şartların olması gerekmektedir. Bu bağlamda diasporaya ekonomik fırsatlar tanıyan, bilgi katkılarını ödüllendiren ve bilgi paylaşımını kolaylaştıran politikaların üretilmesi yönünde stratejiler geliştirilmesi son derece önemlidir.

1.6.2. Diasporaların Bulunduğu Ülkeyle İlişkileri

Diaspora çalışmalarında incelemesi gereken bir diğer konu da diaspora kimliğinin biçimlenmesinde diasporanın bulunduğu ülkenin etkisidir. Anavatan, diaspora grubu ile beraber diasporaların bulunduğu ülkeler de diasporaların oluşumu ve gelişiminde rol oynayan başlıca etkenlerdendir. Ülkenin diasporaya karşı tutumuna göre de bulunduğu ülkeyle ilişkileri değişmektedir. Diasporaların ev sahibi ülkeyle ilişkileri, farklı sosyo-kültürel yapıların ilişkileri anlamına gelmektedir. Nitekim diaspora üyeleri farklı kültürlere, geleneklere, siyasi düşünceye sahip bir toplumda birer yabancıdırlar.

Genelde ikinci ve üçüncü kuşak diaspora üyeleri eşitsizliğe, dışlanmaya karşı protesto ederek kendilerini ifade edebilecek sosyo-kültürel alan oluşturmak, sosyal ve siyasi alanlarda etkin olabilmek için çaba harcarlar. Çünkü onlar buldukları toplumun bir parçasıdırlar.

---

⁷⁵ Emrullah Tören, Ata Toprağı Ziyaretlerinin Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi, **VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi**, 12-15 Nisan 2012, Kemer, Antalya, s. 557

1.6.2.1. Uyum Süreci

Her gün binlerce insan bilhassa ekonomik nedenlerden dolayı, yasal veya yasa dışı yollardan gelişmiş ülkelere göç ederler. Gerek göçmenlerin gerek göç ettikleri toplumun en önemli problemlerden biri entegrasyon sorunudur. Her ne sebeple olursa olsun bireyin yeni bir yere göç etme ve yeni topluma uyum sağlama süreci birçok sorunu da beraberinde getirir. Bireyin göç nedeni, kültürel geçmişi, eğitim düzeyi ve deneyimleri göç ettiği ülkelerde uyum sağlamalarını ya kolaylaştırır ya da zorlaştırır. Göçmenler genellikle buldukları ülkelerde dil baskısı, ekonomik zorluklar, sosyal güvence sorunu, oturma ve çalışma izni, ötekileştirme, ayrımcılık, ırkçılık, eğitim sorunları, kuşak çatışması gibi uyum sorunlarıyla karşı karşıya gelirler. Göçmenlerin maruz kaldığı bu tür psikolojik sıkıntılar, onların yaşamlarını olumsuz yönde etkiler.

Göçmenler çoğu zaman ev sahibi ülke için önemli sorunlara neden olduklarından ötürü buldukları ülkelerde ötekileştirilen ve arzu edilmeyen kişilerdirler. Birçok devlet ekonomik sorunlardan dolayı işsizliğin ortadan kalkması yönünde göçü engellemeye yönelik politikalar üretir. Nitekim birçok göçmen, göç ettikleri ülkede yasalara aykırı olarak düşük ücretli, sosyal güvencesi olmayan olumsuz koşullarda çalışmaktadır.⁷⁶ Ayrıca göçmenler, ekonomik koşullarla beraber toplumsal, siyasal, kültürel pek çok alanda sıkıntılar ve zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Dikkat edilmesi gereken diğer husus da Avrupa'da, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra giderek artan yabancı düşmanlığı veya "İslamofobi"dir. Hükümetler tarafından ülkeye göçü engellemeye yönelik yapılan önlemler, göçmenlerin toplumla uyum ve bütünleşmesini engelleyen ve toplumun onları kabul etmemesine sebep olan yasaların çıkarılması şeklinde kendini göstermektedir.⁷⁷

Göçmenlerin çoğunlukla kendi sosyo-kültürel ortamlarında dışa kapalı bir hayatı tercih etmeleri, dille ilgili sorunlar, sosyo-kültürel uyum gibi problemleri de

---

⁷⁶ Melike Baş, Birsal Molu, Göç Eden Ailelerin Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Değişiminin Kadın ve Çocuk yaşamına Etkisi, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt:6, Sayı:3, 2017, s.1682

⁷⁷ Zeynep Songülen İnanç, Selvet Çetin, **Avrupa'nın Kendine Dönen Silahı: Dışlayıcılık ve Ayrımcılık**, Stratejik Düşünce Enstitüsü, SDE ANALİZ, Aralık 2011, s. 11

beraberinde getirir.⁷⁸ Özellikle göçmen çocukları ikamet ettikleri ülkelerde dil bilgisi eksikliğinden dolayı eğitimden yoksun kalma tehlikesi yaşayabilmektedirler. Ayrıca bu çocuklar dil bilmedikleri için yaşlılarıyla iletişim kurmakta zorluk çekmektedir. Dışlanmışlık algıları onların toplumdaki kopma eğilimine girerek kendi içlerine kapanmalarına sebep olmaktadır. Bu durum onların toplumdaki kopma ve suça daha kolay yönelme olasılığını artırır.

Diasporaların buldukları ülkelerde uyum sağlamakta zorluk yaşamalarının diğer sebebi kuşaklararası çatışmadır. Kuşaklar arasındaki tercih edilen hayat tarzı deneyimleri farklılık göstermektedir. Birinci kuşak göçmenler, “sosyal kapanma” olarak tanımlayabileceğimiz dışa kapalı, toplumun geri kalanından kopuk, bir yaşam biçimi oluşturmuşlardır.⁷⁹ Fakat ikinci ve özellikle üçüncü kuşak ise, kendilerinden önceki kuşaktan farklı bir tablo çizmektedir. İkinci ve üçüncü kuşak bu ülkede doğmuş, büyümüş, eğitim almış ve bundan dolayı bir kaç yabancı dili rahatlıkla yazıp konuşabilen, iletişim problemini çözmüş ve yaşadıkları ülke vatandaşlığına kabul edilmiş bireylerdir. Ancak buna rağmen aile yapısından çeşitli toplumsal, kültürel değerlere kadar çok geniş alanda yaşanan sorunların önüne geçememiştir.

Sonuç olarak göçle birlikte başlayan uyum süreci hâlihazırda da devam etmektedir. Nitekim günümüzde de uyum ve bütünleşme problemleri yaşayan göçmen oranı oldukça yüksektir. Bütün bunlardan da görüldüğü üzere, bu zaman zarfında gerek göçmenlerin, gerekse göç alan toplumların bazı sorumlulukları üstlenmesi gerekir. Göçmenlerin alması gereken sorumluluk, anavatanla bağlantıları kesmeden yerel hayat tarzına adapte olmak, toplumda yerini bulmak, yerel halkın dil, kültür ve geleneklerini benimseyerek buldukları topluma olabildiğince uyum sağlamak iken, göç alan toplumun üstlenmesi gereken sorumluluk da bunun için yeni yasal normların oluşturarak gerekli zeminin hazırlanmasıdır. Özellikle, özel sağlık sigortalarından, emeklilik sigortalarından yararlanamayan insanların, kaliteli eğitim alamayan çocukların hizmet almasına imkân tanıyacak sosyal hak düzeninin getirilmesi ve bu hakların geliştirilmesi gerekir.

⁷⁸ <http://www.amerikaninsesi.com/content/amerika-ve-avupada-gocmenlik-sorunu/2606113.html> (Erişim Tarihi: 13.06.2018)

⁷⁹ Залман Левин, **Менталитет Диаспоры: Системный и Социокультурный Анализ**, Институт Востоковедения РАН, Крафт+, 2001, s. 111 (Zalman Levin, **Mentalitet Diaspori: Sistemnyy i Sotsiakulturnyy Analiz**, Institut Vostokovedeniya RAN)

1.6.3. Diaspora Grubunun Birbiriyle Olan İlişkileri

Memleketlerinden ayrılan ve dünyanın farklı bölgelerine göç etmiş olan bireylerin etnik ve ulusal değerlerinin inşasını veya korunmasını sağlamak, diasporanın en önemli görevlerinden biridir. Diaspora topluluklarının yalnızca anavatanla değil, farklı ülkelerde bulunan yurttaşlarıyla da dayanışma ve yardımlaşma, diasporik bilincin, kurumlarının ve ağının oluşmasında önemlidir. Çünkü eğer diaspora üyelerinin arasında bir ilişki bağı mevcut değilse, bu grubu etnik bir diaspora olarak nitelendirmek mümkün değildir. Fakat zamanla göçmen grupları da diaspora kimliğine sahip olabilir. Bu sebepten göçmenlikten diasporaya geçiş dönemi, diasporanın kendinin farkına varmasına fayda sağlar ve diaspora grubunun birbiriyle ilişkilerinde büyük önem taşır.⁸⁰

Genelde yurtdışına yerleşerek burada aile ve kariyer hayatında kendine bir düzen kuran bireyler geriye dönüş olasılığını azaltmaktadır. Bu durumda diaspora üyeleri aralarında ilişkilerini geliştirerek ve ağlar oluşturarak tecrübelerini paylaşabilirler. Böylece diasporaları anavatanlarının kalkınmasını sağlamak ve bunu bir politika aracı olarak kullanmakla yararlı bir unsur haline getirmek mümkündür.

Diaspora üyeleri arasında güçlü iletişim ağının oluşması ülkelerinin siyasi ve ekonomik ve toplumsal kalkınmasında etkili olabilir. Diaspora örgütleri yurtdışında kurmuş oldukları ağlarla ve anavatandaki yurttaşlarıyla bilgi ve tecrübe alışverişi kurmayı hedeflerler. Bu şekilde ağların kurulması devletin siyasi, ekonomik ve toplumsal yönden gelişmesinde önemli katkı sağlar ve dünya çapında başarısını olumlu yönde etkiler. Örnek olarak yurtdışında ikamet eden Çinlilerin Çin'e yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yüzde 70'ni gerçekleştirdikleri söylenebilir.⁸¹ Diasporaların başarı sebebi, bir veya birkaç dil bilmek, başka kültürlerle uyum sağlamak ve devletlerarası bağlantılara sahip olmak gibi özellikleridir. Bununla beraber meydana gelen diaspora ağlarının gelişmesinde karşılıklı olarak dayanışma ve yardımlaşma faaliyetlerinin devamının sağlanması, sahip oldukları tecrübe ve başarıları anavatanına yansıtmanın da önemli etkisi vardır. Sürekli iletişim halinde olan bu gruplar, bilimsel toplantılar, mülakat, seminer, proje

⁸⁰ Şenay Gökbayrak, **a.g.m.**, s. 78

⁸¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), s. 7

ve benzeri kariyer çalışmalarından, sosyo-kültürel çalışmalara kadar çeşitli etkinlikler gerçekleştirirler. Bu bağlamda diaspora ağlarını oluşturan bu gruplar, anavatanda kamu kurumları, özel şirketler ve hükümet dışı örgütlerle beraber proje üreterek ekonomik ilişkiler oluşturur ve dahası danışmanlık ve sosyal hizmetler sunarlar.⁸² Dolayısıyla dünyadaki “diaspora bilgi ağları” diasporadaki öncü bireylerin, bilgi paylaşımı yaparak organize olmaları sonucunda oluşmaktadır.

Diğer yandan, bu ağlar anavatanla diaspora ilişkilerinde önemli roller üstlenerek hem diasporadan anavatana, hem de anavatandan diasporaya kaynaklar ulaştırırlar. Nitekim bu ağlar diaspora faaliyetlerinin devamlılığını sağlayarak, anavatanla diaspora dayanışması, diaspora-anavatan bağların kuvvetlendirilmesi, anavatana dönüş ve anavatana gereken sosyal, ekonomik ve siyasi desteklere yönelik istek ve taleplerini de öne sürmektedir.

1.6.4. Küresel Diaspora Ağları ve İkili İlişkilere Etkileri

Ülkeler, küresel olarak yayılmış ve kalabalık olan nüfusunu örgütlenerek dünya çapında ağlar kurar ve kendi çıkarları yönünde işbirliği yaparlar. Ülkelerinin toplumsal, politik ve iktisadi yapısının gelişmesinde mühim rolü olan ve başka ülkelerle köprü niteliği taşıyan iletişim ağlarının biçimlenmesi diaspora stratejilerinin önemli bir parçasıdır. Günümüzde diaspora üyeleri birçok ülkedeki bağlantıları nedeniyle önemli figürler haline gelmiştir. Örgütler arasında bilgi alışveriş ağının geliştirilmesi diaspora stratejilerinin başlıca görevlerindedir.

İletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesiyle yerel sektörler dünya pazarına daha kolay çıkabilir ve ekonomik faaliyetlerini geliştirebilirler. İletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi ve ulaşılabilir olması diasporalar için önemli bir fırsat yaratmıştır. Ayrıca ticari başarı için maddi kazançla beraber sosyal kabul ve saygınlığın sağlanması da diaspora için önem arz etmektedir. Bununla beraber karşılıklı güvene dayalı uluslararası ticaret de küresel ekonomiyi etkilemektedir. Örneğin, Amerika ve Rusya arasındaki ticari faaliyetlerin devam etmesinde Amerika'daki Çin diasporası ve Rusya'da bulunan Çin diasporasının önemli katkıları

---

⁸² Şenay Gökbayrak, **a.g.m.**, s. 79

vardır.⁸³ Bu unsurlar, diasporaları küresel ekonomide daha önemli ve etkili kılmaktadır. Ayrıca diasporalar, yemek kültüründen giyinme kültürüne, çok kültürlü bir toplum yapısı kurulmasından devletlerarası ilişkilere kadar hayatın birçok alanını etkilemektedirler.

Diasporalar, ikili ticaret ilişkilerini geliştirerek, doğrudan yabancı yatırımları teşvik ederek, iş ilişkilerinde aracılık yaparak ülkelere somut katkıda bulunabilirler. Anavatanlarına döndükleri zaman yanlarında tecrübeler getireceklerdir.

Diasporalar anavatanla dünya arasında bağlantı görevi görebilmektedirler. Bu çerçevede toplumun ekonomik büyümesi ve gelişmesi açısından imkânlar sunan diasporalar, belirleyici rol oynayarak bir pazar oluşturduğu da göz önüne alınmalıdır. Örneğin anavatanları dışında yaşayan Çinli, Yahudi, Filistinli gibi büyük etnik gruplar, buldukları ülkelerin iç ve dış siyasetinde söz sahibi olmaktadır. Bazı diasporalar baskın iktisadi, politik otoriteleri, sayıları ve lobi faaliyetleriyle öne çıkmaktadırlar.

Diasporalar, buldukları ülkelerdeki politik ilişkileri geliştirerek mevcut yapıyı ve süreci kendi istek ve menfaatleri yönünde geçerli kılmaya çalışan “siyasal aktör” rolü üstlenmektedirler. Örneğin, Amerikan siyasetinde önemli etkisi olan Ermeni, Rum ve Yahudi lobileri, hem kalabalık seçmen nüfusu açısından etkili olmaları, hem de buldukları ülkelerde önemli karar vericilerle iyi ilişkiler içerisinde olmaktadır.

Bütün bunlardan da görüldüğü üzere uluslararası alanda önemli yeri olan diasporalar anayurtlarının ve ikamet ettikleri devletlerin dış siyasetinde hafife alınmayacak kadar etkili rol oynamaktadırlar. Diasporalar kendi ülkelerinin iç ve dış siyasetine aktif bir şekilde katılarak, hem anavatanın daha fazla gelişmesi ve dünya pazarında söz sahibi olması için hem de kendi menfaatleri için ülkenin siyasetini şekillendirebilmektedir. Diasporaların gerek ait oldukları devletle gerekse farklı ülkelerde bulunan yurttaşlarıyla birbirlerine destek olması, onların dünya çapında söz sahibi olabilmeleri açısından ehemmiyetlidir. Ayrıca diasporaların başarıları, ikamet ettikleri ülkenin mevcut sosyo-ekonomik koşullar, her ülkede farklılık göstermektedir. Bundan dolayı, diaspora stratejilerinin katkıda bulunabilecekleri

---

⁸³ Yıldız, “Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar”, s. 398

sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi, unsurlar belirlenmeli, her bir diaspora örgütünün çalışmalarına yönelik özel yöntemler uygulanmalı ve geliştirilmelidir. Ayrıca anavatanla aradaki bağların inşası ve aidiyet duygusunun geliştirilmesi, bilgi ağının yaygınlaştırılması, anavatana dönüşlerin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi, maddi yardımların desteklenmesi de etkili diaspora stratejileri üretmekten geçmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAJYCAN DİASPORASININ OLUŞUM VE GELİŞİM SÜRECİ

2.1. SSCB'nin Çöküşüne Kadarki Süreçte Azerbaycan'ın Diaspora Tarihi

Azerbaycan diasporasının oluşum ve şekillenme süreci birkaç aşamaya ayrılmaktadır.

1. 20. yüzyılın başlarından 1920 yılına kadarki süreçte Azerbaycanlıların Rusya ile ilişkilerinin düzensiz olduğu söylenebilir. Fakat 1920'den sonraki ikinci dönemde bu süreç daha aktiftir. Nitekim bu dönemde ortaya çıkan diasporalar gerek sayı olarak gerek daha dinamik faaliyetler açısından farklılık göstermiştir;
2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (ADC) (1918-1920) çöküşünden sonra yurtdışına göç akımı ve Avrupa'da Azerbaycan diasporasının oluşum süreci başlamıştır;
3. 1941-1945 yılları 2. Dünya Savaşı sırasında esir alınan ve çeşitli sebeplerden vatana dönemeyen Azerbaycanlılardan oluşan topluluklar oluşmuştur;
4. 20. yüzyılın başlarında Güney Azerbaycan'da meydana gelen sosyo-politik olayların sonucu olarak on binlerce Azerbaycan Türkünün Batı ülkelerine göçü, Azerbaycan diasporasının büyümesinde ve gelişmesinde büyük oranda katkı sağlamıştır;
5. SSCB'nin çöküşünden sonra Avrupa ülkelerine yapılan göçler ise diasporanın oluşumunun son aşaması olarak değerlendirilmiştir.⁸⁴

19. yüzyıl Azerbaycan diasporasının oluşumunda yeni bir aşamadır. O zamana kadar ülkede Doğu bilimi ve kültürü hüküm sürse de 19. yüzyılın başlarında bu özellik Batı unsurları ile zenginleşmeye başlamıştır. Mirza Kazım Bey, Mirza

⁸⁴ “Azerbaycan Diasporu: Büyük Yolun Başlangıcı”, Xarici Ölkelerde Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Üzre Dövlət Komitesi, ed. N. Kurbanov, R. Hüseyinov, E. Miralem, Bakı: Çayıoğlu, 2006, s. 6-7

Cafer Topçubaşov gibi aydınların imparatorluğun büyük şehirlerinde faaliyetleri Azerbaycan aydınlarının nitelikli yeni neslinin yetişmesine zemin hazırlamıştır.

Araştırmacılar, Çarlık döneminde Avrupa ve Asya’da Azerbaycanlılar tarafından yaşanan göçü dört döneme ayırmaktadırlar. Bu göç sürecinin Azerbaycan diasporasının şekillenmesinde önemli etkisi olmakla beraber diasporada entellektüel kesimin artmasına da vesile olmuştur.

1. Birinci dönem 1813 yılında “Gülüstan” antlaşmasından itibaren başlamıştır. Bu göçler zayıf ve münferit göçler olmasına rağmen, ülke içinde ve dışında Ruslara karşı direniş hareketinin oluşumu açısından dikkat çekicidir;
2. 1828 yılında Türkmençay Antlaşması’ndan sonra göçün ikinci evresi başladı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra yüzlerce Azerbaycanlı vatani terk ederek yurtdışına yerleştiler. “Kuzey ve Güney Azerbaycanlılar” kavramının oluşmasına sebep olan Türkmençay Antlaşması, diasporada psikolojik etkiler bırakarak göçmen Azerbaycanlıların dünyaya bakış açılarını değiştirmiştir;
3. 1853-1856 yıllarında Kırım, 1877-1878 yıllarında ise Rus-Türk savaşları Azerbaycanlıları göçe zorlamıştır;
4. 1908-1918 yıllarını kapsayan dördüncü evre ise Azerbaycan diasporasının sosyal faaliyetlere ilgisinin arttığı dönemdir. Bu süreçte Türkiye, İran, Rusya ve Avrupa ülkelerinde siyasi mücadeleye başlayan Azerbaycanlılar, sosyal kurumlar kurarak, diasporanın birleşmesi, dayanışması yönünde biraraya geldiler. Mehmet Emin Resulzade, Ali Bey Hüseyinzade, Ali Ağaoğlu gibi Azerbaycanlı aydınların, sosyal-politik faaliyetlerine aktif şekilde başlanması diaspora için önem arz eder.⁸⁵

Rusya’nın Kafkasya’yı askerî ve siyasi açıdan kendine bağlaması, Azerbaycan’ın bu ülkeyle zorunlu bütünleşmesine yol açmıştır. Azerbaycan’ın kuzey bölümünün Rusya tarafından işgali burada bilim ve kültürün farklı yönde gelişmesine neden olmuştur. Nitekim 19. yüzyılın ilk yarısında (1804-1813, 1826-1828) Rusya-İran Savaşlar Azerbaycan halkı için ağır felaketle sonuçlanmıştır.

---

⁸⁵ “Azerbaycan Diasporu: Büyük Yolun Başlangıcı”, s. 10

Rusya ve İran arasında imzalanan Gülüstan ve Türkmençay Antlaşmaları Azerbaycan topraklarını ikiye bölmüştür. Böylece Güney Azerbaycan'da nüfusun büyük kısmı kendi vatanlarından ayrılmak zorunda kalmıştır.⁸⁶ Rus-İran Savaşı'nın (1804-1813) yapıldığı yıllarda yalnızca Karabağ Hanlığı'ndan Aras Nehrinin öteki tarafına 4845 aile, 1805 yılının yazında ise Karabağ bölgesinden bir gecede 20000 kişi göç ederek Aras'ın öteki yakasına geçmiştir.⁸⁷ Rusya, Azerbaycan'ı ele geçirdikten sonra göçlerin rotası, İran üzerinden Anadolu topraklarına doğru yönelmiştir. Buradan Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı deniz taşıtları aracılığıyla yüzbinlerce göçmen Samsun, Trabzon, Varna ve Sinop'a getirilmiştir.⁸⁸

Bu iki savaş Azerbaycan halkı için ağır felaketlerle sonuçlanmıştır. Ülkenin kuzeyi ile güneyi arasında keskin bir uçurum olmuş, tek bir halkın millî kültürü ayrımcılık politikalarına maruz kalmış, zamanla millî kültürde Fars ve Rus etkisi hâkim olmaya başlamıştır. Bu anlaşmaların imzalanmasından sonra Azerbaycan'ın Çarlık Rusya'sının bir parçası haline gelmesiyle barışmayan yüzlerce Kuzey Azerbaycanlı, kendi ana vatanlarını terk etmek zorunda kalarak yabancı ülkelere göç etmiştir. 1828-1829 yıllarında Erivan, Nahcivan ve Karabağ Hanlıkları bölgelerinden on binlerce Türk ailesi, Güney Azerbaycan'a ve Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiştir. Halihazırda Türkiye'nin Kars ve Iğdır illerinde yaşayan nüfusun çoğunu Azerbaycan'dan gelen Türkler oluşturmaktadır. Ayrıca İran'ın Maku ve Hoy bölgelerinde yaşayan ve Karadağlılar olarak bilinen nüfus ve Urmiye gölünün güneyinde toplu olarak yaşayan Kara papaklar 1813-1828 yıllarında Kuzey Azerbaycan'dan göç etmiş Azerbaycanlılardır.⁸⁹

“Güney ve Kuzey Azerbaycanlılar” söylemi Gülüstan ve Türkmençay Antlaşmasından sonra meydana gelmiştir. Bu tarihlere kadar tarihte bir bütünlük arz eden Azerbaycan coğrafyası ve burada yaşayanların bir dili (Türkçe) ve bir vatani (Azerbaycan) vardı. Hiç şüphesiz bölünme her iki tarafta kalan Türklerin

⁸⁶ Мариам Сеидбейли, **Азербайджанская Диаспора в России. Особенности и Тенденции Формирования и Развития (1988-2010 гг.)**, Баку, “Şerg-Gerb”, s. 39 (Meryem Seyitbeyli, *Azerbaydjanskaya Diaspora v Possii. Osobennosti i Tendentsii Formirovaniya i Razvitiya*)

⁸⁷ İrade Memmedova, “**18. - 19. yüzyılın Başlarında Azerbaycan'ın Nüfus Yapısı**”, Yeni Türkiye 60/2014, s. 14

⁸⁸ <http://www.balgoc.org.tr/gocmenyerlesim.html> (Erişim Tarihi: 25.07.2018)

⁸⁹ Muradov Şahbaz, Baxış Çingiz, **Azerbaycan Respublikasında etno-demografik prosesler: Tarixi deyişiklikler ve Realıqlar**, Azerbaycan Respublikası Ehalisinin Sayının Dinamikası Ve Ona Tesir Eden Amiller, Bakı, 2013, s. 55-56

hafızalarında olumsuz iz bırakmıştır. Fakat ne olursa olsun aradaki sınırlar, Azerbaycan Türklerinin iletişim kurmalarını engelleyememiş, karşılıklı ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirilmiştir.

Türkmençay Antlaşmasından sonra İran'da ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan 200 binden fazla Ermeni, Çarlık Rusyası'nın desteği ile İrevan, Nahcivan ve Karabağ bölgesine göç etmiştir.⁹⁰ Ermeni nüfus, Dağlık Karabağ'da artış gösterince çatışmalar başlamış, bu olaylar bir kısım Azerbaycan Türklerinin Karabağ'ı terketmeleriyle sonuçlanmıştır.

Bununla beraber Rus İmparatorluğu'nun "Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma" politikaları ile Azerbaycan'ın kuzeyinde iç göç gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Ruslar tarafından bölgeye İran ve Osmanlı Ermenileri, Almanlar ve Ruslar yerleştirilmiştir. Çok sayıda Azerbaycanlı çeşitli bölgelere sürgün edilmiştir. Böylece Rusya İmparatorluğu tarafından 19. yüzyılın ortalarından itibaren Azerbaycanlı nüfus çeşitli yollarla göç ettirilerek, bölgeye Alman, Rus kolonistleri ve Ermeniler yerleştirilmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan okullarında Rusça bölümlerin artırılması ve Rus okullarının açılması "Ruslaştırma" siyasetinin gerçekleştirilmesi açısından önem kazanmıştır.⁹¹

19. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da yaşanan zorunlu göçler, toplumun anavatanında azınlık durumunda olması, millî duyguların yükselmesine sebep olmuştur. Aydınlanma ve eğitim düzeyinin artmasıyla bir ulusun gelişebileceğinin bilincine varan ileri görüşlü insanlar, yeni okulların açılmasında, gazete ve dergilerin basılmasında maddi ve manevi desteklerini esirgememiştir. Bu insanlardan biri de Azerbaycan halkının büyük saygısını ve sevgisini kazanan meşhur hayırsever Hacı Zenelabidin Tağıyev olmuştur. 1901 yılında Tağıyev'in Bakü'de açmış olduğu "Kız Mektebi", Azerbaycan kadınının eğitiminde önemli rol oynamıştır. Bununla beraber Tağıyev petrolün getirdiği gelire yerli üretimi geliştirmek için fabrikalar kurmuş, Azerbaycanlı öğrencileri eğitim için yurtdışındaki üniversitelere göndermiş ve ülkenin kalkınması adına birçok hizmetler vermiştir. Bu girişimler sayesinde, Kuzey

⁹⁰ Haleddin İbrahimli, **Azerbaycan Mühacireti Tarihi**, ADPU Neşriyatı, Bakı, 2012, s. 23

⁹¹ Elmira Muradeliyeva, Boran Aziz, "Şimali Azerbaycan XIX asrın 70-ci illeri – XX asrın evvelerinde", **Azerbaycan Tarihi. XIX – XXI asrın evveli**, Ali mektebler üçün mühazire kursu, ed. Azad Rzayev, Bakı Universiteti neşriyyatı, 2010, s.141

Azerbaycan'da 19. yüzyılın ortalarından itibaren, millî düşünce gelişmeye başlamıştır.

Fakat Azerbaycan'da yenileşme hareketi, “din adamlarının” tepkisi ile karşılanarak her Batı usulü ile yetişmiş aydına Hristiyanlaşmış gözü ile bakılmıştır. Bu nedendir ki Azerbaycanlı aydınların işi hayli zor olmuştur. Ancak, ulusalcılığın, özellikle de Türk milliyetçiliğinin küçümsendiği ve Rusların hâkimiyeti altında yaşayan Türklerin millî kimlik bilincinin olmadığı, cehaletin yayıldığı bir dönemde, dört büyük reformcu - Abbaskulu Ağa Bakıhanov (1794-1847), Mirza Fetali Ahundov (1812-1878), Hasan Bey Zerdabi (1837-1907) ve Seyit Azim Şirvani (1835-1888) Azerbaycan'da okul, basın ve tiyatronun temellerini atmışlardır.⁹²

19. yüzyılın ortalarından itibaren Orta Asya ve Kafkasya'da Müslüman-Türk nüfusu, hakim millet statüsünden etnik-dinî azınlık durumuna gerileyerek Rus hâkimiyeti altına girmesi sonucunda çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmek durumunda kalmıştır. Bu göç dalgası, ülke genelinde ve özellikle göçmenlerin yoğun olarak yerleştirildiği bölgelerde Müslümanlarla Müslüman olmayanlar arasındaki ilişkilerin gerilmesine sebep olmuştur. Bununla beraber Türk ve Müslüman toplumla yakınlık duyan, onların uğramış oldukları haksızlıklara karşı çıkan, dertlerini ve sorunlarını paylaşan büyük bir kitle ortaya çıkmıştır. Neticede yabancı olarak görülen bu göçmenler, ortak bir “biz”in öğeleri haline gelmişlerdir. Muhacirlerin oluşturduğu bu diaspora, hem Türklük bilincinin oluşması hem de bu bilincin zaman içerisinde milliyetçilik ruhunu oluşturmuştur. Nitekim 1878 yılı sonrası İmparatorluğa göç eden ve Türk bilincinin gelişmesini destekleyen diaspora mensupları, Türk milliyetçiliğine dair tartışmalara yepyeni bir boyut kazandırmıştır.

Sonuç itibariyle Asya ile Avrupa'nın kesişme noktası olan Kafkasya'da yer alan Azerbaycan, eski çağlardan bu yana çeşitli kabilelerin ve devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu sebeple farklı dönemlerde meydana gelen askerî ve siyasi dış saldırılar, sosyo-ekonomik, etnik ve dinî etkenler bölgede yoğun göç sürecine sebep olmuş, yerlilerin bir kısmı topraklarını terketmek zorunda kalmışlardır.

Azerbaycan diasporasının oluşumu çok eski dönemlere dayansa da genellikle 19. yüzyılın başlarında meydana gelen siyasi ve askerî kaynaklı çatışmalar

---

⁹² Nadir Devlet, “Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)”, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2014, s. 32

sonucunda başlamıştır. 19. yüzyılda İran ve Rusya arasında gerçekleşen savaş ve çatışmalar insanların farklı ülkelere toplu olarak göç etmelerine sebep olmuştur. Böylece huzur ve barış koşullarında yaşamak için çeşitli bölgelere göç etmiş ilk Azerbaycan toplulukları diasporaları oluşturan ilk topluluk olmuştur.⁹³

20. yüzyılda Azerbaycanlıların yurt dışına göçü yoğunlaşmıştır. Bu süre içinde gerek Kuzey, gerek Güney Azerbaycan'da yaşanan sosyo-politik değişiklikler ve devrimler, Azerbaycanlıların yurtdışına toplu göç etmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu göç dalgaları aşağıdaki olaylar sonucunda gerçekleşmiştir:

1. 1905-1907'de Rus İhtilali; Güney Azerbaycan'da gerçekleşen Settarhan Harekâtı;
2. 1. Dünya Savaşı, AHC'nin kuruluşu ve çöküşü (1918-1920); Güney Azerbaycan'da Hiyabani Devrimi;
3. 2. Dünya Savaşı, Güney Azerbaycan'da Azerbaycan Millî Hükümeti'nin kurulması ve çöküşü (1945-1946);
4. 1970-1980'li yıllarda Azerbaycan'dan başka devletlere gönüllü göç; 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden sonra Güney Azerbaycan'dan başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok ülkesine yapılan siyasi göç;
5. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Azerbaycanlıların 1950-1960'larda Avrupa'ya yapılan ekonomik göç.⁹⁴

Nüfusun göç süreci 20. yüzyılın başlarında da devam etmiştir. 20. yüzyılın başları Rusya İmparatorluğu'nun Kuzey Kafkasya'ya yönelik etnik temizlik politikası ve Azerbaycanlıların ya Rusların baskısı altında yaşamayı kabullenmek ya da yurtdışına göç etmek zorunda kalmasına yol açmıştır. Bu dönem Rusya, Türkiye, Avrupa ve Asya'da Azerbaycan diasporasının oluşum sürecidir. Rusların çıkarlarını gözeten Çar Rusya'sı, yeni topraklar istila etmekle İmparatorluğun sınırlarını genişletmek istemiştir. Bu bakımdan Kafkasya'nın işgali stratejik ve ekonomik önem taşımıştır. Böylece 1905-1907 yıllarında Ermenilerin "Büyük Ermenistan" inşa etme istekleri, Azerbaycan Türklerinin planlı olarak tehcir ettirmiştir.⁹⁵ Kuzey Azerbaycan'da, Rusya İmparatorluğu'nun göçe zorlama politikası ve Slav

⁹³ Мариам Сеидбейли, (Meryem Seyitbeyli) a.g.e. s. 32

⁹⁴ http://www.azerbaijans.com/content_494_az.html (Erişim Tarihi: 16.06.2018)

⁹⁵ **Azərbaycan tarixi**, 7 cildə, 5. cild "Azərbaycan Zaqafqaziya dövlətçiliyi sistemində", ed. Mahmud İsmayılov, Nigar Maksvell, Bakı, Elm, 2001, s.333

bölgelerinden gelen göçmenlerin, Ermenilerin ve Almanların bu bölgelere toplu şekilde yerleştirilmesi, yerli Azerbaycanlı nüfusun göç sürecine hız kazandırmıştır.

1905 ihtilali sırasında, diğer Türk dilli topluluklar gibi Azerbaycan Türkleri de Rusların baskıcı siyasetinden nasibini almıştır. Fakat bu durum, onlar için mühim hareketlerin başlangıcı olmuştur. Azerbaycan Türkleri edebiyat, tiyatro, müzikte olduğu gibi sosyal ve siyasi alanda da ilerlemeye başlamıştır. Bir kısmı gizli olmak üzere cemiyetler, partiler ve komiteler kurulmuştur. Bununla birlikte millî basın yardımıyla siyasi, sosyal ve millî fikirler de gelişmiştir. Örneğin, Farsça yerine Türkçe eğitime geçilmesi, belediye ve Duma seçimlerinde Türklere konulan kısıtlamaları kaldırmak için mücadele edilmesi, müslümanların Ruslarla eşit haklara sahip olması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca Rus ve Ermeni tehdidine karşı Azerbaycan'da millî kimliğine sahip çıkmak amacıyla siyasi bir örgüt etrafında kenetlenmeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla 1904'de Rus Sosyal Demokrat Partisinin Bakü Komisyonuna bağlı Müslüman Sosyal-Demokrat bir çizgisi olan "Hümme't" adı altında bir Türk örgütü kurulmuştur.⁹⁶

1907'de Rusya'da, Türklere karşı idari-siyasi baskı artmıştır. Nitekim, 3 Haziran 1907 fermanı ile II. Duma dağıtılmış, III. Duma'ya ise ancak on Türk mebusu dâhil edilebilmiştir.⁹⁷ Burada Müslümanların sosyal faaliyetleri engellenmiştir. Bu baskılar sonucunda harekâtın liderleri -Ahmet Ağaoğlu, Ali Hüseyinzade, Yusuf Akçura gibi Türk aydınları İran'a, Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan tarihinde büyük filozof, yazar, eğitimci, seçkin ve öncü siyaset adamı olarak bilinen Mirze Fethali Ahundov, Avrupa'da eğitim almış, pedagog, gazeteci, yazar Hasan Bey Zerdabi, Azerbaycan'da millî bağımsızlık harekâtının önderi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade gibi öncüler sömürgecilik baskısına karşı bağımsızlık mücadelesinin gerekliliği ve bütün Türksoylu halkların bu yolla birbirlerine yakınlaşması fikrini savunmuş, öncü ve ulus bilincine sahip aydınların yetişmesine büyük katkı sağlamışlardır.⁹⁸ Dolayısıyla 1908-1918 yılları göç

⁹⁶ Azerbaycan Tarixi, 5. Cilt, a.g.e. s.86

⁹⁷ Nadir Devlet, a.g.e. 167

⁹⁸ Latife Aliyeva; Ç.S.Rüstemova, "Şimali Azerbaycan 1905-1914-cü illinde", **Azerbaycan Tarihi. XIX – XXI Asrin Evveli**, Ali mektebler üçün mühazire kursu, ed. Azad Rzayev, Bakı Universiteti neşriyyatı, 2010, s.173

döneminde Azerbaycan diasporası, Kafkasya’da ve Rusya’da yaşayan diğer Türk dilli diasporalarla kurmuş olduğu işbirliği ile beraber Kafkasya Konfederasyonu fikrinin ideolojik ve teorik temellerini oluşturmuştur.

Nisan işgalinden sonra oluşan göç süreci, 1917 yılında Ekim Devrimi’nden sonra başlayan “Ak Mühaciret” ve 1919-1920 yıllarında millî cumhuriyetlerin Kızıl Ordu tarafından işgali sonucunda daha küçük ikinci göç dalgası başlamıştır. Bu göç dalgaları, Güney Kafkasya’nın tamamını etkilemiştir. Zira, bölgenin etnik haritası önemli ölçüde değişmiştir. Ermenistan’ın Taşnaksütun partisinin Azerbaycanlılara karşı yaptığı soykırım sonucunda Ermenistan’da Türk köyleri boşaltılmıştır. Bu yüzden bu insanların büyük kısmı Osmanlı Devletine göç etmiştir.⁹⁹ 1918 yılında, AHC’nin kurulması ile dışa akım hayli azalsa da, Demokratik Cumhuriyet’in çöküşü sonucu trajik bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Halk Cumhuriyeti kurucularının ve taraftarlarının Bolşevikler tarafından ciddi baskı ve takiplere maruz kalması onların ülkeyi terk etmesine neden olmuştur.

1920’de Bolşeviklerin Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ni yıkıma uğratmasından sonra Avrupa ve Asya ülkeleri ile birlikte Amerika’ya da göç eden Azerbaycanlıların siyasi faaliyetleri artmıştır. Fakat onlar burada ekonomik ve sosyal güce sahip değillerdi. Azerbaycanlılar münferit halde birkaç eyalete yerleşmiştir. Zaman içerisinde aydın sınıfın öncülüğünde Azerbaycan topluluğu oluşmaya başlamıştır.¹⁰⁰

1920’li yılların sonu ve 1930’lu yılların başlarında ve daha sonra da 1940-50 yıllarında Ermenistan’da yaşayan Türkler tarihî yurtlarından zorla göç ettirilmiştir.¹⁰¹ 1950-1970 yıllarında nüfusun büyük kısmı (yaklaşık 2-3 milyon) genellikle Türkiye Cumhuriyeti ve İran’a göç etmiştir.¹⁰² Bu dönemlerde, Azerbaycan’dan Türkiye’ye sığınanlar arasında, toplumun aydın kesimini temsil eden insanlar da bulunmaktaydı.

---

⁹⁹ Zemine Asgerova, Azerbaycan Diasporunun Formalaşmasının Tarihi Merheleleri, **Bakı Üniversitesi Haberleri, Humanitar Elmler Seriyası**, №1, 2014, s. 140-141

¹⁰⁰ <http://diaspora.gov.az/index.php?option=content&id=86> (Erişim tarihi: 24.07.2015)

¹⁰¹ Bahtiyar Necefov, “Düşmenin İç Üzü. XIX-Asrin Sonu XX. Asrin Evvellerinde Türkiye Ve Cenubi Qafqazda Ermeni Terrorizminin Tarihi”, II. Bölüm, Bakı, Çarşıoğlu, 2006, s. 224

¹⁰² **Azerbaycan Diasporu, Ensiklopedik Melumatlar Toplusu**, Diasporla İş Üzre Dövlət Komitesi, ed. Ramiz Mehtiyev, Bakı, 2012, s. 205

Özellikle bölgeye yapılan entelektüel göçler Azerbaycan ve Türkiye arasında sıkı bağların oluşmasını sağlamıştır.¹⁰³

Bununla beraber Kuzey Azerbaycan'dan Rusya İmparatorluğu'nun bilim ve kültür merkezleri olarak bilinen bölgelerine göç eden aydınlar olmuştur. Azerbaycanlı şarkiyatçıların gelişmesinde St. Petersburg ve Kazan Üniversitelerinin önemli rolü olmuştur. Bu düşünürlerden St. Petersburg ve Kazan Üniversitelerinde çalışan Mirze Cafer Topçubaşov (1790-1869) ve Mirze Muhammedali Kazımbey (1802-1870) önemli isimlerdendir. Özellikle, 1855'te kurulan Petersburg Üniversitesi'nin Şarkiyatçılık bölümünün ilk dekanı, doğu bilimleri konusunda çok sayıda temel çalışmaların yazarı Mirza Muhammed Ali Kazım Bey'in (1802-1869) Doğu bilimlerine büyük katkısı olmuştur.¹⁰⁴ Ayrıca bu dönemlerde Rusya İmparatorluğu'nun Dışişleri Bakanlığı ve askerî hizmetlerinde Abbasgulu Ağa Bakıhanov, İsmail Bey Kutgaşenli, Mirza Feteli Ahundov vb. Azerbaycanlılar görev yapmıştır.

1918-20'li yıllardan itibaren, 1991 yılına kadar olan geniş tarihsel dönemde yabancı ülkelere göç eden Azerbaycanlıların yaklaşık %50'si İranlı veya Rus olarak kaydedilmekteydi. Bu durum elbette Azerbaycanlıların bir kısmının Rus veya İran diasporası içinde asimile olmasıyla sonuçlanmıştır.¹⁰⁵

Son tahlilde 19-20. yüzyılda yaşanan tarihi gelişmeler, Azerbaycanlıların göç sürecinin canlanmasına neden olmuştur. Azerbaycan diasporasının faaliyetinde en önemli dönüş, toplamda 23 ay ömrü olan ve doğuda ilk demokratik devlet olan ADC'nin çöküşünden sonra yaşanmıştır. 29 Mayıs 1918 yılında, İrevan'da Ararat Cumhuriyeti'nin kurulması, 1919-20 yıllarında Ermenistan'ın AHC'ye karşı yaptığı askerî saldırılar, bu bölgelerde yaşayan yerli Azerbaycanlı nüfus arasında yeni göç dalgasını oluşturmuştur. Bu dönemlerde ortaya çıkan olaylar, Güney Kafkasya'nın etnik haritasını önemli ölçüde değiştirmiştir. Ermenistan'ın hakim partisi olan

¹⁰³ Mehmet Emin Resulzade, "Azerbaycan Cumhuriyeti", Bakı, Elm-1990, s. 83

¹⁰⁴ Şemistan Nezirli, "Azerbaycan Generalları", Bakı, Genclik-1991, s. 36

¹⁰⁵ Zaur Aliyev, **Diaspor: İzahlı Sözlük ve Melumat Kitabı**, Bakı, Yurd, 2007, s. 20

Daşnaksütyun'un yerli Azerbaycanlı nüfusa karşı yaptığı soykırım politikası sonucunda çok sayıda Türkün yaşadığı köy ve kasaba boşaltılmıştır.¹⁰⁶

Bunula birlikte Kuzey Azerbaycan, 28 Nisan 1920'de Bolşevik rejiminin kurulması ile zorunlu, ekonomik veya siyasi motifli göç dalgalarına da sahne olmuştur. ADC'nin liderlerinin büyük kısmı, Müsavat ve diğer millî partilerin üyeleri ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. İlk defa geniş kapsamlı göç süreci sonucunda binlerce Azerbaycanlı vatani terk ederek Amerika, Asya ve Avrupa devletlerine göç etmiştir. Sosyal içeriği genişleyen Azerbaycan diasporası, zengin kesimin temsilcileri, siyasi görüşlerinden dolayı ülkeyi terk edenler, entellektüel kesim ve mevcut yaşama standardını daha da yükseltmek için başka ülkelere göç eden orta ve alt sınıfın temsilcilerinden oluşmuştur.

28 Nisan 1920 yılında, Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya'sı tarafından işgal olunmasından sonraki ilk yıllarda da Azerbaycan azımsanamayacak büyüklükte nüfus kaybına maruz kalmıştır. Şöyle ki; Gence, Karabağ, Şeki ve diğer bölgelerde Sovyet ordusunun uyguladığı şiddete dayanmayan ve AHC'yi kurtarmak arzusunda olanlar Sovyet hâkimiyetine karşı kitlesel isyanlar başlatmış, Kızıl Ordu birlikleri isyancılara karşı saldırıya geçmiştir. Sonuçta on binlerce Azerbaycanlı öldürülmüş ve bir o kadarı da baskılardan kurtulmak için Türkiye'ye ve kısmen de Avrupa ülkelerine göç etmiştir.¹⁰⁷

AHC'nin çöküşünün ardından göç edenlerin sayısı hızla artmaya başladı. Özellikle Türkiye'ye göç edenlerin sayısı kısa sürede yaklaşık 50 bine ulaşmıştır. Ülke sınırları dışında siyasi muhaceretin önemli kısmını oluşturan aydınların (M.E. Resulzade, A. Topçubaşov, N. Şeyhzamanlı, C. Hacıbeyli, M. Memmedzade, A. Hüseyinzade, Ş. Rüstembeyov, A. Şeyhülislamov, M. Vekilov, S. Ağaoğlu, A. Ağayev, H.P. Sultanov, M. S. Aran, K. Oder, vb.) toplumsal ve siyasi çalışmaları, daha önceki dönemlerde anayurtlarından göç eden Azerbaycanlıların faaliyetleri arasında farklılık göstermiştir. Bu aydınlar, gurbette Azerbaycan diasporasının örgütlenme sürecinin temelini atmıştır. Özellikle M.E. Resulzade'nin ve A.M.Topçubaşov'un hizmetleri sayesinde, Azerbaycanlı mültecilerin etkinliği daha

¹⁰⁶ Наталия Волкова, *Этнические Процессы в Закавказье в XIX-XX века*, Кавказский Этнографический Сборник, Москва, 1969, Вып.4, s. 10 (Nataliya Volkova, Etniçeskie Protseı v Zakavkazye v XIX-XX veka, Kavkazskiy Etnografiçeskiy Sbornik, Moskva)

¹⁰⁷ Şahbaz Muradov, Çingiz Baxış, *a.g.e*, s. 20

da gelişmiştir.¹⁰⁸ Azerbaycan'ın Bolşevikler tarafından işgalinden sonra Türkiye'ye gitmiş Azerbaycanlı göçmenler M.E. Resulzade'nin başkanlığı altında örgütlenmiş, Millî Merkez oluşturmuşlar.¹⁰⁹ Azerbaycanlı aydınlar yurt dışında olmasına rağmen Azerbaycan'da başlayan yenileşme ve milliyetçilik hareketi içerisinde yer almıştır.

Azerbaycan diasporası, bu süreçte bağımsız Azerbaycan'ın yutdışında olan resmî temsilciliklerinin diplomatik faaliyetine de yardımcı olmuştur. Örneğin, 1919 yılında parlamento tarafından Elimerdan Bey Topçubaşov'un yönetimi ile Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyet yurtdışında kalıp Azerbaycan Cumhuriyeti'nin haklarını Sovyet Rusyası silahlı kuvvetleri tarafından işgalini uluslararası alanda savunmak için çaba göstermişler. Fransa'da bulunan Azerbaycan diplomatları, Alimerdan Bey Topçubaşov'un başkanlığında "Azerbaijan Muhacirleri Derneği"ni kurdular. Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti adına "Memorandum" hazırlanmıştır.¹¹⁰ Temmuz 1920'de gerçekleştirilen Uluslararası San-Remo Konferansı'nda Alimerdan Bey Topçubaşov, Azerbaycan'ın Bolşeviklerden temizlenmesini talep etmiştir. Aynı yılın Kasım ayında Cenevre'de Milletler Cemiyeti'nin toplantısına da katılan Topçubaşov, başkanlığını yaptığı heyetle beraber 1922'de Londra ve Cenova (Cenevre), 1923 Lozan Konferanslarına katılarak Azerbaycan'ın millî menfaatini savunmuşlar. Bu konuşmalar sonucunda Cenova Konferansı'nda Bolşeviklerin Azerbaycan adına konuşma yetkisi olmadığına dair karar verilmiştir.¹¹¹ Ayrıca A.Topçubaşov, A.Şeyhulislamov, A.Ağaoğlu, A.Hüseynzade gibi birçok Azerbaycanlı aydınların çabaları sayesinde, Avrupa devletleri Azerbaycan'ın tarihî, zengin doğal kaynakları, komşuluk ilişkileri, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının nedenleri, 1918'de Ermeniler ve Bolşevikler tarafından yapılan Türklerin soykırımını ile ilgili objektif bilgiler edinmişlerdir.

Bu gelişmelerin yanı sıra, 1922 yılında, M.E. Resulzade, İstanbul'a geldikten sonra hem Türkiye'de bulunan siyasi göçmenlerin faaliyetini yönlendiriyor hem de Azerbaycan'daki kurumlarla ilişkiler kuruyordu. M.E.Resulzade ilk önce "Müsavat"

---

¹⁰⁸ Nesiman Yagublu, **Azerbaycan Muhaceret İrsi**, Elm ve tehsil, Bakı, 2011, s.5

¹⁰⁹ Nesiman Yagublu, **Azerbaycan Muhaceret İrsi**, a.g.e. s.7

¹¹⁰ Джамиль Гасанлы, **Русская Революция и Азербайджан : Трудный Путь к Независимости (1917–1920)**, Москва, Издательство "Флинта", 2011, с.299 (Cemil Hasanlı, **Russkaya Revolyutsiya i Azerbaydjan: Trudny Put k Nezavisimosti (1917-1920)**, Moskva)

¹¹¹ **Azerbaycan Tarihi**, Yeddi cildde, 6.cilt (1920 -1941), ed. Cemil Guliyev, Bakı, Elm neşriyyatı, 2008, s.67-68

partisinin dış ülkeler bürosunu kurmuş ve Azerbaycan göçmenlerini bir araya toplayabilecek “Yeni Kafkasya”, “Azeri-Türk”, “Ateşli Yurt” dergilerini tesis etmiştir.¹¹² 1924 yılında Ankara’da kurulan ve M.E. Resulzade’nin başkanlığını yaptığı “Azerbaycan Millî Merkezi” Azerbaycan diasporasının etkin kurumlarından biri olmuştur.¹¹³

Azerbaycan siyasi mühacireti 1920 yılından - 1930 yılına kadar, genellikle Türkiye’de, İkinci Dünya Savaşı ve ondan sonraki dönemde Batı Avrupa’nın ve Asya’nın birçok ülkesinde faaliyet göstermiştir. 1931’de Azerbaycanlı siyasi göçmenler, Sovyetler Birliği’nin baskısı sonucunda, Türkiye’yi terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemlerde, Azerbaycanlı politikacılar arasında içte fikir ayrılıkları, “liderlik” uğrunda çatışmalar, ciddi ihtilaf ve bölünmeler de yaşanmıştır.¹¹⁴

Tarihin çeşitli evrelerinde birçok sosyo-kültürel ve politik gelişmelere tanıklık eden Azerbaycan, bu dönemlerde Sovyet hâkimiyetinin baskı ve dayatmacı uygulamaları ve siyasetinden dolayı başka Türk ve Müslüman toplumlar gibi, zorlu süreçlerden geçmiştir. Bu dönemde kültür ve sanat alanında faaliyetler sistemin yönetimine alınmakla beraber, kültür ve sanat insanları da kendi alanlarında “Sovyet İnsanı”nın yetiştirilmesine hizmet etmekle görevlendirilmişlerdi.

27 Mart 1925’de Fransa’da oluşturulan “Azerbaycanlılar Birliği”, Azerbaycan diasporasının ilk örgütü olarak kayıtlara geçmiştir. Kurumun oluşturulmasının amacı, Azerbaycanlı göçmenlerin Fransız toplumuna entegrasyonu, Azerbaycan tarihi ve kültürünün Fransa vatandaşlarına tanıtılması olmuştur. Azerbaycanlıların çabaları sayesinde “Femina” Paris tiyatrosu sahnesinde ilk kez 4 Temmuz 1925’de Üzeyir Hacıbeyov’un “Arşın Mal Alan” eseri, kardeşi Ceyhun Beyin çevirisi ile sahneye konulmuştur. Eserin sahnelenmesini organize edenlerden biri “Fransa Azerbaycanlıları Derneği” olmuştur.¹¹⁵

Azerbaycan’ın işgal altında olmasına rağmen diaspora, anavatanla ilişkisini kesmemiştir. Örneğin, 1926’da muhacirler tarafından İstanbul’da Mehmet Emin

¹¹² Джамиль Гасанлы, **История Дипломатии Азербайджанской Республики: Внешняя Политика Азербайджана в Годы Советской Власти (1920–1939)**, Пер. с Азерб. И.Н. Рзаева. – Москва, Флинта-Наука, 2013, s. 17 (Cemil Hasanlı, *İstoriya Diplomatii Azerbaydjanskojy Respubliki: Vneşnyaya Politika Azerbaydjana v Godi Sovetskoy Vlasti (1920-1939)*)

¹¹³ Zemine Asgerova, **a.g.m.** s. 141

¹¹⁴ **Azerbaycan Tarihi**, Yeddi cildde, C.6, (1920-1941), ed. Cemil Guliyev, Bakı, Elm neşriyyatı, 2008, s.71

¹¹⁵ <http://telegraf.com/news/38813> (Erişim tarihi: 29.07.2015)

Resulzade'nin aktif katılımıyla Kafkaz İstiklal Komitesi ve Paris'te ilk defa uluslararası örgüt olarak "Prometey Harekâtı" kurulmuştur. M.E. Resulzade de dahil, SSCB'den göç eden çeşitli halkların önderleri "Prometey Harekâtı"nda birleşmiştir.¹¹⁶

Azerbaycan ilk defa olarak doğuda Demokratik Cumhuriyet kurmayı başarmıştır. Bu dönemde "Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez" fikri, Azerbaycan diasporasının sloganı olmuştur. Fakat, diasporanın tüm gayretleri ve faaliyetleri sonuç bulamamıştır. Artık siyasi konumunu güçlendiren Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan diasporasının bir kısmı, faaliyetlerini dondurarak Amerika'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bir kısım diaspora üyeleri mücadeleyi bıraktı. Fakat, Mehmet Emin Resulzade ve Alimerdan Bey Topçubaşov'un önderliğinde göçmen Azerbaycanlıların bir kısmı mücadeleye devam etmiştir.

Azerbaycan diasporasının bir kısmı asimilasyona uğrasa da 20. yüzyılın ilk yarısında göçmenlerin büyük kısmı vatana dönmek umudunu kaybetmemiş, aktif sosyo-politik mücadelelere katılmış, basın tesis etmiş, Güney ve Kuzey Azerbaycan'da yaşanan süreci takip ederek bu süreci ülkenin menfaati yönünde etkilemeye çalışmışlardır.

20. yüzyılın ilk yarısında SSCB'de sosyalizm kurulduğu dönemde Azerbaycanlılara karşı yeni sürgün dönemi başlamıştır. Bu süreçte yalnızca totaliter rejime karşı direnç gösteren çeşitli guruplar, örgütler, partiler değil, tüm halklar acımasız takiplere maruz kalarak öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden Orta Asya ve Sibiryaya bölgesine onbinlerce Azerbaycanlı sürgün edilmiştir. Rusya ve Orta Asya bölgelerinde toplu sürgün edilenler sayesinde bu bölgelerde diasporanın oluşumunun temeli atılmıştır. Hüseyin Cavit, Ahmet Cevat, Mikail Müşfik, Ömer Faik Nemanzade, Salman Mümtaz, Yusif Vezir Çemenzeminli ve yüzlerce aydın "Halk düşmanı" ilan edilerek sürgün edilmiştir.¹¹⁷

Ayrıca 20. yüzyılın 30'lu yıllarında, SSCB Bakanlar Kurulu'nun 9 Ocak 1937 tarihli kararı ile Güney Azerbaycan'dan olan 2500 Türk, İran devleti topraklarına sürgün edilmiştir. 29 bini entelektüel olmak üzere 70 bin Azerbaycan vatandaşı

¹¹⁶ Nesiman Yagublu, **Mehmed Emin Resulzade Ensiklopediyası**, Bakı, 2013, s.30

¹¹⁷ Zaur Aliyev, **Türkdilli Halkların Diasporaları**, s. 27-28

sürgüne uğramıştır.¹¹⁸ Bu süreçte sürgüne uğrayan Azerbaycanlılar, sonraki yıllarda buldukları ülkede Azerbaycan toplumunun temsilciliğini yapmış, çeşitli kurumlar kurarak diasporanın oluşum sürecine katkıda bulunmuşlardır.

20. yüzyılın bir sonraki göç dalgası da İkinci Dünya Savaşı (1939-1945) döneminde yaşanmıştır. Almanya'nın 22 Haziran 1941'de SSCB'ye başlattığı saldırıyla daha da geniş sınırları kapsayan savaş, Sovyetler Birliği'nde "Büyük Vatan Savaşı" adını almıştır. 1941-1945 yıllarında Azerbaycan SSC (Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) nüfusunun 700 bini orduya gönderilmiştir. Onlardan savaşta ölen, esir alınan ve geri dönmeyenlerin sayısı en az 300 bin kişi oluşturmuştur.¹¹⁹ Esir alınan on binlerce Azerbaycanlı asker Fransa, İsviçre, Almanya, Mısır, Türkiye, İtalya ve ABD'de yaşamlarını devam etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin ayrı ayrı halkların özgür yaşamak haklarından men edilmesi sonucu kurulduğu bir gerçektir. Almanya'nın SSCB'ye savaş ilan etmesi, pek çok kesimde Hitler'in Bolşevik rejimini kısa sürede devireceği ihtimalini artırmıştır. Böylece çok sayıda gönüllü, Almanya hükümetini destekleyerek, Sovyetler Birliği'ne karşı silaha sarılmıştır. Bu sebeple eski Sovyetler coğrafyasında yaşayan çeşitli halkların temsilcileri de Almanya ordusuna geçmeyi tercih etmiştir. 1941 yılında Hitler esirleri milliyetlerine göre gruplara ayırmak için yaklaşık 500-600 kişiden oluşan lejyonların kurulması emrini vermiştir.¹²⁰ Böylece 1941'in Aralık ayında Rozenberg'ta resmen Türk, Gürcü ve Kafkas müslümanlarından gruplar oluşturulmuştur.

O dönemde Almanya'da M.E. Resulzade'nin başkanlığı ile Millî Azerbaycan Komitesi kurulmuştur. Millî Azerbaycan Komitesi'nin esas hedefi, Azerbaycan'ın ulusal haklarını korumak, vatanın kurtuluşu ve istiklali için mücadele etmek ve Almanya ile sıkı bir işbirliği yapmak olmuştur. SSCB'ye ve Bolşevizme karşı yönelecek bu birleşmeden Almanya devleti de kendi çıkarlarına uygun şekilde yararlanmak istemiştir. Buradaki Azerbaycan lejyonerleri, Abbas Bey Atamalıbeyov, Abdurrahman Bey Fetelibeyli-Düdinginski ve Fuat Emircan tarafından

¹¹⁸ Azerbaycan Diasporu Ensiklopedik melumatlar toplusu, s. 210

¹¹⁹ <http://olaylar.az/news/diaspora/29337> (Erişim tarihi: 27.08.2018)

¹²⁰ Nesiman Yagublu, Azerbaycan Legionerleri, Çırag, Bakı, 2005, s. 213

yönetilmiştir.¹²¹ Bu bakımdan 6-11 Kasım 1943'te Berlin'de Azerbaycan "Millî Birlik" Kurulu'nun inisiyatifi ile çağrılan Azerbaycan Kurultayı'nın büyük önemi vardır.

Fakat Sovyet ordusu Berlin'e yaklaştığında, Almanya'nın yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu anlayan Azerbaycan lejyonerleri, tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Savaşın sonlarına doğru Doğu cephesinde savaşan Azerbaycan lejyonerlerinin Sovyet ordu birliklerinin eline geçmemesi için A. Fetelibeyli'nin teşebbüsü ile birlikler önce güney ve batı cephelerine, bir süre sonra ise o dönemde daha tehlikesiz bölge olan İtalya'ya gönderilmiştir.¹²² Azerbaycan lejyonerlerinden Amerika, Arjantin, Fransa, İsviçre ve Çin'e de gidenler olmuştur. Sovyetler'e teslim edilen esirler ise acımasızca cezalandırılmış, büyük kısmı da kurşuna dizilmiştir.

Ankara ise bu konuyla ilgili devlet adamlarının toplandığı komisyon görüşmelerinde, lejyonların arasında casusların da bulunacağını göz önünde bulundurarak Türkiye'ye göç etmelerine karşı çıkmıştır. Fakat bir süre sonra M.E. Resulzade'nin başkanlığında Münih'te "Azerbaycan Demokrat Birliği" adlı örgüt kurulmuştur.¹²³ Ayrıca, Resulzade'nin başkanlığında "Türkiye-Azerbaycan" cemiyeti de kurulmuş ve bu kurum, Azerbaycanlıların Türkiye'ye gitmesini sağlamıştır. Böylece, M.E. Resulzade Almanya'da, E. Fetelibeyli ise İtalya'da lejyonerlerin kurtuluşu ve çeşitli ülkelerde yerleşimi için çaba harcamışlardı.

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem Azerbaycan diasporasının tarihinde yeni bir aşama oluşturulmuştur. Bu dönemde Azerbaycanlılar, Avrupa devletlerinde ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıların sayısı önemli ölçüde artmıştır. Onların bir kısmı askerî operasyonlar sırasında esir alınan ve savaş sona erdikten sonra çeşitli sebeplerden dolayı Avrupa ülkelerine yerleşmiş Azerbaycanlılardan oluşmaktaydı. Sovyet rejiminin acımasız ceza yöntemleri, sürgün gibi nedenler, onların birçoğunu geri dönmekten vazgeçirmiş, bu durumda yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların sayısının artmasına neden olmuştur. Azerbaycan diasporasının oluşum sürecinde ve yurtdışında ikamet eden Azerbaycanlılarla işbirliği ve dayanışma içerisinde çalışmaların yürütülmesinde

¹²¹ Nesiman Yagublu, "Ebdürrehman Fetelibeyli-Düdünginski", Bakı, Abşeron Neşr, 2009, s. 39

¹²² Nesiman Yagublu, "Azerbaycan Legionerleri", s. 141

¹²³ Nesiman Yagublu, "Azerbaycan Legionerleri", s. 145-146

1946'da Bakü'de kurulan "Yabancı Devletlerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Kurumu"nun etkin rolü olmuştur. Kurum, Devlet Güvenlik Komitesi'nin nezaretinde faaliyet göstermiştir. Cemiyetin başlıca görevi, ülke sınırları dışında bulunan Azerbaycanlıların, özellikle de nitelikli insanların anayurtla ilişkilerin geliştirilmesi olmuştur. Bu anlamda 1949 yılının Şubat ayında Ankara'da kurulan "Azerbaycan Kültür Derneği" dünyada, Azerbaycan diasporasının teşkilatlanması yönünde atılan ilk adım olmuştur.¹²⁴

20. yüzyıldaki sürgün politikaları, Erivan topraklarında yaşayan Azerbaycan Türklerinin talihinde daha derin bir iz bırakmıştır. Nitekim Azerbaycan Türklerinin tarih boyunca yaşadıkları bu topraklardan kovulması, 20. yüzyıl boyunca sürmüştür. 1948-1953 yıllarında Ermeniler, SSCB yönetiminin kararı ile Azerbaycan Türklerinin kendi tarihî toprakları olan Azerbaycan'ın batı bölgesinden toplu olarak sürgün etmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de Azerbaycan diasporası yeni yeni oluşmaktaydı. İlk kez, 1947 yılında Türkiye'den ABD'ye göç eden Azerbaycanlıların "Azerbaycan" cemiyetini kurması önemli bir tarihî olay oldu. New York'ta Salih Bey Şeyhzamanov'un yönetiminde faaliyete başlayan "Azerbaycan" cemiyeti ABD'nin yardımı ile faaliyet göstermekteydi.

Bununla beraber ABD'de Azerbaycanlıların haklarını koruyan ilk kurum 8 Şubat, 1951 yılında kurulan Amerika Komitesi (Daha sonra Amerika'da Rusya Halklarının Kurtuluş Komitesi) oldu.¹²⁵ 1953 yılında "Kurtuluş" (daha sonra "Azadlıq") radyosunun Azerbaycan şubesi ilk yayımına başladı. Azerbaycan şubesinin ilk baş editörü Binbaşı Abdürrahman Fatalibeyli-Düdinginski oldu.¹²⁶ Azerbaycan'a dair politik, kültürel haberler yayınlayan radyo, kısa zamanda yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların en önemli bilgi kaynağı olmuştur.

"Azadlıq" radyosunun faaliyete başladığı ilk günden A. Fetelibeyli'nin Sovyet siyasetine karşı programlar yayınlaması, Sovyet Devleti'ni tedirgin etmişti. 20 Aralık 1917'de kurulmuş olan tecrübeli elemanlara ve geniş ağlara sahip, DGK (Devlet Güvenlik Komitesi) Sovyet aleyhtarı unsurları zararsız hale getirme

¹²⁴ İrade Sariyeva, Dünya Azerbaycanlılarının Hemreyliyi Tarihi, **Bakı Haber Gazetesi**, №1, 2017, s.15

¹²⁵ Nesiman Yagublu, **Azerbaycan Muhaceret İrsi**, s. 86

¹²⁶ Nesiman Yagublu, "Azerbaycan Legionerleri", s. 165-166

fonksiyonunu üstlenmiştir.¹²⁷ Bu kurumun faaliyeti sonucunda 20 Kasım 1954'te Abdürrahman Fatalibeyli Münhen'de öldürülmüştür.

A. Fetelibeyli'nin katledilmesi, Azerbaycan diasporasına psikolojik darbe vurmuştur. Azerbaycan diasporasının siyasi faaliyeti etkinliğini kaybetmiş, diasporada daha çok kültürel faaliyetler ön plana çıkmıştır. Basın, Azerbaycan'ın bilimsel ve kültürel yönünden tanınması için çeşitli faaliyetler düzenlemiştir.

AHC döneminde, millî güvenlik bakanı olarak çalışmış Nağı Bey Şeyhzamanlı'nın oğlu Salih Bey Şeyhzamanlı, 1958 senesinde ABD'de Azerbaycan Cemiyeti'ni tesis etmiştir. Şu anda, bu kuruma Nağı Bey Şeyhzamanlı'nın torunu Tomris Azeri başkanlık etmektedir.¹²⁸

1960'da, yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılar için "Vatan Sesi" gazetesi yayınlandı. Daha sonra bu gazete, Arap, Kiril ve Latin alfabesiyle "Odlar Yurdu" adı altında yayınlandı. Gazete, Devlet Güvenlik Komitesi'nin gözetiminde yurtdışında bulunan Azerbaycan kurumlarına gönderilmekteydi. Genel olarak burada amaç, siyasi propoganda niteliği taşısa da, yurtdışındaki diasporanın anavatanla ilişkisi açısından büyük önem arz etmekteydi. Ayrıca "Odlar Yurdu" gazetesinin, yurtdışında yaşayan birçok Azerbaycanlının vatana geri dönmesinde önemli etkisi olmuştur.¹²⁹

1950-60 yıllarında da Azerbaycan'dan yüzlerce genç Bratsk SES-in (Sihhi-epidemiolojik İstasyonu) inşa edilmesi, Kazakistan'da ham toprakların kullanımı, demiryolu hatlarının çekilmesi, Baykal-Amur otoyolunun inşası, Volga, Tümen vd. bölgelerde petrol kuyularının kullanımı, için gönderilmiş ve çoğu sürekli yaşamak üzere orada kalmıştır.¹³⁰ Geçen yüzyılın sonlarında ortaya çıkan sosyal-siyasi süreçlerle ilgili İran'dan on binlerce Azerbaycanlının Batı ülkelerine muhacereti diasporanın gelişmesinin önemli aşamalarından biri olmuştur.

Sonuç itibariyle 1917 Ekim devriminden sonra, Azerbaycanlıların göç süreci değiştirilmiş yöntemlerle 70 yıl boyunca devam etmiştir. Örneğin, 1920-1930'larda

¹²⁷ Олег Гордиевский, Кристофер Эндрю, **КГБ. История Внешнеполитических Операций от Ленина до Горбачева**, Nota Bene, 1992, s. 32 (Oleg Gordiyevskiy, Kristofer Endryu, ККВ. İstoriya Vneşnepolitiçeskix Operatsiy ot Lenina do Gorbaçova)

¹²⁸ Bilman Allahverdiyev, "Diasporamızın Potensialından Yeterince İstifade Olunmalıdır", **Azad Azerbaycan Gazetesi**, N:63, 6 Mayıs, 2017, s.5

¹²⁹ Zaur Aliyev, **Türkdilli Halkların Diasporaları**, Bakı, Gismet, 2005, s. 38

¹³⁰ Zemine Askerova, **a.g.m.** s. 142

komünist rejimin olduğu dönemlerde, on binlerce Azerbaycan Türkü Orta Asya'ya ve Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Bu dönemlerde, Azerbaycan'da yüzlerce Türk aydınına karşı sürgünler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1948-53 yıllarında Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerinin göçleri gerçekleşti. Neticede SSCB Bakanlar Kurulunun 23 Aralık 1947 tarihli kararı ile Azerbaycan Türkleri, tarihî yurtları olan Erivan'dan kitlesel biçimde zorla sürgün edilmiştir.¹³¹ 10 Mart 1948 tarihinde, SSCB "Bakanlar Kurulu" başlıklı bir kararı kabul etmiştir. Bu karara göre 100.000 kişinin "gönüllü" iskân edilmesi gerekmiştir. Göç, üç aşamadan oluşmuştur: 10.000 kişi 1948 yılında; 40.000 kişi 1949'da, 50.000 kişi ise 1950'de iskân edilmiştir.¹³²

"Yeniden yapılanma", Gorbaçov'un da desteğini alan Ermeni asıllı "Sovyet" vatandaşlarının elini kolunu tamamıyla serbest bırakarak "Büyük Ermenistan" kurma iddialarını daha da aktifleştirmiştir. Böylece Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın işgaline başlamıştır. Azerbaycan arazisinin yüzde 20'si işgal edilerek yaklaşık bir milyon Azerbaycan Türkü tarihî anavatanlarından etnik temizlik amacıyla yapılan zorunlu göçe maruz kalmıştır.

Böylece 1917 Ekim devriminden 1994 yılına kadar Azerbaycanlıların göç süreci çeşitli yöntemlerle devam etmiştir. Azerbaycanlılar millî çıkarlarına darbe vuran siyasi kararların kurbanı olmuş ve bunun sonucu olarak nüfusun önemli bölümü göçe zorlanmıştır.

2.1.1. Azerbaycan Diasporasının Güney Azerbaycan Kolu

Azerbaycan Türkleri yeniliğe, çağdaşlaşmaya, demokratikleşmeye yönelik siyasi harekâtlarda ön plana çıkmayı başaran bir topluluktur. Farslardan sonra İran'daki en kalabalık etnik topluluk olan Azerbaycan Türkleri, İran iç politikasında etkin roller üstlenerek bu ülkeye bir sıra önemli siyasetçi, iş ve bilim insanı, sanatçı vb. mesleklerden insanlar kazandırmıştır.

Azerbaycan Türklerinin millî mücadelesi, 20. yüzyılın başlarından itibaren başlamıştır. Güney Azerbaycan'da, Settar Han tarafından 1906'da ilk bağımsızlık

¹³¹ **Revan Türkleri**, "1948-1953'de Ermenistan'dan Türklerin Sürgünü (Deportasiya)", Editör: Prof. Dr. Okan Yeşilot, Yeditepe Yayınevi, Ağustos, 2016, s. 135

¹³² Arseny Saparov, "The Alteration of Place Names and Construction of National Identity in Soviet Armenia", **Cahiers Du Monde Russe**, Vol 44/1, 2003, s. 187-188

harekâtı başlatılmış ama Rusya'nın yardımı ile harekât bastırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı patlak verince, Rusya ve İngiltere İran topraklarının tamamını işgal etmiştir. Rusya 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra ordusunu geri çekmiş, bunun ardından İran'ın tamamı İngilizlerin eline geçmiştir. 1917-1919 yıllarında Güney Azerbaycan'da nüfusun yarısı ya açlıktan ölmüş ya da kuzey Azerbaycan başta olmak üzere Kafkaslara, Anadolu'ya ve Horasan üzerinden bugünkü Türkmenistan'a kaçmak zorunda kalmışlardır. 1920'de Azadistan Devleti'ni kuran Muhammed Hiyabani, 1945-46 yıllarında, Azerbaycan Millî hükümetinin kuruluşunda eşsiz hizmetler göstermiş Seyit Cafer Pişevari ve 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi esnasında Müslüman Halk Partisi'nin öncüsü Ayetullah Şeriatmadari millî mücadele sürecinde mühim rol oynamışlar. Bu olaylar Azerbaycanlıların siyasi ve sosyo-ekonomik hayatında ağır bir iz bırakarak onların büyük kısmının tarihî vatanlarından göç etmelerine sebep olmuştur. Böylece Azerbaycanlıların bir kısmı Kuzey Azerbaycan, Orta Asya ve Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır.¹³³

20. yüzyılın başlarında Güney Azerbaycan'da başlayan siyasi göç, diasporanın içeriğini genişletmiştir. 1924-1926 yılları arasında Kaçar Türk Devleti'nin yenilgisinden sonra Türk devlet adamlarının sürgünü gerçekleştirilmiştir.

1937-38 yıllarında, Güney Azerbaycan'dan 2000 Azerbaycanlı aile, Orta Asya devletlerine sürgün edilmiştir.¹³⁴ Bu dönemlerde Güney Azerbaycan vatandaşlarının, SSCB'nin sürgün siyasetinin sonucu olarak zorunlu bir şekilde dağılımı gerçekleştirilmiştir. “Büyük Vatan Savaşı” (1941-1945) sıralarında Kazakistan ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin doğu bölgelerine 6 bin Azerbaycanlı sürgün edilmiştir.¹³⁵

İran'da, Pişevari'nin başkanlığındaki Azerbaycan Demokratik Partisi, millî özgürlük hareketinin 1946 yılında, yıkıma uğraması ve özgürlük mücadelesine karşı başlatılan “Pehlevi” takibi, büyük aydın ve düşünürlerin göçüne neden olmuştur.

Böylece Güney Azerbaycan'da meydana gelen sosyo-politik olaylar-Settarhan millî-özgürlük harekâtı (1905-1911), Şeyh Muhammed Hiyabani (1917-

---

¹³³ Шевкет Тагиева, **Демократические Республики Юго-Восточного Кавказа (Азадистан и Гиланская Советская Республика) История Кавказа**, Кавказ, Баку, 2005, s.130 (Şevket Tağiyeva, **Demokratiçeskie Respubliki Yugo-Vostoçnogo Kavkaza (Azadistan i Gilyanskaya Sovetskaya Respublika) İstoriya Kafkaza**)

¹³⁴ **Azerbaycan Diasporu Ensiklopedik melumatlar toplusu**, s. 210

¹³⁵ http://scepsis.net/library/id_1237.html (Erişim tarihi: 28. 05.2018)

1920), S.Pişevari'nin yönetimi ile özgürlük hareketi (1945), 1979 yılında İran İslam Devrimi sonucunda on binlerce Azerbaycanlı yurtdışına göç etmiştir.

70'li yılların sonlarına doğru, Almanya'da, (Almanya Güney Azerbaycanlı öğrencilerin daha faal olduğu ülkeydi) ilk millî örgütler kurulmuştur. Almanya'da 1977'de Azerbaycan Aydınlar Cemiyeti, Erk, Birlik, Araz, Savalan, Nicat, 1979'da Yol, Millî Birlik gibi teşkilatlar kurulmuştur. Bu teşkilatların temel amacı dil özgürlüğü ve millî-kültürel haklar için mücadele etmektir. 1985'te Almanya'da "Kaynarca" örgütü, 1986'da "Azerbaycan Kültür Ocağı" kurulmuştur. İlerleyen yıllarda Almanya ile birlikte Fransa, Danimarka, Belçika, Avusturya, Hollanda, İsveç, Norveç, Kanada, ABD, İngiltere ve diğer ülkelerde de benzer kuruluşlar ortaya çıkmıştır.¹³⁶

1990'lı yıllarda Güney Azerbaycan'da yaşayan Türklerde milliyetçiliğin belirleyici çizgisi olan kültürel alan, politik alana kayarak, siyasi ve sivil örgütlerin oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Böylece milletin içinden halkın yasaklanmış dilinin ve kültürünün koruyucusu ve kurtarıcısı gibi de ağır bir sorumluluk üstlenerek kendi tarihi topraklarında diaspora oluşturan insanlar yetişmiştir.

Güney Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan diasporasının oluşması sürecinde etkili bir faktör olmuştur. Azerbaycan diasporasının mühim kanadını oluşturan Güney Azerbaycanlılar, genellikle aydınlar ve iş adamlarından ibarettir. Akademik eğitime Güney Azerbaycanlılar arasında ilginin büyük olduğundan şu anda diasporada büyük oranda entellektüel kesim bulunmaktadır. Edebiyat, matematik, din, tarih ve diğer alanlarda başarılar kazanan Azerbaycanlılar, yurtdışında çeşitli eğitim alanlarında görev yapmaktadırlar. Güneyli aydınların bilimsel ve sanatsal eserleri dünyanın birçok ülkesinde sevilerek okunan eserler olmakla beraber bilimsel araştırmalar amacıyla da kullanılmıştır.

Güney Azerbaycanlıların bir kısmı da ticaret alanında çalışmaktadırlar. Bu anlamda güçlü yatırım imkânları olan Azerbaycanlıların sahip oldukları firmalar, şirketler, işletmeler pek çok ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır.

¹³⁶ Halk Cebhesi Gazetesi, No:112, 28 Haziran, 2018, s. 14.

2.1.2. Azerbaycan Muhaceret Basını

Azerbaycan diaspora faaliyetlerinin gelişmesinde medyanın önemi göz ardı edilmemelidir. Medya, farklı bölgelerde yaşayan çok sayıda insanın aynı anda bir olaydan ya da ortaya çıkan bir durumdan haberdar olmasını sağlar ve bunun da ötesinde sorumluluk sahibi bir kamuoyu oluşturarak binlerce insanın aynı şekilde düşünmesini ve tepki göstermesini sağlayabilir.

Muhaceret basını denince, Azerbaycan'ın siyasi muhacirlerinin AHC devrildikten sonra istiklal mücadelesini başta Türkiye olmak üzere Batı Avrupa'nın bazı ülkelerinde sürdüren 20. yüzyıl boyunca SSCB'nin devrimine kadar, yurtdışında tesis ettikleri basın öngörülmektedir.

Azerbaycan'ın yurtdışındaki basının tarihi 1923 yılında İstanbul'da "Yeni Kafkasya" dergisi ile başlamıştır.¹³⁷ İlk Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu M. E. Resulzade tarafından yayınlanmakta olan bu derginin asıl görevi, anavatanda devam eden millî bağımsızlık mücadelesini desteklemek, ülkeyi Bolşeviklerin istilasından kurtarmaktır.¹³⁸ "Yeni Kafkasya" sadece Azerbaycanlıların değil, Rus egemenliği altındaki tüm Türklerin yurtdışında çıkardıkları ilk mecmua olmuştur. Dergi, 1927'de "Yeni Kafkasya" Sovyet İttifakı'nın Türkiye'ye baskılarından sonra faaliyetini durdurmuştur. Daha sonra "Azeri-Türk", "Odlar Yurdu" ve diğer isimler altında faaliyetini sürdürmüştür. Zamanla Almanya'da, Polonya'da, Fransa'da çok sayıda gazete, dergi, kitap yayınlanmaya başlamıştır.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın sosyal, siyasi ve kültürel hayatında bir uyanış, bilinçlenme dönemi olmuştur. Kuşkusuz bu canlılık, dönemin ileri düşünceli, yenilikçi aydınlarının çabaları sonucunda meydana gelmiştir. Herşeyden önce, halkın eğitim seviyesini yükseltmek, millî kimlik bilincini oluşturmak amacıyla gazete ve dergiler yayınlanmış, okullar açılmıştır. Bunların sonucu olarak Azerbaycan'da millî harekât güçlenmiş, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) kurulmuştur. Nitekim AHC'nin kurucuları dönemin bilinen aydınlarından oluşmuştur. Onlardan biri de halkın özgürlüğü ve millî kimlik bilincini uyandırmak için mücadele vermiş Mirze Bala Memmedzade olmuştur. Azerbaycan

¹³⁷ Abid Tahirli, **İdrak Işığında**, Ozan Neşriyyatı, Bakı, 2010, s. 278

¹³⁸ Vagif Sultanlı, **İstiklal Sevgisi**, Monografiya, Bakı, Elm ve Tehsil, 2014, s. 75

göç probleminin incelenmesi ve değerlendirilmesi alanında ilk araştırma, Mirze Bala Memmedzade'nin "Millî Azerbaycan Hareketi" isimli kitabı olmuştur. 1926'da Paris'te, Müsavat partisinin "Azerbaycan" dergisinin ilk baskısı yayınlanmıştır. 1930 yılında, M.E. Resulzade'nin Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi ve Kafkasya sorunlarıyla ilgili "Vatanseverlik Meselesi" adlı eserleri Fransızca ve Rusça yayınlanmıştır.¹³⁹

1920'li yıllardan itibaren "Yeni Kafkasya" (1923, İstanbul), "Azeri - Türk" (1928-31, İstanbul), "Odlu Yurt" (1929-30, İstanbul), "Bildiriş" (1929-31, İstanbul), "İstiklal" (1932-34, Berlin), "Kurtuluş" (1934, Berlin), "Azerbaycan" (1952, Ankara)¹⁴⁰ gibi gazete ve dergilerde, diaspora sorunları ve tarihî vatanın siyasi, sosyal ve ekonomik durumu dikkat merkezine alınarak, basın yoluyla göç hayatı yaşayan yurttaşları bir merkezde toplamak amaçlanmıştır.

AHC'nin ideolojik temelini oluşturanlardan biri olan Hüseyin Baykara da diğer muhacirler gibi memleketinden uzaklarda ana yurdunun bağımsızlığı uğrunda mücadele eder ve Azerbaycanlıların durumuna dair bir sıra sosyal, siyasi ve bilimsel makaleler yayınlamıştır. "Azerbaycan'da Ermeni saldırısı ve Nahçıvan Meselesi", "Azerbaycan İstiklal Mücadilesinin Ekonomik Temeli" vb. yazılar örnek gösterilebilir.

1946'da "Azerbaycan Yabancı Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği" tesis edilmiştir. 1960 yılında "Vatan Sesi" adlı gazete, çeşitli dillerde yayınladı ve bir süre sonra "Odlar Yurdu" adlı gazete de yayınlanmaya başladı. Bu gazeteler dünyanın birçok ülkesindeki Azerbaycan millî kurumlarına anayurtlarıyla ilişkilerin kesilmemesi için gönderilmiştir.

Bununla beraber seksenli yılların başlarından itibaren Azerbaycan diasporası ile ilişkilerini geliştiren Vatan Cemiyeti, Azerbaycanlı edebiyatçılar, bilim ve sanat adamları ile beraber işbirliği yaparak göçmenlerle anavatanda yaşayan akrabaları arasında ilişki kurmaya çalışmıştır.¹⁴¹ 1986-1992 yıllarında Vatan Cemiyeti, yurtdışı devletlerde 50'den fazla kültür merkezi, dernekler, ocaklar ve kurumlar kurmuştur.

¹³⁹ Azerbaycan Diasporu Ensiklopedik melumatlar toplusu, s. 208

¹⁴⁰ http://www.azerbaijans.com/content_494_az.html (Erişim Tarihi: 20. 06. 2018)

¹⁴¹ Zaur Aliyev, Türkdilli Halkların Diasporaları, s.39

Ayrıca Türkiye’de “Azerbaycan Türkleri”, “Hazar” (1990), İsveç’te “Araz” (1991), İngiltere’de “Aydınlık”, “Odlar ülkesi” (1988), Almanya’da “Azer” (1990), “Ana dili” (1984), “Savalan” (1967), İspanya’da “Dede Gorgud” (1988), Belçika’da “Gurbet” (1984), “Odlu vatan” (1992), eski SSCB coğrafyasında (Çoğunlukla RF’de) “Milletin Sesi”, “Azerbaycan diasporası”, “Bizim gazet”, “Yurd”, “Azerbaycan”, “Derbend”, Estonya’da “Ocağ”, Ukrayna’da “Savalan”, “Golos Azerbaydjan”, “Millet”, Moldova’da “Araz” gibi basılan gazete ve dergilerde çeşitli sosyo-politik konulu eserler yayınlanmıştır.¹⁴²

2.2. Sovyet Dönemi Sonrası Yurtdışında Azerbaycan Diasporasının Faaliyeti

Azerbaycan diasporasının örgütlenmesi yönünde 20. yüzyılın ortalarında belli girişimler gösterilse de, bu isteğin gerçek sürece dönüştürülmesi aslında Azerbaycan’ın bağımsızlığı döneminde başlamıştır.

Bakü’de 20 Ocak 1990 tarihinde gerçekleşen katliamın ve 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanması yurtdışındaki Azerbaycanlıların örgütlenmesinde mühim etkilere sahiptir. Bu dönemlerde birçok ülkede yeni millî merkezler kurulmuştur.

1991’de Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını yeniden kazanmasının ardından sosyo-politik olaylardan dolayı meydana gelen karışıklık toplumun göç tarihinde de büyük etkisi olmuştur. 1991 yılından sonraki dönemde göçmenlerin büyük kısmı Rusya ve eski SSCB devletlerine göç etmiştir.

SSCB’nin dağılması sırasında Azerbaycan’ın toplumsal siyasal hayatında yaşanan canlanma, yurtdışında yaşayan Azerbaycan Türklerinin örgütlenmesine de etkisini göstermiştir. Nitekim 1991 yılının Ocak ayında Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, millî kültürün, ana dilin ve geleneklerin canlandırılmasına, etnik bazlı kurum ve derneklerin kurulmasına ve artmasına, anavatan ile ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin faaliyetlerin gerçekleştirilmesi yönünde kararlar almıştır. Yine aynı yıl 28-30 Mart tarihlerinde, Bakü’de Kültür Bakanının aracılığıyla Azerbaycan

¹⁴² http://www.azerbaijans.com/content_1736_tr.html (Erişim Tarihi: 22. 07.2018)

Kültür Cemiyetlerinin başkanlarının katılımıyla toplantı yapılmıştır.¹⁴³ Bu dönemlerde Avrupa ve Amerika'nın çeşitli bölgelerindeki Azerbaycanlılar, kongreler, uluslararası konferanslar, kültürel ve sosyal etkinlikler düzenlenmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması, Azerbaycan diasporasının yaşamına önemli canlanma getirmiştir. Yaşanan küresel gelişmeler, Karabağ sorunu, 20 Ocak 1990'da Bakü, 26 Şubat 1992'de Hocalı katliamları, Azerbaycan topraklarının yüzde 20'sinin Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmesi, yaklaşık bir milyon Azerbaycan Türkünün sığınmacı ve zorunlu göçmen durumuna düşmesi gibi olaylar, diasporanın sosyal aktifliğinin artmasına sebep olmuştur.

Aktif göç sürecinin yaşandığı bu dönemde “Dünya Azerbaycanlılarının Birliğinin” kurulması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Nitekim, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Başkanı Haydar Aliyev, 16 Aralık 1991'de imzalamış olduğu emriyle, 31 Aralık “Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü” ilan edilmiştir.¹⁴⁴ Böylece Gülüstan ve Türkmençay Antlaşmaları ile parçalanmış Azerbaycan'ın bütünlüğü ve tüm dünya Azerbaycanlılarının bu bütünlüğün ayrılmaz parçası olduğu mesajı verilmiştir. Azerbaycanlılar için büyük önemi olan 31 Aralık, “Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü”, millî bayram olarak kutlanmaktadır.

Günümüzde yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların büyük bir kısmı, ikamet ettikleri ülkelerin vatandaşı olmuştur. Ülke sınırları dışında yaşayan Azerbaycanlıların bir çoğu iş adamı, akademisyen, bilim adamı, doktor, mühendis, siyasetçi, sporcu, sanatçı vb. birçok farklı branşlarda meslek sahibi olarak göç ettikleri devletlerin politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatına katılmaktadırlar.

Ayrıca bağımsızlığın, devlet geleneklerinin ve devletlerarası arenada Azerbaycan'ın pozisyonunun güçlendirilmesi, Karabağ sorununu devletlerarası hukukun ilkelerine uygun olarak adil çözümünün sağlanması ve yabancı ülkelerde diaspora kurumlarının bir merkez etrafında birleşmesini gerektirmiştir. Özellikle 1993'ten sonra başlayan maksatlı çalışmalar bu yönde birçok önem arz eden ülkelerde somut sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

¹⁴³ Z. Aliyev, “Türkdilli Xalqların Diasporları”, s. 42

¹⁴⁴ Rövşen Memmedov, **Azerbaycan Diasporu ve Millî Metbuat**, Bakı, Kartal, 2004, s. 22

Dolayısıyla, Dağlık Karabağ sorununun çözülmemiş olması, Azerbaycan diasporasını millî birlik ülküsü etrafında bir arada tutan en önemli etken olmuştur. 1990'lı yılların başlarına kadar sosyal ve kültürel alanda yürütülen faaliyetlerin Dağlık Karabağ sorunu ile birlikte siyasi önem kazanması, Azerbaycanlıların diasporalaşma tecrübesinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir. Bu da devletin diaspora siyaseti üzerindeki etkisini artırmıştır.

2.2.1. Haydar Aliyev Dönemi

Sovyetler döneminden sonra, yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıların örgütlenmesi süreci, Dağlık Karabağ çevresinde ateşkesin imzalanmasından sonraki döneme rastlar. Bu örgütlenmenin ideolojik temelleri ise Azerbaycanlıların millî lideri Haydar Aliyev tarafından atılan “Azerbaycanlılık” fikri etrafında birleşmektir. “Azerbaycanlılık” fikri ve mefkuresi diasporanın kurulmasının mefkuresine çevirmiş ve bu dava etrafında Azerbaycan diasporasının örgütlenmesinin aktif dönemi başlamıştır.¹⁴⁵

Bununla beraber yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların örgütlenme biçimi şöyle belirlenmiştir: Azerbaycan Cumhuriyeti, Dünya Azerbaycanlılarının ayrılmaz parçası olarak kabul edilmeli ve tüm Azerbaycanlıların vatanı sayılmalı, inanç ve fikir birliği zemininde Azerbaycanlıların bilimsel şekilde örgütlenmesi yapılmalıdır.

Haydar Aliyev, her yıl 31 Aralık Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü'nde yaptığı konuşmasında, Azerbaycanlıları bağımsız ve güçlü Azerbaycan Cumhuriyeti için seferber olmaya ve aynı düşünce etrafında kenetlenmeye davet etmiştir. Bununla birlikte, Haydar Aliyev, Azerbaycan devletinin diasporanın sorunlarına ilgisiz kalmadığını, bunun karşılığında da diasporanın üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁶

Dolayısıyla dünya Azerbaycanlılarının örgütlenmeye başladığı ilk yıllardan Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili Ermeni diasporasının yürüttüğü propagandanın açığa çıkması, Azerbaycan gerçekleri ile ilgili daha objektif bilgilerin dünya kamuoyuna sunulması, Azerbaycan diaspora örgütlerinin yapması gereken temel görevlerden biri olarak kabul edilmiştir.

¹⁴⁵ Aliyev Zaur, **Türkdilli Halkların Diasporaları**, s.75

¹⁴⁶ Veli Habiboğlu, Haydar Aliyev ve Azerbaycan Diasporu, Bakı, Kartal, 2001, s.10-11

Bu bakımdan ülke sınırları dışında ikamet eden Azerbaycanlıların temel hak ve özgürlüklerinin koruması ve geliştirmesi, sivil toplum kuruluşlarının devlet organlarıyla yoğun ilişkiler kurması ve geliştirmesi büyük önem arz etmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 5 Temmuz 2002 yılında “Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi’nin Kurulmasına İlişkin” kararname imzalamıştır.¹⁴⁷ 27 Aralık 2002 yılında, “Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İlgili Devlet Politikası Hakkında” yasa çıkarıldı. Haydar Aliyev’in onayladığı bu yasada, ülke sınırları dışında yaşayan Azerbaycanlılarla ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti devlet siyasetinin hedefi ve ilkeleri ve bu siyasetin hayata geçmesiyle ilgili hükümet kurumlarının faaliyetleri belirtilerek, yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılarla daha yakın çalışma ilişkisi öngörülmüştür.

Haydar Aliyev’in 2003 yılında “Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İlişkin Devlet Politikası Hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Yasası’nı kabul etmesiyle devlet-diaspora ilişkilerinde yeni bir aşamanın temeli atılmıştır.

2.2.1.1. “Yurt Dışında Yaşayan Azerbaycanlılar” Kavramı

Ekonomik, toplumsal, siyasi ve diğer sebeplerle tarihî vatanlarından zorla ya da gönüllü göç ederek, farklı millî kimliklerin ve kültürlerin içinde kültürünü, dilini, yaşatmak için çaba gösteren, kendisini anavatanın bir parçası olarak gören, Azerbaycan’ın tarihini, kültürünü, örf ve adetlerini benimseyen, anavatan ile bağlarını sıklaştırarak buldukları ülkede güçlü konuma gelen ve anavatanın gelişmesine katkı sağlayan bireyler, “Yurt Dışında Yaşayan Azerbaycanlılar” tanımı içinde değerlendirilmektedir.¹⁴⁸

Dünyanın 70’e kadar ülkesinde (Azerbaycan Cumhuriyeti dâhil olmak üzere), yaklaşık olarak 50 milyon Azerbaycanlı ikamet etmektedir. tarihî anavatanda yaşayan, herhangi bir göç gerçekleşmeden, sadece birtakım siyasi ve sosyal olaylardan dolayı meydana gelen sınır değişimlerinden dolayı yabancı devlet (Rusya, İran, Gürcistan) vatandaşlığına geçen soydaşlar diaspora sayılmazlar.¹⁴⁹ Dolayısıyla

¹⁴⁷ Azerbaycan Diasporu: Büyük Yolun Başlangıcı, s. 41

¹⁴⁸ Azerbaycan Diasporu Ensiklopedik Melumatlar Toplusu, s. 16

¹⁴⁹ Сергей Румянцев, “Дiasпopacтpoитeльcтвo в Пocтcoвeтcкoм Aзepбaйджaнe”, КАРИМ Восток – Консорциум Прикладных Исследований по Международной Миграции, Robert

İran, Gürcistan ve RF'nin Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşayan Azerbaycanlılar diaspora kavramı içinde değerlendirilmemektedir.

Halihazırda Azerbaycan Cumhuriyeti dışında yaklaşık 40 milyon Azerbaycanlı yaşamaktadır. Tarihî toprakları dışında yaşayan Azerbaycanlıların sayısı ise yaklaşık 10 milyondur.¹⁵⁰ Yurtdışında bulunan Azerbaycanlıların sayısının net olmamasının çeşitli sebepleri vardır:1-Verilen rakamların güvenilir kaynaklara dayanmaması; 2-Etnik ve kültürel bağlılığı olan ülkelerin kültürünü benimseyerek kendini o ülkenin bir parçası olarak görmeleri; 3-Yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıların büyük kısmının siyasi göçmen statüsünde olmamaları¹⁵¹ Yurt dışında yaşayan Azerbaycanlılar genelde Azerbaycan, Gürcistan, İran ve Rusya'nın Dağıstan Cumhuriyeti'nden yurtdışına göç etmiş birey veya gruplardan ibarettir.

5 Temmuz 2002 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından imzalanan “Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi'nin kurulmasına ilişkin” kararnamede, İran, Gürcistan ve Rusya'da yaşayan Azerbaycanlıların dikkat merkezinde olması öngörülmektedir. Fakat sınır ve diplomatik bağlılığı olan devletlerarasında sorunların oluşması Azerbaycan'ı olumsuz yönde etkileyebilir. Bundan dolayı hükümet çifte vatandaşlık konusunda daha dikkatli davranmak zorundadır.

“Yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılarla ilgili devlet politikası” Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yasasının 4. Maddesinin 4.Kısımında her bir diasporanın temsilcisinin Azerbaycan'da bulunduğu zaman, ülke vatandaşları ile aynı haklara sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁵²

2.2.1.2. Azerbaycanlılık Mefkûre si

Devletlerin kalıcı olması, öncelikle kendi ülkesinde yaşayan tüm halkları kendi etrafında birleştirmeyi başaran ve sağlam temeller üzerine kurulu siyasi

---

Schuman Centre For Advanced Studies, Январь, 2012 (Sergey Rummyantsev, “Diasporastroitelstvo v Postsovetskom Azerbaydjane”)

http://www.carim-east.eu/media/sociopol_module/Explanatory%20Notes%20AZ2%20-%202006.pdf

(Erişim Tarihi: 11.06.2018)

¹⁵⁰ Zaur Aliyev, **Diaspor: İzahlı Sözlük ve Melumat Kitabı**, s. 147

¹⁵¹ Paul Goble, **Azerbaijanis Outside of Azerbaijan: Emigres, Diasporas and National Minorities**, Vol. 1, No. 2, February 15, 2008, s. 6

http://biweekly.ada.edu.az/vol_1_no_2/Azerbaijanis_outside_of_Azerbaijan_Goble.htm (01.06.2018)

¹⁵² <http://mfa.gov.az/files/file/31.pdf> (Erişim Tarihi: 02.06.2018)

ideolojinin olmasına bağlıdır. Azerbaycan, her zaman çok uluslu, millî ve dinî hoşgörünün olduğu bir ülke olarak bilinmiş ve bu özellikler Azerbaycanlılık mefkûresinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

20. yüzyılın 80'li yıllarının sonlarında Azerbaycan'da başlayan millî-özgürlük mücadelesi ve bu çizgide yaşanan acı olaylar, gerek anavatanda gerekse yurt sınırları dışında bulunan Azerbaycanlıların tek bir fikir etrafında birleştirilmesi meselesini ortaya çıkarmıştır. Nitekim dünya Azerbaycanlılarının tek fikir etrafında birleştirilmesi, Azerbaycan'ın geleceği için tarihî ve stratejik önem taşımaktadır. Bu dönemlerde Haydar Aliyev tarafından ileri sürülen Azerbaycanlılık fikri, Azerbaycan'ın dünya birliğine entegrasyonunun temel taşlarından birini teşkil etmeye başlamıştır.¹⁵³ Haydar Aliyev, Azerbaycanlılık ideolojisini Azerbaycan devletinin ana hatlarından birine çevirirken, öncelikle tarih boyunca elde edilmiş deneyimlerden faydalanmıştır. Azerbaycanlılık, Azerbaycan'a karşı yönelen tehditlerin, etnik bölücülük girişimlerinin karşısında güçlü ideolojik ve siyasi kalkan olmuştur. Azerbaycanlılık ideolojisi, hem Azerbaycan Türklerinin ülkedeki diğer etnik gruplara hoşgörü tutumunun, barış içinde yaşamak isteğinin, hem de Azerbaycan'ın Türk dünyasının ayrılmaz parçası olduğunun kanıtıdır. Zira Azerbaycanlılığı millî kalkınma modeli olarak kabul eden Azerbaycan, Türk devletleri arasında da samimi ve karşılıklı yararlı işbirliğinden yana olduğunu daima göstermiştir.

Azerbaycan bağımsızlığına kavuştuktan sonra millî birliğin güvencesi, dünya Azerbaycanlılarının millî çıkarlar etrafında birleştirilmesi devlet yapılanmasının temel görevlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır. Azerbaycanlılık ideolojisi, Türkçülük ve İslam konumundan, oluşan bir teoridir.¹⁵⁴ Azerbaycanlılık ideolojisine göre – hâlihazırda Azerbaycanlıların yaşadığı ve tarihsel olarak yaşamış oldukları bölgeler bütün Azerbaycan'dır.

Bu bağlamda, diasporanın en önemli görevi, Azerbaycanlılık ideolojisi bazında kimliklerini koruyarak anavatanın amaçlarına hizmet etmektir. Dünya

---

¹⁵³ Selahaddin Halilov, **Haydar Aliyev ve Azerbaycançılık Mefkuresi**, Azerbaycan Üniversitesi yay, 2002, s.25

¹⁵⁴ **Azerbaycanşünaslığın Aktual Problemleri**, Ümummillî Lider Heyder Aliyevin Anadan Olmasının 92. İldönümüne Hesrolunmuş VI. Beynıxalq Elmi Konfransın Materialları, ed. İ. M. Abbasov, I. Hisse, Biznes Universiteti neşriyyatı,5-7 Mayıs, 2015, Bakı, s. 341

Azerbaycanlılarının I. Kurultayından sonra, Azerbaycan diasporasının tek ideoloji ve amaç etrafında birleştirilmesi ve güçlü lobi faaliyetlerinin oluşumu yönünde yapılan etkinlikler Azerbaycanlılık ideolojisinin gerçekleştirilmesi yolunda başarıların elde edilmesine, yurtdışında yaşayan soydaşların arasında çeşitli ilişkilerin kurulmasına ve gelişmesine sebep olmuştur.

Haydar Aliyev, yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların dağınık halde yaşamaması, onların başarılı bir şekilde diaspora faaliyeti göstermesi ve millî dayanışmanın güçlendirilmesi için Azerbaycanlılık ideolojisinin gerekli olduğunu belirtmiştir. O, diasporayla sadece ülkenin siyasi-ekonomik çıkarlarının bir parçası olarak değil, her şeyden önce ulusal sorun olarak görmüştür. Bundan dolayı, diaspora yapılıması, lobiciliğin organize edilmesi ile doğrudan bağlı olan bu sorunların çözümünde ideolojik zemin, Azerbaycanlılık ideolojisidir.

2.2.2. İlham Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev'in diaspora politikası oğlu İlham Aliyev'in iktidarı döneminde de devam etmiştir. Nitekim, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı döneminde, diaspora kurumlarının gelişmesine yönelik art arda çıkan bir sıra yasalara ve kararnamelere imza atılmıştır. Bu belgelerden biri de, 19 Kasım 2008 yılında Cumhurbaşkanının imza attığı kararnamedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 14 Mayıs 2009 yılında imzaladığı kararnameyle, Azerbaycan Cumhuriyeti "Diaspora İş Devlet Komitesi Yönetmeliği" de onaylanmıştır.¹⁵⁵ Kararnameye göre, "Diasporadan Sorumlu Devlet Komitesi", diasporada devlet siyasetinin gerçekleştirilmesini, ülke sınırları dışında yaşayan Azerbaycanlıların, soydaş, akraba ve Azerbaycan'a dost tutum sergileyen farklı toplumların diaspora örgütleriyle ilişkilerini üst düzeye taşınması, hükümet kurumlarının ve sivil toplum örgütlerinin bu konuda çalışmaların yürütülmesi için gerekli şartları hazırlanmasını sağlayan yürütme kuruludur.

¹⁵⁵ <http://diaspor.gov.az/qanunvericilik/Fermanlar.php> (27.10.2017)

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 19 Kasım 2008 tarihli kararı ile "Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi" bünyesinde "Diasporayla İş Devlet Komitesi" kurulmuştur.¹⁵⁶

Azerbaycan'ın devlet yönetiminin, diplomasisinin, bilimsel kamuoyunun, medyanın, Haydar Aliyev Vakfı gibi sosyal birliklerin oluşumu Azerbaycan'da Ermeni meselesi ve Karabağ sorunu ile ilgili dünya kamuoyunu bilgilendirmek açısından olumlu etkileri olmuştur. Azerbaycan diplomasisinin bu alanda daha hızlı ve etkili faaliyet göstermesi, bu doğrultuda etkinliğin artırılması, ilgili tüm kurum ve kuruluşların önünde duran temel görev olarak değerlendirilmiştir.

Son yıllarda buldukları devletlerin siyasi, sosyal ve kültürel yaşamında Azerbaycan diasporasının aktif faaliyet göstermesi, diasporanın etkin güç haline gelmesinde önemlidir. Kültür, siyaset, ekonomi gibi eylemlere yönelmeleri, yerel yönetim, parlamento ve yürütme organlarında faaliyet göstermeleri, anavatan ile ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin çalışmaların yürütülmesi, Karabağ sorunuyla ilgili dünya kamuoyunu bilgilendirmek, seminer, konferans, proje vd. çeşitli sosyo-kültürel etkinliklerin gerçekleştirilmesi, diaspora üyelerinin ev sahibi ülkelerdeki aktifliğinin göstergesi olmuştur. Bununla birlikte bu kurumların bir çoğunda pazar okulu adı altında açtıkları kurslarla diaspora üyelerinin çocuklarına, ana dillerini öğretmek ve kültürlerini canlı tutmak amacıyla eğitim verilmektedir.

Son zamanlarda bazı ülkelerde yeni kurumların ve kurumları etrafında birleştiren kongrelerin oluşturulmasının diasporanın gelişmesinde önemli katkısı olmuştur. Halihazırda Azerbaycanlılar dünyanın 30'dan fazla ülkesinde 150'den fazla sosyal, millî-kültürel toplum ve kuruluşları faaliyet göstermektedir.

2.3. Azerbaycan Diasporasının Yerleşim Coğrafyası

Azerbaycanlılar kendi millî ve manevi değerlerine, kimliğine sahip çıkmış, tarihî anavatanlarıyla ilişkilerini her zaman canlı tutmuşlardır. Günümüzde dünyanın birçok ülkesinde, Azerbaycan diasporasının mevcudiyeti bu faktörden kaynaklanmıştır.

---

¹⁵⁶ diaspor.gov.az/tarix/ (Erişim tarihi: 27.10.2017)

Halihazırda dünyanın farklı ülkelerinde yaklaşık 50 milyon Azerbaycanlı yaşamaktadır.¹⁵⁷ Nüfusun 10 milyonu Azerbaycan Cumhuriyeti içinde, ülke sınırları dışında ise 40 milyonu aşkın Azerbaycanlı yaşamaktadır. Tarihî anavatanlarından kenarda yaşayan soydaşların sayısı ise yaklaşık 10 milyon kişidir. Belittiğimiz gibi, tarihi topraklarında yaşayan, herhangi göç gerçekleşmeden, fakat belli toplumsal-siyasal olaylar sebebiyle meydana gelen sınır değişimlerinin sonucu olarak başka bir devletin (Rusya, İran ve Gürcistan) vatandaşlığına geçen soydaşlar diaspora olarak düşünülemez.

Tarihin çeşitli evrelerinde ABD (1.300.000), Avrupa (1.500.000), Afrika (1.200.000), Asya (3.250.000), Türkiye (3.000.000), Avustralya ve Okyanusya'ya (10.000) göç etmiş Azerbaycanlılar bulunmaktadır.¹⁵⁸

Amerika Kıtası'nda bulunan Azerbaycanlıların ekseriyeti İran'dan göç etmiş soydaşlardır. 1970 yılından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nden, 1991'den sonra da Azerbaycan'dan göç eden Azerbaycanlıların bir kısmının Amerika'ya akımı, diasporanın yapısına, sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerine mühim etkisi olmuştur.

Azerbaycan diasporasının aktif faaliyet gösterdiği ve sayı olarak geniş olduğu bölgelerden biri de Avrupa Kıtası'dır. Özellikle Almanya, Hollanda, Danimarka, İsviçre ve Belçika'da yaşayanların çoğunluğu Türkiye'den göç etmiş Azerbaycanlılardır. Güney ve Kuzey Azerbaycan'dan ise genellikle Rusya, Ukrayna, Belarus, Moldova, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Slovakya, Estonya, Avusturya, İngiltere ve Fransa'ya göç edilmiştir.

Azerbaycan diasporasının aktif faaliyet gösterdiği diğer kolu da Asya Kıtası'nda, özellikle Orta Asya devletleri, Çin, Hindistan, Bangladeş, Pakistan, Afganistan, Endonezya, Birleşmiş Arap Emirlikleri, Umman, Ürdün ve Suudi Arabistan'dadır.¹⁵⁹

Yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların millî diaspora olarak şekillenmesi, Azerbaycan'la ilişkilerinin oluşturulmasında ortaya çıkan zorlukların ve sorunların daha etkili çözülmesi açısından önem arz eder. Dünyanın birçok ülkesinde yaklaşık

¹⁵⁷ Aliyev Zaur, Türkdilli Halkların Diasporaları, s.83

¹⁵⁸ http://azerbaijans.com/content_1713_tr.html (Erişim tarihi: 10. 08. 2018)

¹⁵⁹ <http://diaspora.gov.az/index.php?option=content&id=86> (Erişim tarihi: 10.09.2015)

300 Azerbaycan kurumu faaliyet göstermekte ve diasporanın örgütlenme süreci devam etmektedir.¹⁶⁰ Ayrı ayrı faaliyet gösteren çok sayıda dernek ve birlikler bir araya gelerek Azerbaycan Federal Birlikleri oluşturmaya başladılar. Bunlarından “Rusya Azerbaycan Kongresi”, “Ukrayna Azerbaycanlıları Kongresi”, “Almanya Azerbaycan Topluları Federasyonu”, “İsveç-Azerbaycan Federasyonu”, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Azerbaycanlılarının “Turan Kongresi” ve Kırgızistan’da “Azeri” Sosyal Birliği örnek gösterilebilir. Bu kurumlar, faaliyet gösterdikleri ülkelerle Azerbaycan arasında dostluk ve işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesi, yurttaşların örgütlenmesi ve onların tarihi vatanları ile ilişkilerinin güçlendirilmesine hizmet etmekle görevlendirilmişler.

Yapılan çalışmalar sonucunda sadece 2004 yılında Avrupa’da, Kuzey Amerika’da, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasında ve birçok ülkede yaklaşık 40 yeni Azerbaycan örgütü kurulmuştur.¹⁶¹ 2010 yılında ise Almanya, İsveç, Polonya, Ukrayna, Rusya, Slovenya, Türkiye, Kazakistan, Güney Kore ve Gürcistan’da 16 yeni diaspora örgütü kurulmuştur.¹⁶²

Bu yönde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in 19 Kasım 2008 yılı kararı ile oluşturulan Diaspora İş Devlet Komitesi, çeşitli ülkelerde yaşayan Azerbaycan dernek ve kurumlarını tek kurumda birleştirme görevini üstlenmiştir.

2.4. Kurultaylar

9-10 Kasım 2001 yılında, Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de, Dünya Azerbaycanlılarının 1.Kurultayı düzenlenmiştir. Kurultay, yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıların Azerbaycanlılık fikri etrafında birleşmesinin ve diasporanın oluşum tarihinde yeni bir yapıya kavuşması ve teşkilatlanmasının temelini atmıştır. Kurultayda temsilcilerin görüş ve teklifleri göz önünde bulundurularak , 2002 yılının Aralık ayında Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi oluşturulmuştur. “Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İlgili Devlet Politikası

¹⁶⁰ http://www.azerbaijan.az/portal/Society/Diaspora/diaspora_a.html (Erişim Tarihi: 18. 09. 2018)

¹⁶¹ http://www.azerbaijan.az/portal/Society/Diaspora/diaspora_a.html (Erişim Tarihi: 02.08.2018)

¹⁶² **Kurultaya Hesabat**, Azerbaycan Respublikasının Diasporla İş Üzre Dövlet Komitesi, Bakı, Adventa, 2011, s.27

Hakkında” kararname diasporada öncelik teşkil eden hedefleri ve yasal prensipleri belirlemiştir.¹⁶³

Cumhurbaşkanı sayın Haydar Aliyev konuşmasında diaspora örgütlerinin yaşadıkları zorlukları değerlendirmiş ve vatanın hürriyetine kavuştuktan sonra millî diasporanın üzerine daha da büyük görevler düştüğünü vurgulamıştır.

Azerbaycan, diaspora faaliyetlerine tam olarak 2001 yılında, Dünya Azerbaycanlılarının I.Kurultayından sonra başladı. Bu açıdan Dünya Azerbaycanlılarının I.Kurultayı yurtdışındaki soydaşların Azerbaycanlılık fikri etrafında kenetlenerek örgütlenmesi açısından tarihi önem arz etmiş, diaspora hareketinin gelişiminde yeni bir aşamanın temelini atmıştır.

Dünya Azerbaycanlılarının 2. Kurultayı, 16 Mart 2006 yılında, başkent Bakü’de gerçekleştirilmiştir. Kurultayda, bir sıra tarihî belgelere imza atıldı. Dünya Azerbaycanlılarının 2. Kurultayı, diasporanın örgütlenmesini bir basamak ileri taşımıştır. Dünya Azerbaycanlılarının 3. Kurultayında ise yabancı ülkelerin yasama organlarına, devlet başkanlarına, uluslararası örgütlere Dağlık Karabağ sorunu hakkında başvurusu kabul edilmiştir.¹⁶⁴

10 Mart 2007 yılında, Bakü’de Avrupa Azerbaycanlıları Kongresinin 2.Kurultayı gerçekleştirilmiştir. 5 Temmuz, 2011 tarihinde Bakü’de gerçekleştirilen Dünya Azerbaycanlılarının III.Kurultayına, dünyanın 42 ülkesinden gelen 1272 delege, 580 temsilci, 210 yabancı politikacı, milletvekilleri, akademisyenler vs. katılmıştır.¹⁶⁵

Ayrıca kurultayda belirtildiği üzere, son yıllarda Azerbaycan, Türk dünyası için kültürel ve siyasi merkezlerden biri haline gelmiştir. Bu çerçevede, 9 Mart 2007’de, Bakü’de düzenlenen “Dünya Azerbaycan ve Türk Diaspora Örgütleri Başkanlarının 1. Forumu” önemli olmuştur. Bu yönde tarafların bir araya gelerek sorunları çözmeye ve işbirliği imkanlarını değerlendirmeye çalışmaları, olumlu bir gelişme olmuştur. Bakü’de Türkiye, Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) yetkilileri Türk derneklerinin Ermeni lobilerinin faaliyetlerine karşı ortak

¹⁶³ Rauf Kengerli, “Bakıda Dünya Azerbaycanlılarının II Qurultayı keçirilecek”, **Xalq gazetesi**, 11 Şubat, N 30. 11 Şubat, 2006, s.3

¹⁶⁴ http://www.azerbaijans.com/content_496_az.html (Erişim Tarihi: 18. 09. 2018)

¹⁶⁵ **Kurultaya Hesabat**, s. 15

mücadele etmesine karar vermiş ve ortak faaliyet strateji belgesini onaylamışlar.¹⁶⁶ Böylelikle Ermenistan, Kıbrıs Rum Kesimi ve Yunanistan'la kurulmuş olan ittifaka karşı, Azerbaycan, Türkiye ve KKTC ittifakı oluşmuştur. Azerbaycan ve KKTC'nin diasporalarının Türkiye ile karşılaştırıldığında sayıca oldukça az olduğu görülmektedir. Fakat beraber hareket etme ve dayanışmanın oluşturacağı güç sayıdan çok daha önemlidir. Zira Ermeni diasporası, birçok devlette sayıları bir kaç bini geçmemesine rağmen birçok küçük gruplarla işbirliği yaparak somut sonuçlar alabilmiştir. Bu konularla ilgili Türk dilli devletlerarasında toplantılar yapılmış, kurumlar arasında verimli işbirliği oluşturulmasına yönelik kararlar alınmıştır.

Bununla beraber, forumda tartışılması gereken önemli bir çok problemler de ortaya çıkmıştır. Örneğin, Türk ve Azerbaycan diasporası Avrupa ve ABD'de zayıf faaliyet gösteren diaspora örgütleridir. Bunun da bazı sebepleri vardır. Nitekim, Türk ve Azerbaycan diasporasının oluşum tarihi, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarına kadar uzansa da, diaspora faaliyetine başlaması bakımından yeteri kadar tecrübeleri yoktur. Dolayısıyla, her iki ülkenin diaspora örgütlerinden daha verimli sonuçlar elde etmesi için bu konuda tecrübe sahibi olan Yahudi, Yunan ve Ermeni diaspora faaliyetlerinin bilimsel olarak incelemesi gerekmektedir.

14 Nisan 2009'da, Almanya'nın Frankfurt kentinde "Avrupa Azerbaycanlıları Kongresi"nin III. Kurultayı düzenlenmiştir. Kurultayda Avrupa'da yaşayan Azerbaycanlıların haklarının korunması, Karabağ sorununu dünya kamuoyuna tanıtmak ve bu yönde yurtdaşların örgütlenmesi, millî ve manevî değerlerinin korunması gibi konularla ilgili yapılan çalışmalara dair bir rapor sunulmuştur.¹⁶⁷

2016 yılında, Dünya Azerbaycanlılarının IV. Kurultayının resmî açılışı gerçekleşti. IV. Dünya Azerbaycanlıları Kongresi (DAK), farklı ülkelerde faaliyet gösteren diasporaların yeniden birleşmesi için büyük önem taşımaktadır. Kongrede 49 ülkeden 500'ün üzerinde diaspora temsilcisi vardı. Kongrede, diasporaların başkanları gençlere yönelik yeni stratejinin hazırlanması, lobi çalışmaları,

¹⁶⁶ http://www.dtik.org.tr/DC/Editor/File/kuresel_tumdergi_kucuk.pdf (Erişim Tarihi: 07.05. 2018)

¹⁶⁷ https://azertag.az/xeber/FRANKFURT_MAYNDA_AVROPA_AZARBAYCANLILARI_KONGRESININ_UC_HUNCU_QURULTAYI_KECHIRILMISDIR-438311 (Erişim Tarihi: 10. 05. 2018)

entegrasyon, atılacak politik adımların bir bütünlük oluşturacak şekilde düzenlenmesi ve diğer önemli konularda fikir alışverişinde bulundular.¹⁶⁸

Sonuç olarak 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bölgede yaşanan siyasi ve askerî oyunlar Azerbaycan hanlıklarının tek bir çatı altında toplanmasına engel olmuştu. Özellikle Gülüstan ve Tükmençay anlaşmalarının ardından Azerbaycan'dan çok sayıda aileler toplu şekilde göç etmek zorunda kaldı. Aynı yüzyıldan başlayan göç dalgaları devam etmiş ve yirminci yüzyılın başlarında bölgeyi kendisine çarpışma meydanı seçen rakip ideolojilerin mücadelesi ile daha da hızlanmıştır.

Şimdiki Azerbaycan Cumhuriyeti'nin mirasçısı olduğu AHC'nin 23 aylık bağımsızlık döneminin bitmesi ile Azerbaycanlıların muhacereti durmadan devam etti ve bu süreç meşhur Stalin sürgünü döneminde, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyetler Birliği askerî kuvvetlerinde yer alan olan binlerce Azerbaycanlının Avrupa'nın farklı ülkelerine yerleşimi ile ivme kazandı. Bunun yanı sıra, son iki yüz yılda Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika kıtalarında ulusal diasporanın içeriği genel olarak Güney Azerbaycan'da yaşanan siyasi ve devrimci olaylardan sonra arttı. Özellikle İran'da Pehlevi şah rejiminin devrilmesi sonucunda Tahran, Tebriz, Erdebil, Hemedan, Urumiye ve diğer büyük şehirlerden Azerbaycanlıların yurtdışına dağılması millî diasporanın oluşmasında etkili olmuştur.

SSCB döneminde, yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılarla olan ilişki, kesin olarak kısıtlanmıştı. Fakat, buna rağmen gurbette yaşayan yurtdaşlar Azerbaycan'ın bir gün hürriyetine kavuşacağı ümidi ile ve millî kimliklerin korunması amacıyla çeşitli ülkelerde diaspora örgütleri olarak birleştiler. Ermenistan tarafından binlerce Azerbaycan Türkü kendi tarihî anavatanından zorla yerinden edilmiştir. SSCB'nin dağılma aşamasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında meydana gelen Karabağ sorunu ile yüzlerce ailenin eski Sovyet Cumhuriyetlerine ve diğer ülkelere muhacereti devam etmekteydi.

1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına kavuşmasından sonra ortaya çıkan sosyo-politik kargaşalar halkın göç etmesine sebep olmuştur. Bu dönemde millî birliğin güvencesi, Dünya Azerbaycanlılarının tek bir millî çıkar etrafında kenetlenmesi devlet yapılanmasının başlıca görevlerinden biri olarak ortaya

---

¹⁶⁸ Aligismet Bedelov, "Azerbaycan devleti bütün dünya azerbaycanlılarının millî qürur menbeyidir", **Xalq qezeti**, No:4, 10 Ocak, 2017, s.3.

çıktı. Bağımsızlığına yeni kavuşan devlette bu önemli görevin yerine getirilmesi, bir takım ideolojik, siyasi, sosyo-ekonomik sorunların çözümü ile ilgiliydi. 1995 yılından sonra yurt dışına göçler, yalnız ekonomik nitelik kazanmaya başlamıştır. Halihazırda yurtdışında yaşayan Azerbaycanlılarla ilişkileri güçlendirmek devletin öncelikli görevlerinden olmuştur. Diaspora meselesi, her zaman İlham Aliyev'in dikkat ve gözetiminde olmuştur. Genel olarak, yurtdışında bulunan yurttaşlar daima Azerbaycan Cumhuriyeti'nin önemli meselelerinden olmuştur. Haydar Aliyev'in ikinci kez Cumhurbaşkanı seçildiği dönemde "Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi"ni kurması bunun bir göstergesi olmuştur. "Yurtdışında Yaşayan Azerbaycanlılarla İş Devlet Komitesi"nin kurulması, bu alanda sorunların çözülmesi için önemli adımlar atılmasını ve Azerbaycan diaspora faaliyetlerinin millî menfaatler doğrultusunda hareket etmesini sağlamıştır.

Artık gelişme dönemini yaşayan Azerbaycan diasporasının lobi faaliyetine geçmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Dünya Azerbaycanlılarının örgütlenmesi, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ile bağlarını koparmaması, politik, kültürel ve ticari ilişkileri üst düzeye taşımak son derece önemli meselelerdendir.

Azerbaycanın millî-kültürel özelliklerinin, tarihî vatanla bağların sürdürülmesi ve ilişkilerin geliştirilmesi, diaspora örgütlerinin önünde duran güncel sorunlardan biridir. Bununla beraber dünyanın farklı devletlerinde diaspora kurumlarının tek kurumda birleştirilmesi dünya Azerbaycanlılarının ve Türk dilli devletlerin temel ilkelerindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN-RUSYA İLİŞKİLERİ VE DİASPORA

3.1. SSCB'nin Çöküşünden Sonra Azerbaycan-Rusya İlişkilerindeki Gelişmeler

Soğuk Savaş'ın bitmesi, ardından SSCB'nin dağılmasıyla Kafkasya, güney ve kuzey bölgesi olarak ikiye ayrılmıştır. Böylece Kuzey Kafkasya, RF'nin bir parçası olarak kalmıştır. Güney Kafkasya ise, üç bağımsız devlet olarak Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan olarak varlığını sürdürmüştür. Bölge, Ruslar tarafından Kafkas Dağları'nın arkasında kaldığı için "Kafkas ötesi" anlamına gelen "Trans Kafkasya" olarak da tanımlanmıştır.

Trans Kafkasya'nın Rusya için ekonomik açıdan önemi incelendiğinde gerek petrol ve doğalgaz rezervlerinin olması gerek Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının devletlerarası transfer alanı üstünde bulunmasından dolayı Azerbaycan, bölgede öne çıkan tek ülke olarak görülmüştür. Ayrıca Azerbaycan'ın Orta Doğu, Avrupa ve Asya'nın kesişmesinde yerleşime ve tarıma elverişli toprakları, Rusya açısından ticari ve jeopolitik önemini artırmıştır. Azerbaycan açısından da Karabağ sorununa yönelik çözümünde Moskova'nın etkisi Rusya'yı önemli kılan niteliklerdendir. Bu çerçevede Azerbaycan - Rusya ilişkileri, hem Azerbaycan hem de Rusya dış politikasında önemli yere sahiptir.

Rusya-Azerbaycan ilişkileri, çok kısa ömrü olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde (1918-1920) ve 18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği döneme kadar, yaklaşık yüz yıl boyunca, merkez-eyalet seviyesinde yürütülmüştür. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Azerbaycan-Rusya ilişkileri, yeni bir aşamaya geçmiştir. Nitekim 3 Nisan 1992 yılında, ilk olarak Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. 4 Nisan 1992 tarihinde, Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti, Rusya ile diplomatik ilişkilerine başlamış ve her iki ülkede 1992 yılında karşılıklı olarak büyükelçilikler açılmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁹ <http://www.mfa.gov.az/files/file/Az%C9%99rbaycan%20-%20Rusiya.pdf> (Erişim Tarihi: 03.01.2016)

8 Eylül 1991’de Ayaz Mutallibov, Moskova’nın desteğiyle Devlet Başkanlığı seçimi yaptırarak Azerbaycan Devlet Başkanı seçilmiştir.¹⁷⁰ Bu dönemlerde Azerbaycan bağımsızlığına kavuşsa da ülkenin tüm alanlarında Rusya’nın etkisi söz konusudur. Azerbaycan, Rusya’nın egemenliği altında bulunan yeni oluşmuş BDT’ye katılmak için 21 Aralık 1991’de, Ayaz Mutelibov, Almatı Deklarasyonu’nu imzalamıştır.¹⁷¹ Ancak 6 Mart 1992 yılında Dağlık Karabağ’daki olaylardan dolayı Ayaz Mutelibov istifa etmiştir.¹⁷² 14 Mayıs’ta Ayaz Mutallibov, “devlet darbesi” ile yeniden Cumhurbaşkanlığı makamına oturmuş, Bakü’de olağanüstü durum ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.¹⁷³ Fakat Halk Cephesi Partisi, sokağa çıkma yasağına rağmen kararları protesto etmek için miting yapmış ve alınan kararların iptal edilmesi için yönetime süre tanımıştır. Ultimatomun süresi bittikten sonra muhalifler, Halk Cephesi önderliğinde harekete geçerek birçok devlet kurumlarını ele geçirmiştir. Mutallibov, Rus kuvvetleri (BDT) tarafından Moskova’ya götürülmüştür.¹⁷⁴ Bu sırada Rusya, Azerbaycan politikasında bazı olumlu değişiklikler yaparak ilk kez 3 Nisan 1992’de Rusya Dışişleri Bakanı Kozirev Azerbaycan’ı ziyaret etmiştir. Rusya, Azerbaycan’ın bağımsızlığını resmen tanıyan 108. ülke olmuştur.¹⁷⁵

Bu arada ülkede hem iç mücadele hem de Karabağ’da çarpışmalar devam etmekteydi. 25 Mart 1992’de, Azerbaycan Yüksek Sovyeti, 7 Haziran’da Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmasına karar vermiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı seçimini Azerbaycan Halk Cephesi Lideri Ebülfez Elçibey kazanmıştır.

Ebülfez Elçibey, 1992-1993 yılları arasında RF’nin bölgede varlığının etkin olduğu bir dönemde, Azerbaycan’ın Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Elçibey döneminde en önemli hedef, Rusya’ya hiçbir taviz verilmeden iki eşit ülke olarak ilişki kurmak olmuştur. 30 Eylül 1992’de, Rusya Başbakanı Yegor Gaydar’ın Bakü’ye ziyareti,

¹⁷⁰ Bilal N. Şimşir, “Azerbaycan – Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye – Azerbaycan İlişkileri”, Bilgi Yayınevi, Nisan 2011, s. 436

¹⁷¹ Musa Gasımov, “Rusya’nın Azerbaycan Politikası”, **Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel**, 2001-2002, Cilt: 7, Sayı: 4, s. 255

¹⁷² Bilal N. Şimşir, s. 316

¹⁷³ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 329-330

¹⁷⁴ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s.336

¹⁷⁵ Nazim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992- Haziran 1993) Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü**, ASAM Yayınları, Ankara-2001, s. 95

Azerbaycan ve Rusya arasındaki ikili ilişkilerin gelişmesi yönünde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Görüşme esnasında iki devlet arasında ticari ve ekonomik işbirliğine ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır. İkili ilişkilerin gelişmesine yönelik bir adım da 12 Ekim’de Elçibey’in Moskova ziyareti ile atılmış, Azerbaycan ve Rusya arasında Dostluk, İşbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.¹⁷⁶

Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, 7 Ekim 1992 yılında, BDT’ye üyelikle ilişkili olarak Azerbaycan Parlamentosu’ndan (AP) ret kararı çıkmış, RF ile Azerbaycan’daki Rus üslerinin tasfiyesi için görüşmelere başlanmıştır. Fakat Azerbaycan, Rusya’nın tepkisini azaltmak amacıyla BDT ile ilişkisini tamamen kesmemiş, 8 Ekim Bişkek’te yapılan BDT toplantısına gözlemci statüsüyle katılmıştır.¹⁷⁷

Rus askerlerinin statüsü ile ilgili anlaşma 7 Ağustos 1992 yılında Moskova’da imzalanmıştır. Anlaşma gereğince Rus askerleri iki yıl zarfında, Azerbaycan’ı terk edeceklerdi. Buna karşılık olarak Ermenilere 9 Mayıs 1992 yılında Şuşa’nın, 17 Mayıs’ta Laçın’ın ele geçirilmesinde Rusya büyük destek vermiştir. Haziran 1993 yılında da Elçibey’e karşı darbe yapılmış ve Cumhurbaşkanlığı görevinden uzaklaştırılmıştır.

15 Haziran 1993’de darbenin yapıldığı sıralarda Haydar Aliyev Bakü’ye davet edilmiş, önce Parlamento Başkanı, 3 Ekim’de de Devlet Başkanı seçilmiştir. Haydar Aliyev’in iktidara gelmesinin ardından, Azerbaycan’la Rusya arasında yaşanan gerginlik, yerini daha ılımlı bir döneme bırakmıştır. Rusya’nın Azerbaycan üzerindeki baskılarını azaltmak isteyen Aliyev, ufak tavizler vererek Rusya’yla ilişkilerini iyi tutmaya özen göstermiştir. Haydar Aliyev, öncelikle Rusya’ya yönelik yumuşak söylemler tercih ederek, Dağlık Karabağ konusunda pozitif bir gelişme elde etmek için, Rusya’nın bu konudaki tutumunu değiştirmeyi amaçlamıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra, Aliyev, 24 Eylül 1993’te gerçekleştirdiği Rusya ziyareti sırasında, BDT’ye üyelik anlaşması ile beraber diğer anlaşmalara da imza atılmıştır.

Bununla beraber Aliyev yönetimi, enerji konusunda, 1993 yılının Ekim ayında imzalanan anlaşmaya göre; Rus Lukoil Şirketine Hazar Denizi’nin Azerbaycan tarafında petrol çalışmaları yürütme hakkı vermiştir. Daha sonra “Asrın

¹⁷⁶ Nazim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası** s. 103

¹⁷⁷ Nazim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası** s. 101

Anlaşması”¹⁷⁸ imzalanarak Rus şirketi Lukoil’un %10 oranında pay alması, iki ülke arasında olumlu ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷⁹

Dolayısıyla, Haydar Aliyev’in Rusya yanlısı siyaset yapmasına rağmen, Rusya Ermenistan’a desteğini kesmemiştir. Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan olumsuz gelişmeler üzerine Aliyev, Rusya’ya tamamen sırtını dönememekle beraber, Batı şirketleriyle petrol anlaşmaları imzalamak için görüşmelere başlamıştır.

RF Devlet Başkanı Vladimir Putin’in, 9-11 Ocak 2001 tarihinde Azerbaycan’ı ziyareti, Rusya-Azerbaycan ilişkilerindeki ekonomi politikasını derinden etkilemiştir. Putin, SSCB dağıldıktan sonra Azerbaycan’ı ziyaret eden ilk RF Başkanı olmuştur.¹⁸⁰ Devlet protokolü açısından en üst düzeyde gerçekleşen ziyaret sırasında Putin, kendisiyle birlikte siyasetçiler, diplomatlar, askerî yetkililer ve işadamları getirmiştir. Ziyaret esnasında her iki devlet arasında Hazar Denizi’nde işbirliği, Hövsan ve Zığ yataklarının ortak işletilmesi ve kullanımı, ulaştırma ve telekomünikasyon kurumlarının, güvenlik şirketlerinin karşılıklı işbirliği, olağanüstü hal durumunda işbirliği vd. konulara dair anlaşmalara imza atılmıştır.

İkili ilişkilerin geliştirilmesi kapsamında, 16 Nisan 2001 tarihinde imzalanan “Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi ve Rusya Federasyonu Federal Meclisi Arasında İşbirliği Hakkında” Anlaşmaya göre ACMM ve RFFM’nin işbirliğine dair Parlamentolar arası Komisyon kurulmuştur.¹⁸¹ Böylece Azerbaycan, Rusya ile olan ilişkisinde denge politikasını gözetmeye özen göstermiştir.

Haydar Aliyev’in ölümünden sonra 6 Kasım 2003 yılında seçimle yönetime gelen İlham Aliyev, babası Haydar Aliyev’in izinden giderek denge politikası üzerinden hareket etmiş, Rusya ile karşılıklı ilişkileri üst seviyede tutmaya gayret etmiştir. Rusya için ise bağımsız bir dış politika yürüten ve bölgedeki en güçlü devlet olan Azerbaycan, özel öneme sahip olmuştur. Rusya, Azerbaycan’ı bölgede artan potansiyele sahip stratejik ekonomik ortak olarak görmüştür.

** “Asrın Anlaşması” - 20 Eylül 1994 yılında Bakı’de Hazar Denizi’nin Azerbaycan’a ait bölümünde bulunan “Azeri”, “Çırag”, “Güneşli” yataklarının işlenmesi ve paylaşılmasına dair Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile 8 ülkeden 11 şirket arasında yapılan anlaşma. <http://www.socar.az/socar/az/company/about-socar/oil-history-in-azerbaijan> (Erişim Tarihi: 03.01.2016)

¹⁷⁹ Nazim Cafersoy, “Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya (1991-2001)”, **Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel**, İlkbahar-2001, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 304

¹⁸⁰ Nazim Cafersoy, **a.g.m.**, s.316

¹⁸¹ Eldar Memmedov, **Müasir Dövrde Azerbaycan ve Rusya Elageleri**, Bakı, Yazıcı Yayınları, 2014, s.52

21-22 Şubat 2006 tarihinde Putin'in Azerbaycan'a bir iş ziyareti gerçekleştirmesi, Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesinde önemli adım olmuştur.¹⁸² Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in daveti üzerine yapılan ziyaret sırasında, devletlerarasındaki siyasi, ekonomik ve askerî güçlerin geliştirilmesine dair ortak beyanname imzalanmıştır.

İki ülke arasında siyasi alandaki ilişkilerinin esaslarını belirlemiş "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında dostluk, işbirliği ve karşılıklı güvenlik hakkında" Anlaşma ile birlikte, diğer önemli belgeler de imzalanmıştır.¹⁸³

2002 yılında, 10 seneliğine Rusya tarafından kiralanan Gebele Radar İstasyonu'nun statüsünün belirlenmesi, Rusya-Azerbaycan ilişkilerinde tartışılan önemli konulardan biri olmuştur. Gebele Radar İstasyonunun anlaşma süresinin 24 Aralık 2012 yılında bitmesiyle beraber Azerbaycan-Rusya ilişkileri gerginleşmeye başlamıştır.¹⁸⁴ Yılda 7 milyon dolar karşılığında kiralanan istasyonun görüş alanına Türkiye, Çin, Pakistan, Hindistan, İran, Irak, Avustralya'nın hava ve kara sınırları, aynı zamanda Afrika'nın, Hint ve Atlantik Okyanusu adalarının büyük kısmı dâhil olmuştur.¹⁸⁵ Dolayısıyla, Gebele Radar İstasyonu tarafından Moskova'nın geniş bir coğrafi bölgeyi denetimi altında tutması ve adları geçen ülkelerde askerî ve sivil hareketlerin izlenebilmesi, Rusya açısından büyük bir önem taşımıştır. Ancak 2012 yılında, Azerbaycan'ın istasyon için kira ücretini arttırmasından dolayı anlaşmaya varılamamıştır.

İkili ilişkilerin gelişmesinde, 2014 yılının yazında Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'un, daha sonra Başbakan Yardımcısı Dimitri Rogozin'in Bakü'ye ziyareti önemlidir. Daha sonra Gebele'de, 5. Rusya-Azerbaycan bölgelerarası

---

¹⁸² <http://www.mfa.gov.az/files/file/Az%C9%99rbaycan%20-%20Rusiya.pdf> (Erişim Tarihi: 08.01.2016)

¹⁸³ <http://www.mfa.gov.az/files/file/Az%C9%99rbaycan%20-%20Rusiya.pdf> (Erişim Tarihi: 08.01.2016)

¹⁸⁴ http://musavat.com/news/gundem/rusiya-qebele-rls-i-bagladi_139057.html (Erişim Tarihi: 08.01.2016)

¹⁸⁵ <http://www.vesti.ru/doc.html?id=125255> (Erişim Tarihi: 08.01.2016)

işbirliği etkinliği gerçekleştirilmiştir.¹⁸⁶ Bu da Rusya'nın tüm alanlarda Azerbaycan ile ilişkilerin önemsendiğini göstermiştir.

1 Eylül 2018 yılında, Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rusya'ya yaptığı resmi ziyarette Vladimir Putin'le bir araya gelmiştir. Putin, gerçekleştirilen görüşmelerin iki ülke arasındaki ilişkileri bir adım ileriye taşıdığını, Rusya-Azerbaycan ticaret hacminin geçen yıl yaklaşık yüzde 35 artarak 2,5 milyar dolara ulaştığını söylemiştir. Rusya ile Azerbaycan arasındaki doğrudan yatırımların 1,5 milyar dolar olduğunu, Azerbaycan pazarında 700 ortak firma bulunduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷

Daha sonra 27 Eylül 2018 yılında, Bakü'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 9. Azerbaycan-Rusya Bölgesel Forumu'nda bir araya gelmiş, Rus ve Azerbaycan şirketlerinin, ulaşım, kargo taşımacılığı, petrol ve gaz üretimi, çevre bilim ve birçok alanda anlaşmalar imzalanması sağlanmıştır.

3.1.1. Ticari ve Ekonomik İlişkiler

Rusya ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin temelini ticaret ve ekonomik işbirliği kapsamıştır. Özellikle enerji, ulaşım ve telekomünikasyon alanlarında Azerbaycan ve Rusya arasında iktisadi ve ticari işbirliği büyük bir ivme kazanmıştır.

Bununla beraber, her iki devlet arasında ticari işbirliği anlaşması ekonomik işbirliği anlaşması kapsamında "Devletlerarası Ekonomik İşbirliği Komisyonu", 18 Ocak 1996 yılından itibaren faaliyetini sürdürmektedir.

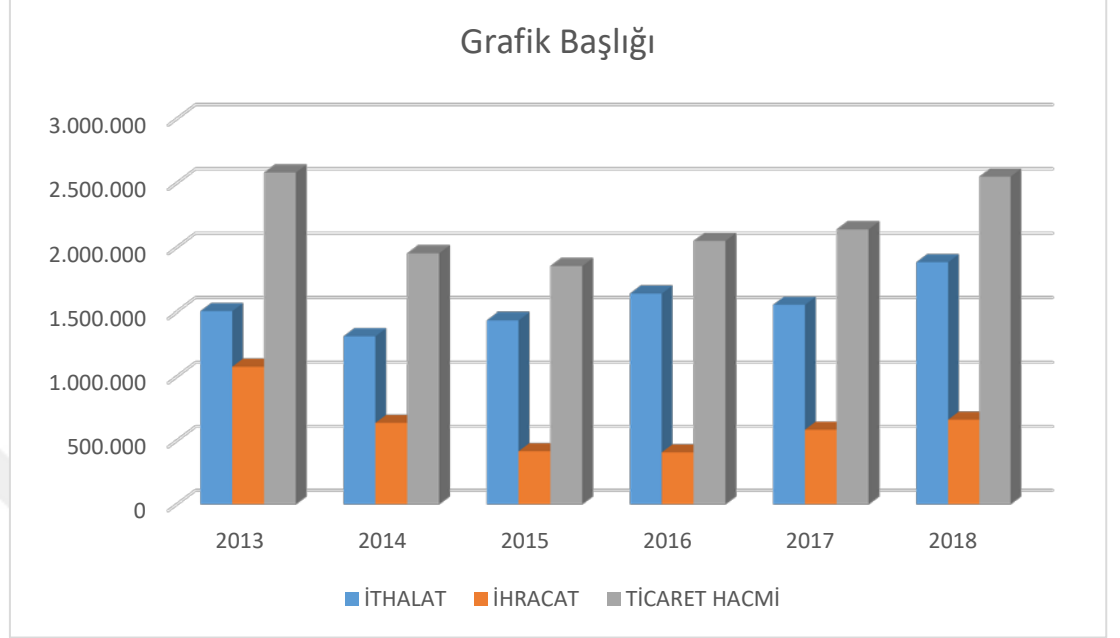
Bu çerçevede Azerbaycan'ın en çok işbirliği yaptığı devletlerden biri olan Rusya, Azerbaycan'ın en büyük ticaret ortaklarından biri olmaya devam etmektedir. 2011 yılında RF'nin, AC dış ticaret hacmindeki payı %7,79, ithalatta 16,82 oranında, ihracatta ise %4,47 olmuştur. 2010 yılına kıyasla, 2011 yılında RF ile ticaret hacmi %47,43, özellikle ithal %43,33, ihracat ise %53,5 artmıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Дарья Лосева, "Азербайджано-Российские Отношения: Новые Приоритеты", **Историческая и Социально-Образовательная Мысль**, № 4 / 2014, с. 190 (Darya Losyeva, "Azerbaydžano-Rossiyskie Otnoşeniya: Novye Prioriteti", *İstoriçeskaya i sotsialno-Obrazovatel'naya Mysl*)

¹⁸⁷ <https://president.az/articles/29876> (Erişim Tarihi: 16.11.2018)

¹⁸⁸ <http://www.mfa.gov.az/files/file/Az%C9%99rbaycan%20-%20Rusiya.pdf> (Erişim Tarihi: 17.01.2016)

2013-2018 yılları arasında Azerbaycan ile Rusya arasındaki ticaret hacmi aşağıdaki gibidir:

Şekil 3.1: Azerbaycan ile Rusya Arasındaki Ticaret Hacmi (Milyar Dolar)¹⁸⁹

3.1.2. Enerji Alanında İşbirliği

Rusya için Azerbaycan'ı önemli kılan en temel sebep doğal kaynaklar ve jeopolitik açıdan öneminin artması olmuştur. Rusya'nın da Azerbaycan için önemi her şeyden önce Karabağ sorununun çözümüne yönelik Moskova'nın etkin rolünün olmasıdır. Azerbaycan-Rusya arasında karşılıklı çıkarları olan ilişkiler enerji alanında da devletlerarası siyaseti etkilemiştir.

2000 yılında Putin'in Bakü ziyareti, Rusya-Azerbaycan ekonomik ilişkilerinin en önemli sahası olan enerji sektörü için Rusya adına bir hayli fazla önem kazandırmıştır. 2004 yılında Rusya, Azerbaycan'a 6 milyar m³ gaz ihraç etmiştir. Kasım 2006'da Bakü'de, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (ACDPŞ) ve Rusya'nın "Rusneft" şirketleri arasında Hövsan ve Zığ petrol yataklarının işletmesine ve paylaşılmasına dair bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat Azerbaycan, Rusya'nın 2007 yılında doğal gaz fiyatlarını önemli ölçüde artırdığını gerekçe göstererek gaz almaktan vazgeçmiştir. Böylece Azerbaycan Rusya'dan gaz

¹⁸⁹ <https://www.stat.gov.az/source/trade/> (Erişim Tarihi: 01. 07. 2019)

almayı durdurarak tüketimini tamamen iç kaynaklar ile temin etmeye başlamıştır. Daha sonra Rusya, Azerbaycan'dan gaz ihraç eden ülkeler listesine girmiştir.

2009 yılında Rusya, devlet şirketi olan Gazprom ve ACDPŞ Azerbaycan gazı alım-satımı konusunda el sıkışmıştır. Aynı yıl Rusya'ya 800 milyon m³ gaz ihraç edilmiştir. Gazprom ile sözleşme kapsamında, 2010 yılında Rusya'ya ACDPŞ tarafından taşınan doğalgaz 799 milyon m³ olmuştur.¹⁹⁰ Gazprom ve ACDPŞ, 2011 yılında 2 milyar m³, 2012 itibariyle 2 milyar m³'ün üzerinde Azerbaycan gazının alım-satımına dair anlaşma imzalamıştır.

13 Ağustos 2013 tarihinde, Rusya Devlet Başkanı Putin, kalabalık bir heyetle Bakü'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ziyaret esnasında başta enerji alanında olmak üzere beş alanda anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan biri de ACDPŞ ile Rosneft arasındaki işbirliği anlaşması olmuştur. Bu çerçevede Azerbaycan, Rusya dışında başka devletlerde de petrol ve doğal gaz imalatının hayata geçirmeleri amacıyla ortak şirket kurmak için anlaşma imzalanmıştır.¹⁹¹ 2013 tarihinde, Azerbaycan'a gaz ihracatı 1.4 milyar m³ olarak belirlenmiştir. Fakat 2014 yılında, doğal gaz ihracatı neredeyse 7 kat azalarak – 0.21 milyar m³'e inmiştir.¹⁹² 2016 yılının Mart ayında, ACDPŞ ve Gazprom şirketleri, görüşmeler yaparak doğal gaz alım şartlarını belirtmiş ve aktif döneme başlamıştır.

3.1.3. Eğitim ve Kültür Alanında İşbirliği

Eğitim sistemi, Rusya ve Azerbaycan işbirliğinin önceliklerinden biridir. Azerbaycanlı öğrencilerin yurtdışında eğitim alması meselesi, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle gündeme gelmiştir. Halihazırda, Azerbaycan'da “2007-2015 Yurtdışında Azerbaycan Gençlerinin Eğitimine Yönelik Devlet Programı” başarıyla gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda, iki ülke arasında öğrenci değişim programlarına ilişkin çeşitli anlaşmalar mevcuttur. RF Millî Eğitim Bakanlığı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan anlaşma

¹⁹⁰ http://fond-ks.ru/rossiysko-azerbaydzhanskie_otnoshen (Erişim Tarihi: 25.03.2016)

¹⁹¹ <http://www.21yyte.org/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/2013/08/27/7174/rusya-ve-azerbaycan-arasinda-rekabetten-isbirligine-dogru-gelisen-enerji-diplomasisi> (Erişim Tarihi: 25.03.2016)

¹⁹² <http://neftegaz.ru/news/view/147124-SOCAR-planiruet-priobresti-3-mlrd-m3-gaza.-Vozmozhno-rossiyskogo.-Vozmozhno-u-Gazproma> (Erişim Tarihi: 28.03.2016)

çerçevesinde, her yıl Rusya'daki eğitim kurumlarına Azerbaycan'dan öğrenci gönderilmektedir.

2007'de Rusya üniversitelerinde Azerbaycanlı öğrenciler için 178, 2008'de 198, 2009'da ise 284 devlet bursu ayırmıştır.¹⁹³ Hâlihazırda RF üniversitelerinde yaklaşık 6.000 Azerbaycanlı öğrenci eğitim almaktadır. Onlardan 295'i burslu, geri kalanları ise ücretli eğitim almaktadırlar. Azerbaycan üniversitelerinde ise 15 binden fazla öğrenci Rusça eğitim görüyor. Azerbaycan'da Rusça yayınlanan 50'den fazla dergi, 12 haber ajansı mevcuttur.¹⁹⁴

Bakü Slavyan Üniversitesi (BSU) ve Moskova Devlet Dilbilimi Üniversitesi (MDDÜ) arasında anlaşmaya göre, 2007 yılından MDDÜ-de Azerbaycan dili yabancı dil olarak öğretilmektedir.

Azerbaycan'da da Rusça eğitim veren 175 ortaokul bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 15.01.2008 tarihli emri ile M.V. Lomnosov adına Moskova Devlet Üniversitesi'nin Bakü'de Şubesi faaliyete başlamıştır. 25 Şubat 2012 tarihinde, Azerbaycan Tıp Üniversitesi ile İ.M. Seçenov adına Moskova Devlet Tıp Üniversitesi arasında İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.

Azerbaycan ve Rusya arasındaki kültürel ilişkilerin kurulması açısından 2003 tarihi önem arz etmiştir. Zira 4-7 Haziran Moskova'da Azerbaycan Kültür Günleri gerçekleşmiştir. 20 Temmuz 2004 tarihinde de Azerbaycan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Kültür Bakanlıkları arasında imzalanan protokole göre; Rusya'da Azerbaycan kültür yılı, 21 Şubat 2006 tarihinde de Azerbaycan'da Rusya yılı ilan edilmiştir.

2019 yılında RF Başkanı Vladimir Putin, AC Birinci Başkan Yardımcısı Mehriban Aliyeva'yı Dostluk nişanıyla ödüllendirmiştir. Azerbaycan- Rusya İlişkilerinin gelişmesine katkılarından dolayı Mehriban Aliyeva bu ödüle layık görülmüştür.¹⁹⁵

Sonuç olarak Azerbaycan ve Rusya çeşitli alanlarda birçok anlaşmalar yapmış iki bağımsız devlettir. Her iki devlet arasında siyasi, ekonomi, eğitim ve kültür

¹⁹³ <http://www.mfa.gov.az/files/file/Az%C9%99rbaycan%20-%20Rusiya.pdf> (Erişim Tarihi: 25.03.2016)

¹⁹⁴ <http://www.bizimyol.info/news/80875.html> (Erişim Tarihi: 28.03.2016)

¹⁹⁵ <http://ayna.az/news/1946> (Erişim Tarihi: 13.08.2016)

alanlarında işbirliği yapılmıştır. Azerbaycan- Rusya ikili ilişkilerinin hem karşılıklı seferler ve imzalanmış belgelerin sayısı hem de gerçekleştirilen işbirliğinin önemi açısından-AC'nin dış politikasında önemli bir yeri vardır. Bununla beraber ekmek parası için Rusya'ya çalışmak için giden Azerbaycanlıların yardımı ile Rusya, Azerbaycan kamuoyunun düşüncesini değiştirme imkânına sahip olmuştur. Şöyle ki Azerbaycan nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan bu insanlar, Rusya'yı onlara ekmek ve iş kapısını açan bir devlet olarak görmüştür.

Bu çerçevede İlham Aliyev döneminde de Azerbaycan-Rusya ilişkileri devam etmiş, doğrudan doğruya ikili ilişkilerin geliştirilmesiyle beraber enerji ve bölgesel güvenlik sorunlarının çözülmesinde bir takım gelişmeler olmuştur. Bu süre içinde, Azerbaycan ve Rusya arasında devlet düzeyinde defalarca görüşmeler olmuştur. Rusya Azerbaycan'da aktif siyaset izleyerek, iki devlet arasındaki soğukluğu ortadan kaldırmak ve Batıya karşı Azerbaycan'la stratejik ortaklık yapma çabasında olmuştur.¹⁹⁶ Zira Rusya Hazar Denizi'ne egemen olacağı taktirde yalnızca Kafkasya'yı değil, aynı zamanda Orta Asya'yı da denetim altına alacaktır.

3.1.4. Rusya'nın Karabağ Politikası

Putin'in Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Hazar petrollerinin dünya piyasalarına çıkışı ve bu doğrultuda bölgedeki sorunların, özellikle Karabağ sorununun çözümü Rusya için daha da önem kazanmıştır.

Bu kapsamda RF önderliğinde 2000 yılının 20 Ocak ve 21 Haziran tarihlerinde İlham Aliyev, Vladimir Putin ve Robert Koçaryan Kremlin'de görüşerek sorunun çözümüne yönelik bazı girişimlerde bulunmuştur.¹⁹⁷ Fakat Karabağ sorununun mevcudiyeti, bölgede en önemli aktör konumunda olan Rusya'nın gerek askerî, gerek politik açıdan mevcudiyetini sürdürmesi için önem taşımıştır.

Ocak 1992'de, Azerbaycan ve Ermenistan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) üye olmuştur. Bu çerçevede AGİK, 24 Mart 1992 yılında, Karabağ sorunuyla ilgili konuyu incelemek amacıyla bölgeye heyet göndermiştir. Ardından bu konuda barıştan yana çözüm bulunmak maksadıyla 13 ülkeden ibaret

¹⁹⁶ Musa Gasimov, **a.g.m**, s.260

¹⁹⁷Turgut Demirtepe, "Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun", **USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi**, 2011, s. 48

(ABD, Fransa ve Rusya'dan eş başkanlara ek olarak, Türkiye, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya ve Ermenistan)¹⁹⁸ AGİK Minsk Grubu'nun oluşturulmasını önermiştir.¹⁹⁹ Dolayısıyla grubun ana görevi Dağlık Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesine doğrudan yardım etmek olmuştur. Fakat bugüne kadar AGİK Minsk Grubu'nun faaliyetleri hiçbir sonuç vermemiştir.

Azerbaycan, Rusya ile ilişkilerini geliştirerek Karabağ sorununun çözülmesini hedeflemiştir. İki ülkenin stratejik ortaklığının güçlendirilmesi, ticaret, ekonomi ve enerji işbirliği, uluslararası terörizme karşı mücadeleyi genişletmek yönünde Şubat 2004'te, Moskova'da Vladimir Putin ve İlham Aliyev arasında Moskova Deklarasyonu imzalanmıştır.²⁰⁰ Böylece Moskova Deklarasyonu çerçevesinde taraflar, birbirlerine karşı kuvvet kullanmama yükümlülüğü almıştır.²⁰¹ Öte yandan Rusya, Moskova'da imzalanan belgeyle, Karabağ sorununun AGİK Minsk Grubu aracılığıyla çözmek isteyen Azerbaycan'a sorunun giderilmesinde tek çözüm yolunun kendisi olduğunu göstermiştir.

Daha sonra 2009 yılının Haziran ayında St. Petersburg'da, Uluslararası Ekonomi Forumu çerçevesinde, Moskova'da (2009 Temmuz), Kışinev'de BDT'nin Devlet Başkanları Zirvesi'nde (2009 Ekim), Soçi'de (2010 ve 2012), Kazan'da (2011), Petersburg'da (2016) Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya Cumhurbaşkanı, Karabağ sorunu ile ilgili görüşmeler gerçekleştirmiştir. Fakat Karabağ sorununun çözümüne yönelik süregelen diplomasi yoğunluğu ve Minsk Grubu'nun çalışmaları henüz kayda değer bir çözüme ulaşamamıştır.

14 Mart 2008 yılında, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Konseyi tarafından düzenlenen toplantıda "Azerbaycan'ın İşgal Edilmiş Bölgelerinde Durum" başlıklı kararın ikinci maddesi gereğince, BM Genel Konseyi "Ermenistan güçlerinin hiçbir şart koşmadan işgal edilmiş Azerbaycan topraklarını derhal terk etsin" talebinde

¹⁹⁸ <http://www.osce.org/mg> (04.04.2016)

¹⁹⁹ Turgut Demirtepe, a.g.e. s.49

²⁰⁰ Мария Мнякина, "Эволюция Российско-Азербайджанских Отношений: Успехи и Проблемы", **Евразийский Журнал Региональных и Политических Исследований**, Челябинский Государственный Университет, Челябинск, 2009. N 40. с.96 (Mariya Mnyakina, "Evolyutsiya Rossiysko-Azerbaydjanskix Otnoşeniı: Uspexi i Problemi", Yevraziyskiy Jurnal Regionalnix i Politiceskix İssledovaniy)

²⁰¹ http://musavat.com/news/gundem/moskva-beyannamesi-muharibeni-mumkunsuz-edir_42652.html

bulunmuştur.²⁰² BM Genel Konseyi'nde bu hükmün yürürlüğe girmesine karşı çıkan devletlerden biri de Rusyadır.

Dolayısıyla Dağlık Karabağ ve işgal edilmiş bölgeler sorunu Azerbaycan'ın gerek iç gerek dış siyasetini etkileyerek Azerbaycan-Rusya ilişkilerine de yön vermiştir. Burada Rusya'nın artık siyasi ve ekonomik açıdan Avrupa devletleri ve eski Sovyet ülkeleri üzerinde fazla baskı kuramaması ve Rus askerî kuvvetlerinin Azerbaycan'dan çıkarılması hazmedilememiştir.

Diğer taraftan Ermenistan ve Rusya arasında çeşitli askerî anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalardan biri de Ağustos 1997'de imzalanan Ermenistan-Rusya Dostluk ve Dayanışma Anlaşması'dır. Anlaşmanın şartları gereğince, taraflar, herhangi bir silahlı saldırıya uğrarlarsa, birbirlerine yardım etmek durumundadır. Bu durumda, Azerbaycan yasal haklarını kullanarak, Ermenistan tarafından işgal edilmiş topraklarını geri almaya teşebbüs ederse, Rusya ordusu duruma el koyacaktır. Rusya'nın Ermenistan'da toplamda 29 askerî karakolu bulunmaktadır.²⁰³ Böylelikle Rusya, kendisine ekonomik açıdan bağlı olan Ermenistan'ın diğer devletlerle ilişkilerini kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesine olanak sağlamıştır. Bundan dolayı Rusya Ermenistan'ı gerek politik gerek ekonomik açıdan Azerbaycan'a karşı bir baskı aracı olarak kullanmıştır.

Son tahlilde Azerbaycan-Ermenistan sorunu geçmişi derin, bugünü karışık, geleceği belirsiz ve çözümü zor sorunlarından biri olarak süregelmiştir. Burada Rusya ve Batı faktörü önem taşımıştır. Nitekim çatışma sadece Ermenistan'la Azerbaycan arasında çıksaydı, Azerbaycan dış müdahaleye gerek duymadan bu sorunu savaş, ya da barışçıl yollarla çözebilirdi. Doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olan ve Orta Asya ile Avrupa arasında bulunan Azerbaycan, Rusya'nın yüzyıllardan beri ilgisini çekmiştir. Azerbaycan açısından ise Dağlık Karabağ sorununun çözümü noktasında Moskova'nın kritik rolü, Rusya'yı önemli kılan nitelik olmuştur. Zira Azerbaycan dış politikasında yer alan Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Rusya'nın önemi göz ardı edilemez. Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan Rusya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini daha fazla gelişmesi yönünde

²⁰² <http://lib.aliyevheritage.org/tk/9646663.html> (28.04.2016)

²⁰³ Emin Şihaliyev, Reha Yılmaz, "Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları", **Bilge Strateji- Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, BİLGESAM, İstanbul, Güz 2015, s.38

çaba harcamıştır. Diğer taraftan da zengin etnik yapıya ve mühim jeopolitik ve doğal kaynaklara sahip olan Azerbaycan, çok dikkatli bir şekilde dış politikasındaki dengeyi korumaya çalışmıştır. Fakat Azerbaycan, Batı ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımlar atarken, dönem dönem Rusya ile krizler yaşamıştır ki Putin döneminde Gebele Radar İstasyonu için anlaşmaya varılamaması sonucunda Rusya'da bulunan Azerbaycanlı göçmenlere karşı yapılan ırkçı saldırılar bu krizlerden biridir.

Ekonomik açıdan etkin güce sahip olan Rusya, etkisini daha da güçlendirmek için bölge ülkelerinin siyasal tercihlerini kabullenerek onların çıkarlarını da gözetken bir politika izlemiştir. Rusya'nın başarılı enerji politika uygulamalarında Azerbaycan'ın önemi ve Ermenistan tarafından işgal edilmiş Dağlık Karabağ bölgesi kayıtsız şartsız elde etme çabası açısından Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde devam etmesi temenni edilmektedir.

3.2. Azerbaycanlıların Rusya'ya Göç Süreci

Azerbaycanlıların yurtdışında en kalabalık olduğu ülkelerden biri de Rusya Federasyonu olmuştur. SSCB'de sosyalizmin kurulduğu dönemde (1930-1940) yalnızca totaliter rejime karşı direnç gösteren çeşitli gruplar, örgütler, partiler değil, tüm halklar acımasız takiplere maruz kalarak öldürülmüş, ya da Orta Asya ve Sibirya bölgesine sürgün edilmiştir. Ahmet Cevat, Mikail Müşfik, Hüseyin Cavit, Ömer Faik Nemanzade, Yusif Vezir Çemenzeminli, Salman Mümtaz gibi yüzlerce aydın “Halk düşmanı” ilan edilerek sürgün edilmiştir. Sürgün edilenlerden hayatta kalanların çok az kısmı memleketlerine geri dönebilmiştir. Halihazırda Rusya ve Orta Asya bölgelerinde faaliyet gösteren diasporaların temeli toplu sürgün edilenler sayesinde atılmıştır.

Azerbaycan'dan Rusya'ya geniş çaplı göç, 1950-1960 tarihlerinde başlamıştır. İlk zamanlarda bu göçmenler ağırlıklı olarak öğrenciler ve petrol işçilerinden oluşmuştur. 1959'da yapılan nüfus sayımına göre, SSCB'de 2 milyon 940 bin, Rusya'da ise 71 bin (RF nüfusunun %2.4'ü) Azerbaycanlı yaşamıştır.²⁰⁴

²⁰⁴ Ариф Юнусов, “Азербайджанцы в России: Смена Имиджа и Социальных Ролей”, **Диаспоры: Независимый Научный Журнал**, Москва, 2005, № 3. С.295 (Arif Yunusov, “Azerbaydjantsı v Rossii: Smena İmidja İ Sotsialnıx Roley”, **Diaporı: Nezavisimiy Nauçnıy Jurnal**)

Azerbaycanlıların Rusya'ya işçi göçü özellikle 1960'lı yıllarda aktif olarak gelişmeye başlamıştır. Bu dönemde bir çok bilim adamı Rusya'nın çeşitli bölgelerinde faaliyet göstermiştir. Özellikle Batı Sibirya ve Tümen eyaletlerinin petrol ve doğalgaz kuyularının işletilmesinde, bu alanda deneyimli Azerbaycanlıların önemli etkisi olmuştur. Bilim adamlarından Tümen'de büyük petrol ve doğalgaz sahaları keşfeden jeolog Ferman Salmanov ve petrol ve doğalgaz endüstrisinin önemli organizatörü ve SSCB Gaz Endüstrisi Bakanı olan Sabit Orucov'u örnek gösterilebilir. 2018 yılında Rusya'nın büyük havayolu şirketlerinden olan – “Surgut Hava Yolları”na Azerbaycanlı bilim adamı Ferman Salmanov'un adı verilmiştir.²⁰⁵

2. Dünya Savaşı ve savaştan sonraki dönemlerde Rusya'nın neredeyse her bölgesinde işgücü eksikliği olmuştur. İşgücü açığını kapatmak için devlet aktif göç politikası yürüterek dışarıdan göç alımına başlamıştır. Bu bağlamda SSCB'nin diğer devletlerinden Rusya'ya akın başlamıştır. 1960 yılında Rusya'da, 1.26 milyon, 1970 yılında 1.38 milyon, 80'li yıllarda ise 1.43 milyon göçmen vardı.²⁰⁶

1980 tarihinde Rusya'da, Azerbaycanlı göçmen sayısı 148 bine ulaşmıştı. 1980'li yıllarda Azerbaycanlılar, Baykal-Amur Karayolları'nın (BAK) inşa edilmesinde etkin olmaya başlamıştır. Doğu Sibirya'da zengin mineral yataklarını işletebilmek için SSCB Başbakan birinci yardımcısı olan Haydar Aliyev'in koordinatörlüğünde, Baykal-Amur demiryolu projesi hayata geçmiştir. Azerbaycanlılar tarafından yapılan Angoya İstasyonu Haydar Aliyev'in ismini taşımaktadır.²⁰⁷ BAK'ın Azerbaycanlı işçileri halihazırda Kuzey Baykal ilçesinde ikamet etmektedirler.

Ancak, 80'li yılların ortalarında, Rusya SSC'ye ticaretle uğraşanlar da göç etti. Amur Vilayeti'ne tarımda çalışmak için önemli miktarda Azerbaycanlı taşınmıştır. Ağır sosyo-ekonomik koşullardan dolayı göçmenler daha çok meyve, sebze ve çiçek satmakla geçimlerini sağlamaktaydılar. Zamanla Azerbaycanlı göçmenler faaliyetlerini genişletmeye başladı. Onlar tarım ürünleri ve çiçek ticareti ile beraber restoranlar, kafeler de işletmeye başladılar. Azerbaycanlı ticaretçiler

²⁰⁵ <https://news.day.az/azerinews/1067716.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2018)

²⁰⁶ Мариам Сеидбейли, (Meryem Seyitbeyli) a.g.e. s. 134

²⁰⁷ <https://ria.ru/20080718/114272451.html> (Erişim Tarihi: 04. 11. 2016)

SSCB'nin dağılması döneminde başta Moskova olmak üzere Rusya'nın birçok bölgesindeki sebze ve meyve pazarlarında önemli yer tuttular.²⁰⁸

1989 verilerine göre Rusya'da yaşayan Azerbaycanlıların büyük kısmı Dağıstan'da ikamet etmekteydi (75.463 kişi). Ayrıca Azerbaycanlılar, Moskova (20.727 kişi), Tümen Vilayeti (19.455 kişi), St. Petersburg (11.804 kişi), Saratov Vilayeti (10.610 kişi), Krasnodar (11.363), Stavropol (9.450), Rostov (10.215) gibi büyük şehirlerde toplu şekilde ikamet etmekteydiler.²⁰⁹

Ayrıca Rusya üniversitelerinden mezun olanların çoğunluğu, profesyonel anlamda yetişmek için burada kalmayı tercih ediyorlardı. Bu anlamda SSCB dağılana kadar, yüksek düzeyde eğitime sahip insanlar için Rusya önemli yere sahipti.

SSCB'nin son yıllarında Azerbaycan'da yaşanan siyasi ve ekonomik durum (20 Ocak olayları, Karabağ sorunu, ekonomik kriz), Rusya'daki Azerbaycanlıların yaşamını zorlaştırdı. Özellikle Karabağ sorunu Rusya'daki modern Azerbaycan diasporasının temelini oluşturan çok sayıda sosyal ve millî-kültürel cemiyetlerin kurulmasına sebep oldu.

Sovyetler Birliği döneminde, 1989 nüfus sayımına göre, RF'de 336 bin Azerbaycanlı var iken, bu rakam 2002 sayımında 622 bine ulaşmıştır. Rusya genelinde en fazla artış Moskova'da olmuştur. Moskova'da, 1989 sayımına göre, 20.727 Azerbaycanlı yaşarken 2002'de nüfus sayısı 95.563'e ulaşmıştır. 2002 yılında Kafkasya ve Aşağı İdil bölgesinde 185.000, Rusya'nın merkezi ve Kuzey-Batı bölgelerinde 207.000, Ural ve Volga bölgesinde 150.000, Sibiry ve diğer doğu bölgelerinde ise 80 bin Azerbaycanlı ikamet etmiştir.²¹⁰ SSCB döneminde bu bölgelerde Ruslar azınlıkta olmuştur. 1930'larda yapılan kolektifleşme politikaları ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa bölgesindeki önemli endüstriyel işletmelerin İdil-Ural bölgelerine taraf kaydırılması ile bu bölgelere Rus işçilerin sevki gerçekleştirilmiştir.²¹¹ Bununla beraber Sovyetler Birliği içinde gerçekleştirilen

²⁰⁸ Adeline Braux, Azerbaycanlı Migrants in Russia, CAUCASUS ANALYTICAL DIGEST, No. 57, 3 December 2013, Paris, s. 6

https://www.academia.edu/6734108/Azerbaijani_migrants_in_Russia (Erişim Tarihi: 08.11. 2015)

²⁰⁹ Мариам Сеидбейли, (Meryem Seyitbeyli) a.g.e. s. 138

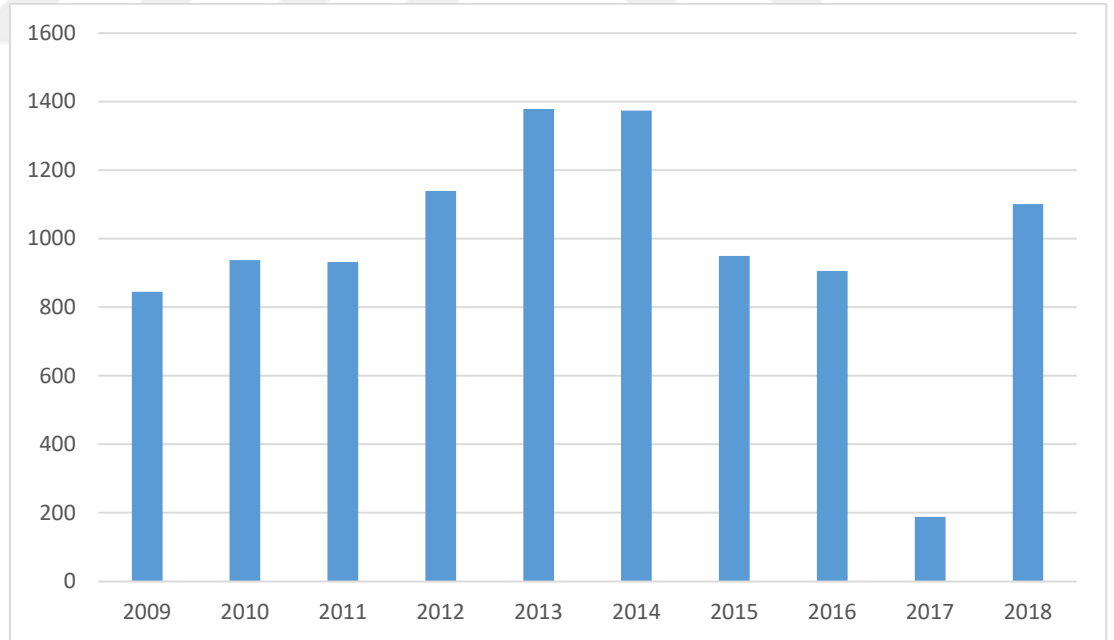
²¹⁰ Ali Yiğit, "Rusya Federasyonun'da Türk Topluluklarının Yaşadığı Bölgelerdeki Nüfus Hareketleri ve Değişen Etnik Yapısı", Ülkümüz, 3.Sayı, 2006, 6 Aralık, s. 80

²¹¹ Ali Yiğit, a.g.m. s.70

sürgünler etnik yapıyı büyük ölçüde değiştirmiştir. Bu göçler hem ülke genelinde hem de bölgeler arasında yapılmıştır.

SSCB dağıldıktan sonra ortaya çıkan Karabağ sorunu, 1 milyondan fazla mülteci ve ekonomik krizi de beraberinde getirmişti. Bu durum ülkede büyük oranda işsizliğin oluşmasına sebep olmuştur. Bağımsızlıktan hemen sonra, Azerbaycan'da yaşanan ekonomik krizden dolayı Azerbaycanlılar iş için ülkeyi terk edip iş imkânı daha kolay olan Rusya'ya göç etmiştir. Ayrıca hem komşu hem de dil engeli olmayan ve bildikleri ülke olduğu için Azerbaycanlılar Rusya'yı tercih etmişlerdir. Zamanla para biriktirerek göçmen işçiler ailelerini de Rusya'ya getirme kararı almışlardır. Fakat bazı göçmenler (genellikle erkekler) ailesini ülkesinde bırakıp, düzenli olarak para göndermiştir.²¹² Bu göçler bölgelerdeki işsizlikten dolayı ortaya çıkmış, hem göçmenler hem de ülkede kalan aileleri için belirli sorunların oluşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla 1991 yılından bu güne kadar devam eden göç süreci genellikle ekonomik nedenlerle ilişkili olmuştur.

Son on yılda Rusya'dan Azerbaycan'a para aktarımları aşağıdaki gibidir:

Şekil 3.2: Rusya'dan Azerbaycan'a Para Transferi (Milyon Dolar)²¹³

²¹² Ариф Юнусов, (ArifYunusov) “Азербайджанцы в России: Смена Имиджа и Социальных Ролей”, s.307

²¹³ <https://www.cbr.ru/> (Erişim Tarihi: 30.06.2019)

Genel olarak Bakü ve Abşeron Yarımadası'ndan gelen göçmenlerin dil sorunları olmamıştır, fakat kırsal kesimlerden gelen göçmenler, özellikle ilk aşamalarda adaptasyon ve uyum sorunu yaşamışlardır. Zamanla özellikle kırsal kesimlerden gelen Azerbaycanlılar, artık Rusya'nın büyük şehirlerinde değil, daha çok tarımla ve çiftçilikle uğraşabilecekleri köylere yerleşmeye başlamışlardır. Çünkü kırsal bölgelerden gelen göçmenler, şehirlerde uyum sorunu yaşamaktaydılar. Özellikle Moskova ve Petersburg gibi büyük şehirlerde bu insanlar, yerel halk tarafından ırkçı eylemlerin ve polis saldırılarının kurbanları olmaktadır.

Bu tür gelişmeler, etnik zeminde çatışmaların çıkmasına yol açmıştır. Çeçenistan savaşı ve terör eylemleri Rusya'da Azerbaycanlıların durumunu oldukça zorlaştırmıştır. Yaşanan olayların hemen ardından Moskova'da 12 bin Azerbaycanlı göçmen "Pasaport rejimi ihlali" gerekçesiyle sınır dışı edildi. Ne varki bu göçmenlerin bir kısmı çalınmış arabaların satışı, uyuşturucu kaçakçılığı gibi yasadışı ticarete de karışmışlardı.

1996-98'de Azerbaycan vatandaşları, ülkelerine yıllık olarak 2.5 milyar dolar göndermiştir. Bu sayede Azerbaycan'ın azımsanmayacak nüfusu göçmenlerin gönderdikleri parayla geçimlerini sağlamıştır. Dünya Bankası'nın tahminlerine göre, 2013 yılında Azerbaycan'a yurtdışından (ağırlıklı olarak Rusya'dan) 2.2 milyar dolar transfer edilmiştir.²¹⁴ Azerbaycan-Rusya hükümetler arası ilişkileri, Rusya'daki Azerbaycanlı göçmenlerin yaşamları üzerinde önemli etkisi olmuştur. Zira resmi Bakü Rusya'daki göçmenler konusunda hassas tutum sergilemiştir. Bu yüzden, zaman zaman ikili ilişkilerde meydana gelen karışıklık durumunda, Rus yetkilileri resmi olarak çeşitli gerekçeler göstererek Azerbaycan'a karşı "göç kartını" oynamıştır.

Rusya'da, Azerbaycanlıların konumuna en ağır darbe, 1990'ların sonunda gelmiştir. Bu dönemde Azerbaycan, BDT'den çıktığını ve NATO'ya girmek isteğini açıklamıştır. 1998-1999 tarihlerinde de Azerbaycan-Rusya ilişkileri çıkmaza girmiştir. Rusya, Azerbaycanlı göçmenlerin ikamet rejimini ağırlaştırmış, Rus pazarlarında kolluk kuvvetleri tarafından Azerbaycanlı göçmenler kitlesel baskınlara

---

²¹⁴ Adeline Braux, **a.g.m.** s. 5

uğramıştır.²¹⁵ Şehirlerde, özellikle Moskova ve St. Petersburg’da Azerbaycanlılar sık sık Rus milliyetçilerinin eylemleri ve baskınlarının kurbanı olmuş, polislerin sürekli saldırıları ve hakaretlerine uğramışlardır. Kasım 1999’da, Rus hükümeti göçmenler tarafından ailelerine para göndermeyi askıya almıştır.²¹⁶ Bu durumda Azerbaycan tehlikeyi fark ederek NATO’ya yönelik niyetinden vazgeçmiştir. Buna karşılık olarak Rusya, 2000 yılında ulaşım ve para transferini yeniden açmıştır. Bu gelişmeler büyük şehirlerde Azerbaycanlı göçmenlerin kendilerini rahatsız ve güvensiz hissetmesine yol açmıştır. Bu bakımdan 90’lı yılların sonlarında Azerbaycanlılar küçük kasaba ve köylerde yerleşmeyi tercih etmişlerdir.

2006 yılı sonunda Azerbaycan Rusya’yı Gürcistan ile çatışmada desteklemeyi reddettiği zaman ikili ilişkilerde daha bir gerginlik yaşanmıştır. Batının da desteğini alan Bakü, daha sert bir tutum sergileyerek Rusya’dan gaz alımını reddetmiştir. Gerek Azerbaycan’a gerek Gürcistan’a karşı Rusya tekrar göçmenler üzerinden karşılık vermiştir. Ekim 2006’da Putin, göçmen işçilerin faaliyetlerine dair düzenlemelere yeniden bakılmasını talep etmiştir. Göçmenlerin, alkol ve ilaç satışı yasaklanmıştır. 15 Ocak 2007 tarihinde de yabancıların perakende ticaretle uğraşması yasaklanmıştır.²¹⁷

Dolayısıyla Azerbaycanlı işçiler, bu süreç içinde bir hayli maddî ve manevî sorunlar yaşamış aynı zamanda uyum sorunlarıyla baş etmek ve burada kendilerine yeni bir hayat kurmanın mücadelesini de vermek zorunda kalmışlardır.

RF’nun göç mevzuatındaki değişiklikler göz önüne alındığında, bu ülkede Azerbaycanlı göçmen işgücünün sayısında zaman zaman azalma olmuştur. Bu azalmayı Rusya’da göçmenlere karşı yasaların sertleştirilmesi etkilemiştir. Örneğin, Bir göçmen aralıksız olarak 90 gün Rusya’da kaldıktan sonra ülkeyi terk edip 3 ay (90 gün) sonra geri dönebilir. Rusya’da bir göçmen, 90 günden fazla Rusya’da kalırsa, o kişinin ülkeye girişi 3 yıl yasaklanır. RF’da altı aydan fazla izinsiz oturan

---

²¹⁵Ариф Юнусов, “Миграционные Тренды и Тенденции в Постсоветском Азербайджане”, **Транзитная Миграция и Транзитные Страны: Теория, Практика и Политика Регулирования**, Москва, Университетская книга, 2009, s.278 (Arif Yunusov, “Migratsionne Trendi i Tendentsii v Postsovetskom Azerbaydjane”, *Tranzitnaya Migratsiya i Tranzitnie Strani: Teoriya, Praktika i Politika Regulirovaniya*)

²¹⁶Юнусов, (Arif Yunusov) “Миграционные Тренды и Тенденции в Постсоветском Азербайджане”, s.279

²¹⁷ Osman Berat Çelebi, “Rusya'nın Putin'inden, Putin'in Rusyasına...”, **KOCAV Kültür Ocağı Vakfı, Stratejik Araştırmalar kürsüsü**, 11 Mart, 2011, s. 77

göçmen, ceza ödemek zorunda ve ülkeye üç yıl, 6-9 ay izinsiz oturanlar beş yıl, 9 yıldan fazla kalanlar 10 yıl giriş yapamaz.²¹⁸ Yasal değişiklikler, ülkeden sınır dışı edilen göçmen sayısında keskin bir artışa yol açmıştır.

Diğer taraftan eskiden sorunsuz bir şekilde çalışma izni alan göçmen işçiler, daha sonra yapılan yasa değişikliklerine göre, vizesiz Rusya'ya giden ve çalışmak isteyen göçmenlerin çalışma patenti almaları ve Rusçadan, Rusya Tarihi ve R.F temel mevzuatı sınavına girmeleri gerekmiştir.²¹⁹ Ayrıca RF'nda çalışma patenti almak ve yasal olarak çalışmak isteyen göçmenlerin tıbbi muayeneden de geçmeleri gerekmektedir.²²⁰ Bununla beraber Rusya'daki ağır ekonomik durum göçmenler için ciddi sıkıntılar oluşturmuştur. Ülke ekonomisinde oluşan krizin belirtileri daha çok Azerbaycanlı göçmenlerin de çalıştıkları ticaret, inşaat, ulaşım sektörlerinde kendini göstermiştir. Dolayısıyla bir kısım göçmenler bu durumdan doğal olarak etkilendiklerinden ülkelerine dönmeye başladılar. Bu durum Rusya'da yaşayan göçmen sayısının azalmasına sebep olmuştur. Ayrıca Azerbaycan'da ekonomik durumun iyileşmesi de yurtdışındaki Azerbaycanlıların geri dönmesine sebep olmuştur. Ancak, 1990'lı yıllarda Rusya'ya sadece para kazanmak için gelen Azerbaycanlıların büyük kısmı, daha sonraki dönemlerde daimi ikamet için Rusya'da kalmayı tercih etmiştir. Rusya'daki birçok Azerbaycanlı göçmen işlerini yarım bırakmamak için ağırlaşan koşullara ayak uydurarak, orada yaşamayı tercih etmişlerdir.

2010 nüfus sayımına göre, 603 bin Azerbaycanlı RF vatandaşlığına geçmiştir. Rusya'da Azerbaycanlılar ağırlıklı olarak Azerbaycan'ın sınır komşusu, Hazar Denizi'nin sahilindeki Derbent'te yaşamaktadırlar. Azerbaycanlılar aynı zamanda Rusya Federasyonu Dağıstan Cumhuriyeti'nin güney-doğu kesimindeki millî azınlıklardan biridir.²²¹ 2010 yılı nüfus sayımına göre, Dağıstan'da 130.919

---

²¹⁸ <https://topmigrant.ru/migraciya/obshhaya-informaciya/migranty-v-rossii.html> (Erişim Tarihi: 13.06.2019)

²¹⁹ <https://ufms-gov.ru/patent-na-rabotu/101952-ekzamen-dlya-patenta-na-rabotu.html> (Erişim Tarihi: 07.06.2019)

²²⁰ <https://ufms-gov.ru/patent-na-rabotu/101949-medosmotr-dlja-patenta-na-rabotu.html> (Erişim Tarihi: 07.06.2019)

²²¹ <http://old.lawru.info/base89/part7/d89ru7364.htm> (Erişim Tarihi: 02.05.2016)

Azerbaycanlı yaşamaktadır.²²² Onlardan 58 bini ise Derbent'te yaşamaktadır. 2013 yılı verilerine göre ise Dağıstan'da 135 bin Azerbaycanlı yaşamıştır.²²³

Dağıstan dışında RF'nin diğer bölgelerinde de çok sayıda Azerbaycanlı nüfus yaşamaktadır. Fakat vatandaşlığı olmayan Azerbaycanlıların sayısı göz önüne alındığında, onların en kalabalık olduğu şehir Moskova'dır. 2012 yılı verilerine göre RF nüfusunun 603,070'ü Azerbaycanlılardan oluşmuştur.²²⁴ 1 Ekim 2015 yılı itibariyle, RF'da 162.033, 2016 yılında 148.692 Azerbaycan vatandaşı çalışmıştır. 2015 yılında Azerbaycan'ın ekonomisinin yüzde 2.5'i Rusya'daki işçi göçmenler tarafından gönderilen havalelere bağlı olmuştur.²²⁵ Fakat göçmenlerin yasadışı yollarla ülkelerine gönderdikleri paranın daha fazla olduğu tahmin edilmiştir. Ayrıca 2016 yılında toplam işçi göçmen sayısından Azerbaycan vatandaşlarının sadece %3.1'i RF'da çalışma patenti almıştır. 2017 yılında ise bu sayı daha da azalarak 158.122'ye düşmüştür.²²⁶ Rus uzmanlara göre, göçmen sayısındaki bu azalma, rublenin değer kaybetmesi ve buna ek olarak, eski Sovyet ülkeleri için Avrupa işgücü piyasasının açılmasıyla ilgili olmuştur. RF Devlet İstatistik Merkezi'nin verilerine (Федеральная Служба Государственной Статистики) göre, 2016 yılında yasal olarak Azerbaycan'dan Rusya'ya 24.109 kişi, 13.670 kişi Rusya'dan Azerbaycan'a göç etmiştir.²²⁷ 2018 yılında ise Rusya'ya 26.690 Azerbaycanlı göç etmiştir.²²⁸

---

²²² <http://www.vakmos.org/azerbaijan/azerbaijanis-in-russia/> (Erişim Tarihi: 02.05.2016)

²²³ <http://www.vestikavkaza.ru/articles/Azerbaydzhanskaya-diaspora-v-Rossii.html> (Erişim Tarihi: 07.05.2016)

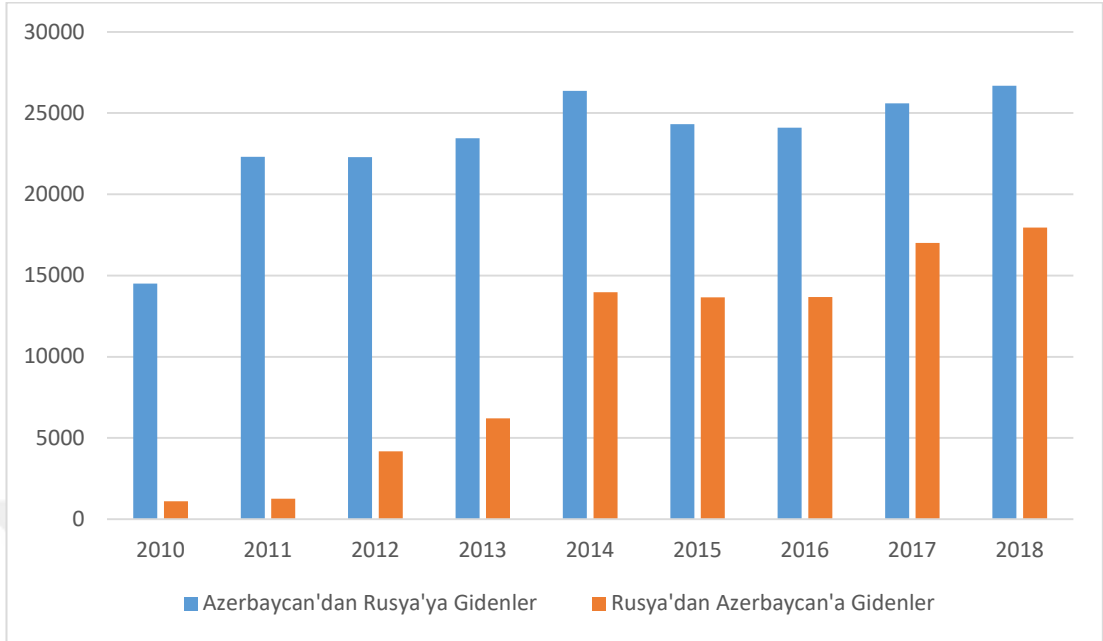
²²⁴ http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm (Erişim Tarihi: 02.05.2016)

²²⁵ http://www.aif.ru/money/economy/kak_devalvatciia_rublia_v_Rossii_skazhetsia_na_migrantakh_i_stranakh_SNG (Erişim Tarihi: 12.07.2019)

²²⁶ https://deschide.md/ru/russian_news/social_ru/25498/www.mzt.md (Erişim Tarihi: 12.07.2019)

²²⁷ Статистическое Обозрение, Федеральная служба государственной статистики, № 1 (98), 2017, s.13 (Statistiçesкое Obozrenie, Federalnaya Slujba Gosudarstvennoy Statistiki)

²²⁸ http://www.gks.ru/bgd/regl/b19_107/Main.htm (Erişim Tarihi: 12.07.2019)

Şekil 3.3: Azerbaycanlıların Rusya ve Azerbaycan Arasında Göçü²²⁹

Fakat Rusya'daki Azerbaycanlı göçmenlerin gerçek sayısı istatistiksel rakamlardan daha fazladır. Zira bu rakamlar, sadece Rusya'da resmi kaydı olanlar için geçerlidir. Ancak, göçmenler için özellikle büyük şehirlerde çalışma izni, oturma izni veya geçici ikamet izni alabilmek zorlu bir süreç olduğu için birçok göçmen kayıt yaptırmadan yaşamaktadır.²³⁰

Bununla beraber “Azerbaycan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasında Emeklilik Sözleşmesi” projesinin hazırlığı devam etmektedir. Amaç, Rusya'da işçi göçmen statüsünde çalışan Azerbaycan vatandaşlarının gelecekte emeklilik ve sosyal sigorta konusunda haklarının güvenceye almak için yasal bir çerçeve oluşturmaktır. Projenin hazırlanmasına ilişkin Moskova'da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı temsilcileri ile RF. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı temsilcileri arasında ikinci bilirkişi toplantısı yapılmıştır.²³¹

Azerbaycan diasporasının en yaygın ve faal olduğu ülkeler içinde RF, özellikle dikkat çekmektedir. Diasporayla İş Devlet Komitesi verilerine göre hâlihazırda RF'de 2.5 milyondan fazla Azerbaycanlı yaşamaktadır.²³²

²²⁹ www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1140_096034906 (Erişim Tarihi: 02.09.2019)

²³⁰ <http://www.antropotok.archipelag.ru/text/ad04.htm> (Erişim Tarihi: 02.05.2016)

²³¹ <http://sosial.gov.az/post/2235> (Erişim Tarihi: 12.07.2019)

²³² <http://diaspor.gov.az/azerbaijan/diaspor2.php> (Erişim Tarihi: 17.11.2018)

Dolayısıyla Rusya’da Azerbaycanlıların sayısının kitlesel şekilde artması 90’lı yılların başında göçmenlerin işçi olarak bu ülkeye çalışmaya gelmesi ile başlamıştır. Azerbaycan’dan Rusya’ya giden göçmenlerin bu dönemlerde dili bilmemeleri ve diğer nedenlerden dolayı Rusya toplumuna uyum sağlamasında büyük sorunlar yaşamalarına neden olmuştur. Maalesef, bu neslin bir kısmının uyum sorunu hala devam etmektedir.

Öte yandan Rusya’da yaşayan Azerbaycanlılar arasında ülkenin sosyo-politik, kültürel yaşamına yeterince nüfuz etmiş, toplumda önemli yere gelmiş nitelikli insanlar da bulunmaktadır. Rusya’ya işçi olarak gelen Azerbaycanlıların bir kısmı bugün iş hayatında birçok başarılar imza atmış ve Rusya ekonomi sektöründe önemli aşamalar kat etmiştir. Her şeye rağmen Rusya’da vatandaşlık alan Azerbaycan ailelerinin sayısı artmaktadır. İleriki dönemlerde de bu akımın artacağı görülmektedir.

3.2.1. Azerbaycanlı göçmenlerin Rusya Federasyonu’nda Yaşadıkları Sorunlar

Rusya’da yaşayan Azerbaycanlılar, Kremlin Hükümeti ile zaman zaman ciddi sorunlar yaşamıştır. Moskova ve diğer şehirlerdeki Azerbaycanlılara ait ticaret tesislerinin kapatılması, pazarların işine müdahalelerin yapılması zorlu bir sürecin başlangıcı olarak dikkat çekmiştir. Nitekim ikili ilişkilerde gerginlik, burada yaşayan göçmenlerle ilgili de kendini göstermiştir. Örneğin, 2013 yılının sonlarında ortaya çıkan Orhan Zeynalov’la ilgili hadise, Rusya’da işçi göçmenlere karşı baskı olduğunun bir göstergesi olmuştur.²³³

Moskova’nın Biryulovo-Zapadnoe ilçesinde 9 Ekim gecesi Yegor Şerbakov, kız arkadaşıyla sokakta Orhan Zeynalov’un saldırısına maruz kalmış, çıkan çatışma sonucunda Şerbakov hayatını kaybetmiştir. Olay yerinden uzaklaşan Zeynalov, akrabalarının evine sığınmıştır. Rus yetkililer Azerbaycan diaspora üyelerini tehdit ederek, Zeynalov’un yakalanmayacağı takdirde onların Rusya’daki işleriyle ciddi sorunlar yaşayacaklarını söylemiştir.²³⁴ Daha sonra güvenlik görevlileri, Azerbaycan diasporasının etkin üyeleriyle iletişime geçerek kısa sürede Zeynalov’u yakalamıştır.

²³³ Adeline Braux, **a.g.m.** s. 6

²³⁴ <https://www.kommersant.ru/doc/2322115?query> (Erişim Tarihi: 28.06.2019)

Orhan Zeynalov, Moskova Şehir Mahkemesi kararıyla 17 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır.²³⁵

Milliyetçi protestolara yol açan cinayet, Rusya ile Azerbaycan arasında gerilime yol açmıştır. Cinayetin ardından Rusya, olayı tüm Azerbaycanlılara mal etmeye çalışmıştır. Azerbaycanlı iş adamları daha sonra da ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Nitekim Rus milliyetçileri Kafkasya'dan gelen göçmenlerin yoğun olarak çalıştığı ticaret merkezlerinin ve pazarların kapatılmasını talep etmiştir. Yaşanan olayların ardından Rusya'nın Bakü Büyükelçisi Vladimir Doroxin basın mensuplarına yaptığı açıklamasında, olayların millî mesele haline getirilmemesi ve ilişkilerin devam etmesi gerektiğini belirtmiştir.²³⁶ Buna rağmen Moskova'da protesto eylemleri düzenlenmiş ve üç gün sonra Moskova'da Azerbaycan vatandaşı Ruslan Karahanlı katledilmiştir.²³⁷

Ancak olaylar bununla bitmemiştir. Bu olayların ardından St. Petersburg'da halkı ayaklandırarak Kurban Bayramı'nı kana bulamak isteyen bir çete gözaltına alınmıştır.²³⁸ Çetenin iki kişiye para karşılığında kendilerine darp edilerek yaralattığın ve yaşanacak olayın suçlusunun göçmen Müslümanlar olarak gösterip, Kurban Bayramı'nda ortalığı karıştırmak istedikleri ortaya çıkmıştır.

Başka bir olay da Moskova Vilayetinin Zelenograd kentinde yaşanmıştır. 14 yaşındaki Azerbaycanlı Rövşen Kazımov, 1 Kasım 2013'te ırkçı bir Rus tarafından hunharca dövülmüştür.²³⁹ Rus genç, Rövşen Kazımov'a önce sözlü saldırıda bulunarak ırkçı küfürler seslendirmiş, daha sonra da Azerbaycanlı öğrenciyi darp etmiştir. Saldırı sonucunda Rövşen Kazımov beyin ve göz travmasıyla hastaneye kaldırılmıştır. Rövşen Kazımov'a saldıran Rus genç ise gözaltına alınmıştır. Azerbaycan'ın Rusya'daki Büyükelçisi'nin talimatıyla Azerbaycan İçişleri Bakanlığı'nın temsilcisi, Rusya İçişleri Bakanlığı'ndaki meslektaşıyla irtibat kurmuş

²³⁵ <https://www.kommersant.ru/doc/2534390?query> (Erişim Tarihi: 28.06.2019)

²³⁶ <https://regnum.ru/news/polit/1721577.html> (Erişim Tarihi: 13.06.2016)

²³⁷ http://ru.apa.az/novosti-azerbaydjana/proisshestvie-v-azerbaydjane/v-stolice-rossii-ubit_grazhdanin-azerbajdzhana-obnovleno.html (Erişim Tarihi: 20.06.2016)

²³⁸ <http://www.aksam.com.tr/dunya/rusyada-musulmanlara-karsi-bayram-komplosu/haber-253392> (Erişim Tarihi: 20.06.2016)

²³⁹ <http://www.azadliq.org/a/25158952.html> (Erişim Tarihi: 20.06.2016)

ve bu olayla ilgili bilgilendirilmiştir. Olay sonucunda görme özürlü olan Rövşen, görme yeteneğini kafasına aldığı çok sayıda darbe sonucu tamamen kaybetmiştir.²⁴⁰

Rusya’da 14 yaşındaki bir engelli Azerbaycanlının otobüste darp edilmesinden bir gün sonra, bir Azerbaycanlıyla ilgili de acı haber gelmiştir. Azerbaycan vatandaşı olan 59 yaşındaki İfraim Liviyev, Slav kökenli polis Dmitri Verijnikov tarafından dövülerek öldürülmüştür.²⁴¹ Verijnikov, kendisini Azerbaycanlı tarafından bir bıçakla saldırıya uğradığını söylemiştir. Olayla ilgili soruşturma başlatılmıştır. Moskova ve çevresinde yaşanan olaylardan sonra Rusya’da yaşayan Azerbaycanlı göçmenlerin vatanlarına akımı başlamıştır.

Her yıl 4 Kasım’da Rusya’nın çeşitli bölgelerinde “Rus Yürüyüşü” düzenlenir. 2013 yılında gerçekleşen yürüyüş zamanı Kafkasya kökenli 20 kişinin yaralandığı, onlardan 16 kişinin Azerbaycanlı olduğu iddia edilmiştir.²⁴² Yürüyüşten birkaç gün önce Moskova’daki Azerbaycan diaspora örgütleri, Azerbaycanlıları 4 Kasım’da imkân dâhilinde sokağa çıkmamayı önermiştir. Burada olası provokasyonlardan endişelenen diaspora örgütleri, Orhan Zeynalov’la ilgili olaylardan sonra yürüyüşe katılanların esas hedefinin Azerbaycanlı göçmenler olabileceğini belirtmişler.

Azerbaycanlı göçmenlere karşı artan baskıdan dolayı Azerbaycan Komitesi Başkanı Elçin Behbudov, Rusya’nın Azerbaycan’daki Büyükelçisi Vladimir Dorohin’e itirazını dile getirmiştir: “Rusya’ya çalışmak için gelmiş milyonlarca Azerbaycanlı ülkenin siyasi ve sosyal faaliyetlerine aktif olarak katılmıştır. Fakat son dönemlerde Rusya’nın başkenti Moskova’da Azerbaycanlılara yönelik bazı çevreler tarafından baskılar ve tutuklamalardan endişe duyuyoruz. Bu Uluslararası Yasalara aykırıdır. Bu gerginliğin ve çatışmanın büyümesi, devletler ve halklar arasındaki yıllarca oluşan samimi ilişkilere zarar verebilir”²⁴³

Milliyetçilerin ayaklanmasına neden olan bu tür ırkçı cinayetler, Rusya ile Azerbaycan arasında gerilime yol açmıştır. Bu konuda RF Başkanı Putin, göçmenlerle ilgili sert önlemler alınmasına karşı olduğunu, fakat göçmenlerin de

²⁴⁰ <http://azadinform.az/az/read/143612/> (Erişim Tarihi: 20.06.2016)

²⁴¹ <http://azadinform.az/az/read/143612/> (Erişim Tarihi: 03.09.2016)

²⁴² <https://www.azadliq.info/37510.html> (Erişim Tarihi: 03.09.2016)

²⁴³ <https://www.azadliq.info/37510.html> (Erişim Tarihi: 03.09.2016)

Rusya'nın yasalarına ve kültürüne saygı duyması gerektiğini belirtmiştir.²⁴⁴ Ayrıca Putin'in karşı çıktığı sert önlemlerden biri de vize uygulaması olmuştur. Gerek hükümet, gerek Rusya'daki diaspora temsilcileri kaçak göçmen sorununa çözümün ırkçı yaklaşım veya vize uygulaması gibi yöntemlerle mümkün olmayacağını savunmuştur.

Özellikle Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinden Rusya'ya gelen göçmenler ülkelere hatırı sayılır miktarda para göndermiştir. Moskova'nın göçmenlere vize uygulaması durumunda bu para kesilecekti. Bununla birlikte söz konusu ülkelere işsizlik oranı da artacaktı. Bu açıdan Rusya'nın göçmenlerin bir tehdit faktörü olarak kullanıldığını da göz ardı etmemek gerekir.

Bununla birlikte Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerinde Azerbaycanlı göçmenlere yönelik artan baskı, ötekileştirme ve farklılık duygusu, diasporada bazı adımlar atılmasına sebep olmuştur. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kamu ve Siyasi Sorunlar Bölümü Başkanı Ali Hasanov, Rusya'da artan suç olaylarından dolayı endişe duyduklarını dile getirmiştir. Hükümet, ortaya çıkan sorunları resmi düzeyde çözmeye çalışırken, bazı sivil toplum örgütleri de bu konuda faaliyet göstermiştir. Bu örgütlerden biri de Rusya Azerbaycanlılarını Koruma Komitesi olmuştur. Komite'nin başkanı Azad İskenderli, genel olarak bu komitenin Orhan Zeynalov'un Rusya'da tutuklanmasından ve kolluk kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen yasadışı davranışlarından sonra oluşturulduğunu belirtmiştir.²⁴⁵ Moskova'da ve Rusya'nın diğer bölgelerinde göçmen belgelerinin denetlenmesi ve göçmenlerin Rusya'dan sınır dışı edilmesi de kurumun tesis edilmesine sebep olmuştur.

3 Nisan 2017 yılında St. Petersburg metrosunda 14 kişinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan terör eyleminden sonra hükümet, Rusya genelinde göçmenlere karşı sert bir politika izlemeye başlamıştır. Rusya'nın Terörle Mücadele Komitesi, hükümetin pazarlarda ticaretle uğraşan göçmenlerle baş edememesinin sonucu olarak, terörü gerçekleştirenleri ve onları destekleyenleri zamanında ifşa edemediklerini belirtmiştir. Bu nedenle pazarlarda ve göçmenlerin ağırlıklı olarak çalıştığı alanlarda hükümet, göçmenlere karşı sert ve tutucu göçmen politikası izlenmesi gerektiğini gündeme getirmiştir. Nitekim terör eyleminden sonra St.

²⁴⁴ <http://www.ntv.ru/novosti/1618048/> (Erişim Tarihi: 30.05.2016)

²⁴⁵ <http://azadinform.az/az/read/143612/> (Erişim Tarihi: 15. 06. 2019)

Petersburg’da, özellikle Azerbaycan ve Orta Asya’dan gelen işçi göçmenlerin çalıştığı pazarlarda yapılan sıkı denetimlerin sonucunda, birkaç pazarın kapatılması söz konusu olmuştur. Aynı zamanda başkent Moskova’da da göçmenlere yönelik geniş çaplı denetim yapılmıştır. Bilindiği üzere, Azerbaycan’da, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan ailelerin çoğunluğu, Rusya’da çalışan akrabalarının maddi desteğiyle geçimlerini sağlamışlardır. Bu anlamda Rusya pazarları Azerbaycanlı işçi göçmenler açısından hayati önem taşımıştır.

Bununla beraber Azerbaycan ve Rus basınının dikkatini çeken bir başka olay da Moskova’da Azerbaycanlılarla Çeçenler arasında çıkan çatışma olmuştur. 14 Şubat 2019 yılında saat 23:00 sularında Azerbaycanlılara ait bir kafede Azerbaycanlılar ve Çeçenler arasında silahlı çatışma meydana gelmiştir. İddiaya göre, olay bir Çeçenin Azerbaycanlılara hakaret etmesiyle başlamıştır. Bir grup Azerbaycanlı da onu kamera önünde tüm Azerbaycanlılardan özür dilemeye mecbur etmiştir. Daha sonra 30-40 Çeçen, Azerbaycanlıların kafesine silahlı baskın yapmıştır. Polisler kısa süre sonra olay yerine gelmiş, 25 kişiyi gözaltına almıştır.²⁴⁶

Çeçenlerle Azerbaycanlılar arasında yaşanan çatışmanın çözülmesi için çaba harcayan gazeteci Fuad Abbasov, sosyal medya hesabından bu olayın Ermeni provokasyonu olduğunu duyurmuştur. Abbasov, sosyal medya hesabından hem Azerbaycanlılara hem de Çeçenlere hitap ederek meydana gelen olayların provokasyon amacıyla yapılmış olup her iki halkı birbirine düşürmek istendiğini söylemiştir.

Fuad Abbasov çatışmanın yaşandığı gün, Çeçenlerin bir Azerbaycanlıyı aradıklarını söylemiştir. Onlar sosyal medya hesapları üzerinden birbirlerine Azerbaycanlının fotoğrafını yayımlamışlar ve Abbasov yaptığı araştırmalar sonucunda Çeçenlerin aradığı “Azerbaycanlının” pasaportunun fotoğrafını yayınlamıştır. Böylece aslında çatışma Ermeni kökenli Harnik Aramoviç Vardanyan’ın sebep olduğu ortaya çıkmıştır.²⁴⁷

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Kamu ve Siyasi Sorunlar Bölümü Başkanı Ali Hasanov, Moskova’da meydana gelen olayla ilgili olarak, bu tür durumların

²⁴⁶ https://musavat.com/news/moskvada-azerbaycanlilar-ve-cecenler-arasinda-munagise-artiq-hell-olunub_592692.html (Erişim Tarihi: 21. 07. 2019)

²⁴⁷ <http://demokrat.az/news/9390> (Erişim Tarihi: 21. 07. 2019)

Azerbaycan ve Çeçen halkları arasındaki tarihî dostluğa ve kardeşliğe zarar veremeyeceğini beyan etmiştir. Buna karşılık olarak Çeçenistan'ın Basın ve İletişim Bakanı Cambulat Umarov da aynı şekilde provokatörlerin Çeçen ve Azerbaycan halklarının yüzyıllara dayanan dostluk ve kardeşlik ilişkilerini bozamayacaklarını dile getirmiştir.²⁴⁸ Bu çerçevede Moskova'da, Azerbaycan ve Çeçen toplulukları, provokasyonların önlenmesi için bir araya gelmiş, aralarında sorun olmadıklarını belirtmişlerdir.

Bir grup Azerbaycanlı ve Çeçen arasında yaşanan çatışmayla ilgili Moskova'da, Azerbaycan'ın Rusya'daki Büyükelçisi Polat Bülbüloğlu ve Rusya Devlet Duması'nın milletvekili Adam Delimkhanov'un katılımıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye Rusya'da faaliyet gösteren Azerbaycan Milli Kültürel Muhtariyeti'nin Moskova Bölge Şubesi Başkanı Ağadadaş Kerimov da katılmak istemiştir. Gazeteci Fuad Abbasov, Kerimov'un bu toplantıya söz konusu olayın ortaya çıkmasına sebep olan Ermenistan vatandaşı Vardanyan'ı savunmak için katılmak istediğini iddia etmiştir. Onun sözlerine göre, Kerimov, bu olayda Ermenilerin rolünün olmadığını ve yayımlanan pasaport bilgilerinin tamamen yanlış olduğunu savunmak istemiştir.²⁴⁹

Bu konuyla ilgili olarak "Dede Korkut Ulusal Vakfı"nın başkanı Eldar İsmayılov ve vakfın üyeleri - AC'nin eski Savunma Bakanı Sefer Ebiyev, Namig Aliyev ve Sakit Memmedov, gazeteci Fuad Abbasov'la bir araya gelmiştir. Görüşme sırasında Çeçenler ve Azerbaycanlılar arasında yaşanan gerginliğin ortadan kaldırılması istenmiş ve dostluk ilişkilerinin ilerlemesi yönünde önemli rolü olan Fuad Abbasov'a "Vatan Evladı" nişanı verilmiştir.²⁵⁰

Fakat Abbasov, kendisinin bu konuyla ilgili rolünün abartılmasına itiraz ederek şunları söylemiştir: "*Moskova'da bir grup Azerbaycanlı ve Çeçenler arasında meydana gelen çatışmanın çözümüne ilişkin, Azerbaycan Diasporla İş Devlet Komitesi'nin, Azerbaycan'ın Rusya'daki Büyükelçiliğinin ve Kafkasya Müslümanları Kurumu'nun çok önemli etkisi olmuştur*".²⁵¹

²⁴⁸ <https://1news.az/az/mobile/news/moskvada-taninmis-blogger-azerbaycanlilar-ve-cecenler-arasinda-bas-vermis-dava-uzre-saxlanilib-foto-video> (Erişim Tarihi: 22. 07. 2019)

²⁴⁹ <https://axar.az/news/gundem/351211.html> (Erişim Tarihi: 22. 07. 2019)

²⁵⁰ <http://unikal.org/news/206289/> (Erişim Tarihi: 22. 07. 2019)

²⁵¹ <https://www.youtube.com/watch?v=5WLu-76QNzY> (Erişim Tarihi: 22. 07. 2019)

Bununla beraber Fuad Abbasov, sadece Azerbaycan'ın değil, Türkiye'nin de çeşitli sorunlarını Rus basınında ve sosyal medya hesaplarından gündeme getiren gazeteci olarak kendinden söz ettirmiştir. Fakat 13 Nisan 2016 yılında Türkiye'nin İhlas Haber Ajansı'nın Moskova muhabiri olarak çalışan Fuad Abbasov'un işine son verilmiştir. İhlas Haber Ajansı'nın basın servisi, Fuad Abbasov'la kişisel sorunlarının olmadığını, fakat video çekimleri konusunda eksikleri olduğunu ve kendisiyle işbirliğine gerek kalmadığını açıklamıştır.²⁵² Fuad Abbasov, sosyal medya hesabından bu konuyla ilgili yaptığı paylaşımda şunları yazmıştır: “*Bana gelen mektupta, işten çıkarılmama işlerin yolunda gitmemesi gerekçe olarak gösterilmiştir. Haber ajansımızın içinde çok güvendiğim insanlardan, Rusya'daki işime son verilmesi kararının Moskova'dan gelen talep üzerine olduğunu öğrendim. Geçtiğimiz altı ay boyunca, Türkiye'yi Rusya basınında savunan, Rusya'da açılan PYD temsilciliğine karşı çıkan, PKK'nın Moskova'daki faaliyetini eleştiren, Rus siyasetçilerin Türkiye'ye karşı düşüncelerinin yanlış olduğunu Rusya kamuoyuna ileten başka hiç kimse yoktur*”.²⁵³

F. Abbasov, Azerbaycan ve Türkiye'nin çıkarlarını savunmasıyla ilgili Rusya televizyon kanallarından defalarca uyarı aldığını ve hayatının tehlikede olduğunu söylemiştir. Bununla beraber, Çeçenlerle Azerbaycanlılar arasında meydana gelen çatışmanın arkasında Ermenilerin olduğunu ortaya çıkaran Fuad Abbasov, bu olaydan sonra Rusya'da yaşayan Ermeniler, kendisine karşı kampanya yürüterek hapisle, sınır dışı edilmekle, hatta ölümle tehdit ettiklerini iddia etmiştir. Bu konuyla ilgili milletvekili Fazil Mustafa, F. Abbasov'un can güvenliğinin sağlanması ve bu konuda Rus kolluk kuvvetleriyle işbirliği yapılması gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁴

18 Mayıs'ta Rus kolluk kuvvetleri, mahkeme kararıyla göç yasalarını ihlal etmekle suçlanan F. Abbasov'u gözaltına almış, gözaltındayken manevi ve fiziksel şiddete maruz kalmıştır.²⁵⁵ 7 Mayıs 2019 tarihinde Moskova mahkemesi, “Yabancı vatandaşın ve vatandaşlığı olmayan kişinin Rusya Federasyonu'na giriş yasağı”

²⁵² <https://modern.az/az/news/100891> (Erişim Tarihi: 02. 08. 2019)

²⁵³ https://musavat.com/news/ermenileri-susduran-jurnalist-fuad-abbasovu-isdencixardilar_339699.html (Erişim Tarihi: 02. 08. 2019)

²⁵⁴ https://musavat.com/news/fuad-abbasov-abbas-abbasovun-kecmis-teskilatinin-iki-uzvune-cebhe-acdi_594896.html (Erişim Tarihi: 02. 08. 2019)

²⁵⁵ https://musavat.com/news/vekil-elman-pasayev-fuad-abbasov-qandallanmayib-deport-xeberise_614144.html (Erişim Tarihi: 04. 08. 2019)

başlıklı, 2737/2019 sayılı davasını değerlendirmiştir. Abbasov'un avukatı, müvekkilinin fiziksel ve manevi şiddete maruz kalmasıyla ilgili Soruşturma Komisyonu'na ve Moskova Savcılığı'na başvuruda bulunduğunu beyan etmiştir.²⁵⁶ Ayrıca 28 Mayıs'ta, Abbasov'u RF'dan sınır dışı edilme kararına karşı temyiz başvurusunda bulunmuştur. Fakat Moskova Bölge Mahkemesi, onun sınır dışı edilmesine ve 50 yıl boyunca RF'na girişinin yasaklanmasına ilişkin karar çıkarmıştır.²⁵⁷

İddialara göre, mahkeme bu kararı Moskova'daki Ermeni ve bazı Azerbaycan örgütlerinin şikâyeti üzerine almıştır. Abbasov'un Moskova'da tutuklanmasından sonra, Rusya Azerbaycanlıları İttifakı (RAİ) başkanı Fizuli Memmedov, Rusya'daki tüm yurttaşların sorunlarının çözümüne hassasiyet gösterdiğini ve elinden gelen desteği vermeye hazır olduğunu beyan etmiştir.²⁵⁸ Bununla birlikte başta milletvekilleri olmak üzere toplumun önde gelen isimleri de olayla ilgili devletin müdahale etmesi gerektiğini belirtmiştir.

25 Haziran 2019 tarihinde Fuad Abbasov, AC'nin RF'ndaki Büyükelçiliğinin denetiminde Vnukovo Havalimanı'ndan Bakü'ye getirilmiştir.²⁵⁹ Rusya'dan sınır dışı edilen F.Abbasov, birkaç gün sonra Uluslararası Basın Merkezi'nde basın toplantısı düzenlemiştir.

3.2.2. Rusya'da Azerbaycan Mafya Grupları

Rusya toplumunda “siyah insanlar” diye bir kavram vardır. “Siyah insanlar”, Kafkasya ve Orta Asya'dan gelenleri kapsar. Bu anlamda Ruslar “biz” ve “ötekiler” arasında bir sınırın olduğunu iddia ederler. Rusya'da yaşayan göçmenler, özellikle pazarlarda ticaret yapan Azerbaycanlılar, sıklıkla ırkçı saldırılara maruz kalmıştır. SSCB çöküşünün ardından Moskova'da Araz Ağalarov, Telman İsmayilov, Zarah İliyev, İsgender Halilov gibi milyonerler kendi işlerini kurmayı başardılar. Diğer

²⁵⁶ https://musavat.com/news/vekili-fuad-abbasovla-gorusdu-ve-bu-aciqlamalari-verdi-qati-cinayetkarlarin-kamerasinda_615437.html (Erişim Tarihi: 04. 08. 2019)

²⁵⁷ https://musavat.com/news/jurnalist-fuad-abbasov-metbuat-konfransi-kecirib-video_624867.html (Erişim Tarihi: 05. 08. 2019)

²⁵⁸ https://musavat.com/news/fizuli-memmedov-jurnalist-fuad-abbasova-destek-vermeye-hazirdir_614279.html (Erişim Tarihi: 05. 08. 2019)

²⁵⁹ https://musavat.com/news/jurnalist-fuad-abbasov-azerbaycana-deportasiya-olundu-foto-video-yenilenib_623330.html (Erişim Tarihi: 05. 08. 2019)

tarafından on binlerce Azerbaycanlı toplu şekilde pazarlarda ticaret yapmaya başladılar. Bu ülkeye gelen Azerbaycanlıların çoğu ekmek parası için ailelerini ve akrabalarını terk etmiştir. Onların çok az bir kısmı işlerini büyüte bilmiştir. Pazarlar, Azerbaycanlıların alın yazısı olmuştur. İlk dönemlerde Moskova'da yaklaşık iki yüz kadirpazar ve ticaret merkezi faaliyet göstermekteydi. Bu dönemde Moskova pazarları için Kafkasyalılar, Orta Asyalılar arasında bir savaş yaşanmıştır. Böyle anlarda, kendini savunma içgüdü, Azerbaycanlıları diğer milletlerde olduğu gibi organize suç gruplarında birleşmeye zorladı. Kısa sürede yasal hırsızların (Rusça vorı v zakone) sayısı artmaya başladı. Genel olarak ticaret merkezleri ve pazarlarda meyve, sebze, çiçek, havyar ve uyuşturucu ticareti Azerbaycan mafya gruplarının kontrolünde olmuştur. Daha sonra da bu suç grupları bölgecilik üzerinden şekillenmeye başlamıştır. Mücadele çoğunlukla Şemkir, Ucar, Lenkeran ve Gürcistanlılar arasındaydı.²⁶⁰ Dolayısıyla meyve ve sebze pazarları genellikle bu bölgeci gruplar arasında paylaşılmıştır.

90'lı yılların ikinci yarısında, daha Ucarlıların ve Şemkirlilerin tam örgütlenmediği bir dönemde "güç" Lenkeranlıların elindeydi. Bunun dışında Mingçeçevirli grubu, Gürcistanlılar grubu vs. gibi gruplar Moskova'daki farklı pazarlarda ticaretle uğraşmaktaydılar.

Moskova ve çevresinde yaşanan çok sayıda suç olaylarından dolayı Rusya'da göçmenlere karşı kampanyalar başlamıştır. Sonuçta yüz binlerce Azerbaycanlının çalıştığı bazı alışveriş merkezleri kapatılmıştır. Rusya Hükümet'i hijyen kurallarına uyulmadığı ve sık sık kriminal olayların yaşandığını gerekçe göstererek bu merkezlerin faaliyetini durdurmuştur.²⁶¹ Genel olarak Rusya'daki Azerbaycanlılara karşı olumsuz tutum, bir takım suç gruplarının ve mafyalar arasında meydana gelen çatışmalardan kaynaklanmıştır.

3.2.3. Rusya'da Azerbaycanlı İş Adamları

Rusya'nın Forbes dergisi, 2019 yılı ülkenin en zengin 200 iş adamı listesini açıklamıştır. Listeye Azerbaycan asıllı iş adamlarından Lukoil petrol şirketinin başkanı Vahit Alekperov, 20.700 milyar dolarlık servetiyle ilk üçe girmiştir. Listede

²⁶⁰ <https://www.azadliq.info/13123.html> (Erişim Tarihi: 18.06.2019)

²⁶¹ <http://news.millf.az/society/242150.html> (Erişim Tarihi: 13.06.2016)

Kievskaya Ploşad şirketinin başkanları, Zarah İliyev (3.5 milyar dolar) 33.sırada, Qod Nisanov (3.5 milyar dolar) 34.sırada yer almıştır. Crocus şirketler grubunun sahibi Araz Ağalarov, 1.9 milyar dolarlık servetiyle 52.sırada yer almıştır. Rusya'nın en zengin 200 iş adamı arasında Ferhat Ahmedov (1.4 milyar) 67. sırada ve Seyfeddin Rüstemov (700 milyon dolar) 152. sırada yer almıştır.²⁶² Ayrıca Telman İsmayılov, İsgender Halilov da Rusya'da faaliyet gösteren etkin iş adamlarındandır.

Rusya'nın Petrol Kralı olarak tanınan Vahid Elekberov'un sahip olduğu "Lukoil" şirketi, 2019 yılında sermaye yatırımlarında (67.2 milyar dolar) Rus şirketleri arasında Sberbank'tan (71.6 milyar dolar) sonra ikinci sırada yer almıştır.²⁶³ 1992-1993 yıllarında Alekberov'un başkanı olduğu üç petrol sahasını işleten kurumun- Langepasnetegaz, Urayneftegaz ve Kogalimneftegaz'ın birleşerek LangepasUrayKogalimneft (LUKoil) şirketi kurulmuştur.

Moskova'nın emlak kralları olarak bilinen Zarah İliyev ve Qod Nisanov, aynı zamanda Başkent'in gıda ürünleri, özellikle meyve ve sebze ihtiyacının önemli miktarını sağlayan iş adamlarıdır. Yahudi asıllı iş adamları, Batı Biryulova'daki "Pokrov" meyve ve sebze halinin kapatılmasının ardından Ekim 2013'te Moskova'nın gıda ürünleri ihtiyacını karşılayacak yeni bir hal açtılar.

O dönemde Biryulova'da Orhan Zeynalov'un Şerbakov'u katletmesinden sonra, yerel halk Pokrov pazarında çalışan göçmenlere karşı protesto eylemi gerçekleştirmiştir. Kısa sürede pazar kapatılmıştır.²⁶⁴ Moskova'nın en büyük meyve ve sebze pazarının kapatılmasından sonra, "Sadovod", "Yevropeyskiy" ticaret merkezleri ve Ukrayna otelinin sahipleri Zarah İliyev ve Qod Nisanov, Lotos ticaret merkezini satın almıştır. Burada Moskova'nın tarım ürünlerinin toptan ve perakende satışını gerçekleştiren "Fud Siti" halini inşa etmişler. "Fud Siti" gıda satış hali Moskova'nın en büyük tarım ürünlerinin satıldığı merkez olmuştur. 2 Eylül 2014 yılında, Moskova Belediye Başkanı Sergey Sobyenin, "Fud Siti"nin açılışına katılmıştır. 25 Eylül'de Bakü'ye ziyaret gerçekleştiren Sobyenin, (God Nisanov da heyete katılmıştır) AC Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'le, Azerbaycan'ın meyve ve

²⁶² <https://www.forbes.ru/rating/374633-200-samyh-bogatyh-biznesmenov-rossii-2019-reyting-forbes> (Erişim tarihi: 18. 07. 2019)

²⁶³ https://www.forbes.ru/profile/vagit-alekperov?from_rating=374633 (Erişim Tarihi:18.07.2019)

²⁶⁴ <https://www.forbes.ru/milliardery/283981-ushli-na-bazu-kak-milliardery-snabzhayut-moskvu-ovoshchami-i-fruktami> (Erişim tarihi: 30. 07. 2019)

sebze ürünlerini Moskova'ya getirilmesi için anlaşma imzalamıştır.²⁶⁵ Bu iş adamlarının işletmelerinde, özellikle Moskova'daki ticaret merkezlerinde çok sayıda Azerbaycanlı göçmen çalışmıştır.

Rusya'da Azerbaycanlı iş adamlarından Araz Ağalarov, 1980'li yılların sonlarında ayakkabı ve bilgisayar ticareti yaparak kendi işini kurmaya başlamıştır. Daha sonra işini büyüterek "Crocus Moskva" adlı lüks giyim ve ayakkabı mağazasını açmıştır. 1994 yılında inşaat sektöründe kendini denemeye karar vermiş ve "Dom Agalarov" konut inşaatına başlamıştır.²⁶⁶ Bunların yanı sıra Ağalarov, Crocus International, Crocus City, emlak ve lüks konut projelerini yapan Crocus Group ve hipermarketler zinciri "Tvoy Dom"un sahibidir.

Sonuç olarak gerek maddiyat gerek örgütlenme açısından Ermeni diasporası ve Ermeni iş adamları, buldukları ülkelerde etkin faaliyet göstermektedirler. Bununla beraber diasporanın bütçesiyle dünya çapında lobi oluşturmayı başarmışlardır. Onlar örgütlü faaliyetleri sonucunda "Sözde Ermeni Soykırımı"ni her zaman gündemde tutmuşlar. Fakat buna karşılık Rusya'daki üst düzey memurlarla yakın bağları olan, milyarlarca dolar servete sahip birçok Azerbaycanlı iş adamları milli çıkarlara ilişkin projelere yatırımda çekimser kalmışlardır. Rusya, Karabağ meselesi konusunda her zaman Ermenistan'a destek vermiştir. Oysa Rusya'daki Azerbaycanlı zengin iş adamlarının büyük kısmının bu ülkenin hakim daireleriyle sıkı ilişkileri olmuştur. Onların olası etkin faaliyetleri sayesinde Azerbaycan'ın milli çıkarları adına çok önemli adımlar atılabildi.

3.3. Rusya'da Azerbaycan Diasporası: Oluşum ve Gelişimin Temel Aşamaları

1980-1990 yılları Rusya'da ilk Azerbaycan diaspora örgütlerinin kurulduğu dönem olmuştur. Fakat sayı olarak küçük ve dağınık olan bu derneklerin faaliyetleri etnik ve kültürel konuların ötesine gitmemiştir. Rusya'da, 1990'ların ortalarında, Rusya'da yaşayan Azerbaycanlı işadamları, buradaki Azerbaycan örgütlerine ilgi duymaya başlamıştır. 1990'ların sonlarında Azerbaycan diaspora yapısı

²⁶⁵ <https://www.forbes.ru/milliardery/283981-ushli-na-bazu-kak-milliardery-snabzhayut-moskvu-ovoshchami-i-fruktami> (Erişim tarihi: 30. 07. 2019)

²⁶⁶ https://www.peoples.ru/undertake/building/aras_agalarov/ (Erişim tarihi: 30. 07. 2019)

oluşturulmaya başlamıştır. Azerbaycanlı işadamları genel olarak belli bir statü elde etmek için bu tür kuruluşlara ilgi duymuştur. Bu işadamları, örgütün başkanı olarak ilk başta sosyal, daha sonra siyasi statü elde etmiştir.²⁶⁷ Bu anlamda ülkenin sosyal yapısında önemli bir konuma sahip olan aydınlar da diaspora örgütlerinde yer almaya başlamıştır.

1988 yılında, St. Petersburg'da "Azeri" derneği, 1990'da "Dayag Azerbaycan Kültür Cemiyeti" kurulmuştur. Bu dernekler anavatanla herhangi siyasi ilişkilerin kurulmasına odaklanmamış, sadece Azerbaycanlılarla Rus yetkilileri arasında işbirliği kurmak için ilk adımlar atmışlardır.²⁶⁸ "Azeri" ve "Dayag" derneklerini takiben St. Petersburg'da "Azerbaycan Millî-Kültürel Özerkliği" (AMKÖ) oluşturulmuştur. AMKÖ'nün kurucuları genellikle bilimsel çalışmalar yapan eğitimli insanlardan oluşmuştur.

Diaspora, Azerbaycan ve Rusya arasındaki ilişkiler için bir köprü görevini üstlenmiştir. Rusya'da, güçlü bir Azerbaycan Diasporasının oluşturulmasında, Haydar Aliyev'in büyük etkisi olmuştur. Günümüzde Rusya'da çeşitli Azerbaycan diaspora örgütleri faaliyet göstermektedir.

Rusya'da, Azerbaycanlıları tek bir çatı altında birleştirmeye çalışan 13 merkez faaliyet göstermiştir.²⁶⁹ Fakat bunlardan ikisi Umum Rusya Azerbaycanlılar Kongresi (UAK) ve Rusya Azerbaycanlılarının Federal Milli Kültürel Muhtariyeti (AzerRos-FMKM) çevresinde Azerbaycan toplulukları ve örgütlerini toplamıştır. Bu örgütlerin Rusya'nın birçok bölgesinde şubeleri vardır.

Ayrıca Rusya'da yaklaşık 170 bin Azerbaycanlı genç yaşamaktadır. Bu gençlerin birçoğu Rusya'nın çeşitli üniversitelerinde eğitim almaktadırlar. Haydar Aliyev Vakfı Başkan Yardımcısı Leyla Aliyeva'nın, Azerbaycan'ın dünyada tanıtılması yönündeki faaliyetleri ülke gençlerinin bu işe aktif katılmasını sağlamıştır. Genel olarak, Leyla Aliyeva'nın Rusya'daki faaliyetleri sadece diaspora ile sınırlı kalmamıştır. Onun yönetimindeki Rusya -Azerbaycan Gençlik Teşkilatı

---

²⁶⁷ Сергей Румянцев, Руслан Барамидзе, "Азербайджанцы и Грузины в Ленинграде и Петербурге: Как Конструируются Диаспоры", *Журнал "Диаспоры"*, № 2, Москва, 2008, с.6 (Sergey Romyantsev, Ruslan Baramidze, "Azerbaydjantsi i Gruzini v Leningrade i Peterburge: Kak Konstruiruyutsya Diaspori", *Jurnal "Diaspori"*)

²⁶⁸ Сергей Румянцев, Руслан Барамидзе (Sergey Romyantsev, Ruslan Baramidze), **a.g.m.** s. 33.

²⁶⁹ Zaur Aliyev, "Dünya Diasporları", Bakı, Gismet, 2005, s. 143

aynı zamanda eğitim, sağlık ve sosyal alanlarda da çok sayıda projeler gerçekleştirmiştir.

Günümüzde Azerbaycan topluluğu, RF'nun en büyük Müslüman topluluklarından biridir. Rusya'ya gelen Azerbaycanlıların birçoğu bu ülkenin vatandaşlarıdır. Bu göçmenlerin çocukları artık Rusya'yı ikinci vatan olarak görmekte ve Rus toplumuna ve yaşam tarzına uyum sağlamaktadır.

Rusya'da Azerbaycan diasporası genç, fakat artık ülkenin birçok bölgesinde çeşitli kuruluşlara sahip bir diasporadır. Rusya'da devlet kuruluşları da dâhil birçok sektörde faal olarak Azerbaycanlılar, her iki ülkenin ekonomik hayatında büyük rol oynamıştır. Bu kapsamda Azerbaycan diasporasının Rusya-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomideki yeri de oldukça önemlidir. Zira bu vatandaşların ülkelerine yılda milyonlarca dolar gönderdikleri para, Azerbaycan'da istihdamın büyümesinde ve ekonominin gelişmesinde önemlidir.

Dolayısıyla, Rusya'da yaklaşık 1.5-2 milyon Azerbaycanlının yaşadığını düşünürsek, Azerbaycan için kuzey komşusunun ne kadar önem arz ettiğini anlarız. Bu çerçevede Azerbaycan diasporasının varlığı iki ülke arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli etkenlerdendir. Rusya'daki Azerbaycan Diaspora örgütlerinin bu ülkenin gerek siyasi ve kültürel yaşamında gerek iki ülke arasındaki ticarete aktif rol almaları ise bağları kuvvetlendirmektedir.

3.3.1. Rusya'da Azerbaycan Diasporasının Millî-Kültürel Birliği

İki ülke arasında 2000-2002 tarihinde “kültür, bilim ve eğitim alanlarında uzun vadeli işbirliği programı”, 2004-2009 tarihinde “Sosyal Alanda İşbirliği Programı” icra edilmiştir. Ayrıca, iki ülke arasında insani ilişkilerin hemen hemen tüm yönlerini düzenleyen ikili anlaşma ve sözleşmeler, her iki ülkenin kültür bakanlıkları arasında her yıl yenilenen işbirliği programları, eğitim bakanlıkları arasında işbirliği protokolleri ile kurulmuştur. 2005 yılı, Rusya'da, “Azerbaycan Yılı” olarak kutlanmıştır. 2006 yılı ise Azerbaycan'da, “Rusya Yılı” kutlanmıştır.²⁷⁰ Rusya'da Azerbaycan yılı, Azerbaycan'da Rusya yılı çerçevesinde her iki ülkenin

---

²⁷⁰ Eldar Memmedov, a.g.e, s. 83

kültür ve sanat adamları tarafından karşılıklı olarak konser programları, tiyatro, çeşitli sergiler, sinema haftaları düzenlenmiştir. Ayrıca AC ve RF Cumhurbaşkanlarının desteğiyle, 2011 yılından itibaren, devamlı olarak her sene “Bakü Uluslararası Humanitar Forumları”nın düzenlenmesi, iki ülke arasında işbirliğinin göstergesi olmuştur.

3.3.2. Rusya’da İlk Millî-Kültürel Merkezin Kurulması

Rusya’da, Azerbaycan diasporasının millî-kültürel birliği, 1991’den itibaren şekillenmeye başlamıştır. Fakat daha 1989’da burada Azerbaycan’ın ilk örgütü olan “Ocak”-Azerbaycan Kültür Merkezi kurulmuştur.²⁷¹ Kültür merkezinde Azerbaycanlı bilim adamları faaliyet göstermişlerdir. 28 Mayıs 1989’da “Ocak” kültür merkezinde, ilk defa olarak ADC’nin 70. yıldönümü kutlanmıştır. Bu olay hem Azerbaycan hem de Rusya’da büyük bir yankıya sebep olmuştur. “Ocak” Azerbaycan ve Azerbaycanlılarla ilgili çeşitli etkinlikleriyle bugün de faaliyet göstermiştir. Kültür merkezinde Azerbaycan Pazar günü okulları, Azerbaycan kültür günleri, millî bayramlar, bilimsel konferanslar, basın konferansları, Azerbaycan dili kursları gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra, Moskova Eğitim Komitesi, Bölgelerarası ve Sosyal İlişkiler Komitesi ve “Ocak” kültür merkezinin ortak çabaları sonucunda, 1997’de Azerbaycan millî-kültürel ağırlıklı 157 sayılı okul açılmıştır.²⁷² Burada öğrenciler, Azerbaycan kültürünü, tarihini ve dilini öğrenme imkanı elde etmişler. Ayrıca “Ocak” kültür merkezinin girişimiyle 75 sayılı Kara Karayev adına müzik okulu açılmıştır. “Ocak” kültür merkezi diğer millî-kültürel kurumlarla sıkı ilişkiler içinde olmuştur.

“Ocak” kültür merkezinin temel hedefleri-Azerbaycan’ın kültürel mirasını benimsemek, anavatan ile ilişkileri geliştirmek, Rusyalı Azerbaycanlıların anavatanla bağlarını güçlendirmek ve aidiyetlerini pekiştirmelerine yardımcı olmak, Azerbaycan ve Rusya arasındaki dostane ilişkilerin ekonomik ve kültürel işbirliğini geliştirmek olmuştur.

²⁷¹ https://www.azerbajians.com/content_494_az.html (Erişim Tarihi: 18.09.2018)

²⁷² *Ses Gazetesi*, 30 Ocak, 2009, s.12

3.3.2.1. “AzerRos Federal Millî-Kültürel Muhtariyeti” (AzerRos-FMKM)

Rusya’daki Azerbaycan Diaspora örgütlerinden biri de 1 Ekim 1999’da kurulmuş “AzerRos Federal Millî-Kültürel Muhtariyeti” (AzerRos-FMKM) olmuştur.²⁷³ Örgütün görevleri Rusya’da sürekli ve geçici olarak ikamet eden Azerbaycanlıları organize ederek bir topluluk halinde birleştirmek, anavatandan uzakta millî kültürün, geleneklerin korunmasını sağlamak, Rusya’nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Azerbaycanlıların buldukları ortama uyumunu, yasal haklarının korunmasını ve Rusya ile Azerbaycan arasında ikili ilişkilerin gelişmesini sağlamak olmuştur. Bu kurumun bünyesinde faaliyet gösteren birçok birlikler de bulunmuştur. Örneğin, “Ocak” ve “Bakılı” cemiyetleri teşkilat için büyük önem taşımıştır. 2001 yılından başlayarak örgütün “Azerbaydjantsı Rossii” adlı gazetesi yayınlanmıştır. Örgütün aktif desteği ile “Azermedya” yayın evi, “Şehriyar” edebi-sosyal meclisi faaliyet göstermiştir.²⁷⁴ Bununla beraber AzerRos-FMKM, Rusya hükümeti ve Devlet Duma’sı yanında Danışma Şurasının üyesi olmuştur. Böylece Devlet Duma’sında AzerRos-FMKM, cinayet, millî meseleler vb. sorunların müzakeresi zamanı, ekler ve değişiklikler yapmak için oy kullanma hakkına sahip olmuştur.

2000 yılında, Moskova’da, “AzerRos” gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. Gazetede Azerbaycan ve Rusya’da gelişen sosyo-politik, tarihsel ve kültürel olaylar, Rusya’da Azerbaycanlıların kamu kuruluşlarına dair bilgiler verilmiştir.²⁷⁵ Ayrıca AzerRos-FMKM’nin Volgograd, Derbent, Yekaterinburg, Irkutsk, Kaliningrad, Kostroma şehirlerinde ofisleriyle faaliyet göstermiştir.

15 Ocak 2014 tarihinde, Moskova’da, AzerRos-FMKM’nin Federal Kurulu, toplantı yapmıştır. Toplantıya Federal Konsey’in 23 üyesi katılmıştır. Federal Kurul’un üyesi olan Söyün Sadıkov, üyelik yetkilerini AzerRos-FMKM’nin başkan yardımcısı Yusuf Hıdırov’a vermiştir. Toplantıda, olağanüstü kurultayın 17 Ocak 2014 yılında yapılmasına karar verilmiştir.²⁷⁶ 17 Ocak tarihinde yapılması öngörülen

²⁷³ <http://fnkaa.ru/%d0%be%d0%b1%d1%89%d0%b0%d1%8f-> (Erişim Tarihi: 12.07.2016)

²⁷⁴ http://www.azerbaijans.com/content_495_az.html (Erişim Tarihi: 12.07.2016)

²⁷⁵ Мариам Сеидбейли, (Meryem Seyitbeyli) a.g.e. s. 283.

²⁷⁶ <https://www.azadliq.info/59153.html> (Erişim Tarihi: 26.04. 2018)

kurultaya karşı çıkan AzerRos-FMKM'nin Aksakallar Kurulu'nun başkanı Abbas Abbasov, toplantıya katılmamıştır.

AzerRos-FMKM'nin Aksakallar Kurulu'nun üyesi ve Moskova Vilayeti Teşkilatı'nın başkanı Galib Ağayev, teşkilat içinde yaşanan olaylarla ilgili görüşünü dile getirmiştir ve söylediğine göre, örgütün başkanı Asif Meherremov ve Aksakallar Kurulu'nun başkanı Abbas Abbasov'un yüzünden örgüt sorun yaşamaya başlamıştır. Ağayev, son bir buçuk yılda Azerbaycan'da kutlanan önemli günlerle ilgili herhangi bir organizasyon yapılmadığını, diğer ulusların milli-kültürel örgütleriyle mevcut ilişkilerin bozulduğunu dile getirmiştir.²⁷⁷

17 Ocak 2014 yılında Moskova'da, AzerRos-FMKM'nin olağanüstü kongresi yapılmıştır. AzerRos-FMKM'nin 6. Kurultayına, Rusya'nın 34 bölgesinden 80 temsilci, 42 kişi de diğer kamu kurumlarının temsilcileri olarak katılmıştır. Kurultayın açılışını yapan AzerRos-FMKM'nin başkanı Söyün Sadıkov, kurumda son iki yılda büyük çatışmaların yaşandığını ve bu sorunların ortadan kalkması gerektiğini vurgulamıştır. Moskova Vilayeti Teşkilatı'nın başkanı Galib Ağayev, kurumun bu duruma gelmesinde Aksakallar Kurulu başkanı Abbas Abbasov'u neden göstermiştir. Kurultayda teşkilatın başkanı Asif Meherremov görevinden ayrılmış, Abbas Abbasov'un yönetimindeki Aksakallar Kurulu iptal edilmiştir. Teşkilat üyelerinin aldığı karara göre kurultayın faaliyetine ara verilmiştir.²⁷⁸

Amaç, Tver ve Nijni Novgorod vilayetlerinin teşkilat yöneticilerinin kurultaya katılmaları için onlarla diyalog kurmak olmuştur. Nitekim söz konusu vilayetlerin diaspora başkanları kurultaya katılmamış ve Abbas Abbasov'un desteği ve yönetimi altında, 20 Şubat 2014 yılında, kendi "Kurultaylarını" yapmışlardır. 4 Nisan'da gerçekleştirilmiş kurultayda Söyün Sadıkov AzerRos-FMKM'nin başkanı seçilmiştir. Toplantıya Azerbaycan'ın Rusya'daki Büyükelçi Yardımcısı Gudsi Osmanov da katılmış, kuruma başarılar dilemiştir. Son olarak Rusya ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarına temyiz başvurusu yapılarak Abbas Abbasov hakkında önlem alınması istenmiştir.²⁷⁹

²⁷⁷ <https://www.azadliq.info/58956.html> (Erişim Tarihi: 26.04. 2018)

²⁷⁸ <https://www.azadliq.info/59233.html> (Erişim Tarihi: 26.04. 2018)

²⁷⁹ <https://www.azadliq.info/64646.html> (Erişim Tarihi: 26.04. 2018)

Kurulduğu ilk dönemden itibaren Azerbaycan'ın en faal diaspora örgütü olmasına rağmen, AzerRos-FMKM zaman içerisinde amacından sapmıştır. Zaman içerisinde kurum içinde oluşan anlaşmazlıklar, iç çekişmeler gibi sorunlardan dolayı yönetim değişmiş ve Söyün Sadıgov başkanlık görevini Asif Meherremov'a devretmiştir. Bu durum AzerRos-FMKM'nin işini ve imajını da olumsuz yönde etkilemiştir. Örgütün üyeleri, 17 Ocak 2015 tarihinde, Olağanüstü Kongre düzenlemiştir. Örgütün başkanı Asif Meherremov istifa etmiş, Abbas Abbasov'un yönettiği Aksakallar Konseyi de iptal edilmiştir.²⁸⁰ Daha sonra Moskova'da Rusya Azerbaycanlılarının 1. Forumu ile ilgili Teşkilat Komitesi toplantı yapmıştır. Toplantıya AzerRos-FMKM'nin ve Umum Rusya Azerbaycan Kongresi'nin bölge şubelerinin başkanları katılmıştır. Toplantıda yöneticiler her iki kuruluşun birleşmesi ile ilgili bir bildiri yayınlanmıştır.²⁸¹ Böylece AzerRos-FMKM'nin tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır.

3.3.2.2. Umum Rusya Azerbaycan Kongresi (UAK)

Umum Rusya Azerbaycan Kongresi Rusya ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Vladimir Putin ve Haydar Aliyev'in desteği ile 2001, Mart ayının 5-inde Moskova'da kurulmuştur.²⁸² UAK, kuruluşundan bu yana Rusya ve Azerbaycan arasında ikili dostluk ve sosyo-ekonomik, kültürel ilişkilerin gelişmesi yönünde önemli adımlar atmıştır. Rusya'daki Azerbaycanlıların hak ve özgürlüklerinin, sosyal güvencesinin sağlanması UAK'ın esas görevleri arasında olmuştur. Bu kapsamda kültür, dil ve geleneklerin korunması, UAK'ın ilgi odağında olan meselelerinden olmuştur. Kongre, faaliyeti döneminde Rusya toplumunda, Azerbaycan diasporasının çıkarlarını temsil eden esas kuruluş olarak kabul edilmiştir. Nitekim UAK Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclisi ve Rusya Federasyonu Devlet Duma'sında Azerbaycan-Rusya Ekonomik İşbirliği Hükümetler arası Komisyonu daimi üyesi seçilmiştir.

2003-2004 tarihi Kongrenin oluşum dönemi olarak nitelendirilmiştir. Çünkü bu dönemde Rusya'daki diaspora örgütleri, UAK'ın çevresinde birleşmeye

²⁸⁰ <http://diaspor.gov.az/hesabatlar/pdf/2015.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2016)

²⁸¹ <http://diaspor.gov.az/hesabatlar/pdf/2015.pdf> (Erişim Tarihi: 12.07.2016)

²⁸² <http://www.vakmos.org/> (Erişim Tarihi: 12.07.2016)

başlamıştır. Rusya’da faaliyet gösteren diğer ulusal topluluklar da (“Ocak” Kültür Merkezi, “Azerbaycan” Cemiyeti, “Nizami” Cemiyeti, “Azeri-Derbent”, “Odlar Yurdu” Cemiyeti vb.) Kongre’nin üyeleri olmuştur. Kongrenin merkezi yapısına “Ekonomik Kalkınma Vakfı”, “Hukuki Savunma Merkezi”, “Azerbaydjanskiy Kongres” gazetesi de dâhil olmuştur. Rusya’da Azerbaycanlıların ilk radyo-televizyon şirketi “İnter-Azerbaycan”, “Milletin Sesi”, “Asude Zaman” gazeteleri, “Miras” bilimsel makaleler dergisi, “Azerbaycan” ticari fuar merkezi de “Umum Rusya Azerbaycan Kongresi” yardımı ile faaliyet göstermiştir. Aynı zamanda UAK işinin genişletilmesi amacıyla kongrenin bölgesel şubeleri kurulmuştur. UAK’ın 83 şubesi faaliyet göstermiştir. Kongre ve onun şubeleri, göç hizmeti, emniyet kurumları, dini, sosyal ve ulusal kurum yetkilileri ile yoğun işbirliği içinde faaliyet göstermiştir.

UAK’ın 3.Kurultayı, 25 Kasım 2011 yılında yapılmıştır. Kurultayda UAK’ın tüzüğünde değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklere göre, Başkan Yardımcısı görevi iptal edilmiştir. Bunun yerine örgütün 31 kişiden oluşan Yönetim Kurulu kurulmuştur. UAK’ın başkan yardımcıları Rusya’da faaliyet gösteren işadamları Araz Ağalarov, İskender Halilov, Vahid Alekberov ve başkaları olmuştur. Bu kişiler yeni oluşturulan Yönetim Kurulunda temsil olunmuşlar.

2012 yılında UAK’ta bir değişiklik daha olmuştur. Mikayıl Hüseyinov UAK’ın Genel Sekreter görevinden alınmış, Azerbaycan Cumhuriyeti Diasporla İş Devlet Komitesi Şube Müdürü görevine atanmıştır.

Ama ne yazık ki 15 Mayıs 2017’de, Rusya Federasyonu Yüksek Mahkemesi, Umum Rusya Azerbaycan Kongresi’nin tüzüğünün Rusya yasalarına uymadığı gerekçesiyle kaydını iptal etmeye karar vermiştir.²⁸³ Rusya ve Azerbaycan’ın desteği ile kurulan UAK’ın kapatılması kararı Azerbaycan’daki resmi ve gayri resmi çevrelerin itirazlarıyla karşılanmıştır. Umum Rusya Kongresi’nin kaydının kaldırılmasına ilişkin Azerbaycan Diasporası ile Çalışma Devlet Komitesi’nin yaptığı açıklamada şöyle belirtilmiştir: *“Halklarımızın ve devletlerimizin daha fazla*

²⁸³ <https://tass.ru/politika/4253292> (14.08. 2017)

karşılıklı desteğe ihtiyaç duyduğu bir dönemde kabul edilen bu kararın uzun vadede ülkemizin güvenini sarsabilir”²⁸⁴

Rusya ve Azerbaycan Cumhurbaşkanlarının onayını alan UAK, 2001 yılında Haydar Aliyev’in teşebbüsüyle tesis edilmiştir. Dolayısıyla Rusya’da nüfusu 2.5 milyonu aşan Azerbaycanlılar arasında birlik ve dayanışmayı sağlamak ve çıkarlarını örgütlü bir şekilde korumak için etkin bir kurumun olması oldukça önemlidir. Bu nedenle UAK’ın yerine, yine de Rusya ve Azerbaycan yönetiminin onayıyla aynı adı taşıyan yeni bir genel kamu kuruluşu kurulmasına karar verilmiştir.

3.3.2.3. Rusya’nın Azerbaycanlı Gençler Birliği (RAGB)

18 Nisan 2009 tarihinde, Haydar Aliyev Vakfı Başkan Yardımcısı Leyla Aliyeva’nın teşebbüsüyle Moskova’da Rusya’nın Azerbaycan Gençlik Birliği (RAGB) kurulmuştur.²⁸⁵ Hâlihazırda Rusya’nın 70’den fazla bölgesinde örgütün şubeleri, Moskova’nın 30’dan fazla Üniversitesi’nde Azerbaycan dernekleri ile faaliyet göstermektedir. Örgüt yaptığı sayısız projelerle, Azerbaycan’ın Rusya’da tanıtımına hizmet etmiştir.

Bu kurum, Azerbaycan gerçeklerinin Rusya ve dünya kamuoyuna iletilmesi yönünde faaliyet göstermektedir. Birliğin kurulmasında Rusya’da yaşayan ve eğitim alan Azerbaycanlı gençlerin tek örgüt etrafında birleştirilmesi, onların Rusya’nın sosyal hayatına katılımlarının sağlanması, Azerbaycan’ın millî-kültürel değerlerinin korunması, Azerbaycan’ın bu ülkede tanınması ve çeşitli alanlarda Azerbaycan-Rusya işbirliğinin gelişmesinde genç potansiyelinin kullanılması amaçlanmıştır. RAGT merkezi ofisi, başkent Moskova’da bulunmaktadır. Ayrıca örgütün birkaç şubesi-Kuzeybatı, Volga çevresi, Kuzey Kafkasya, Güney, Uzak Doğu ve Sibirya şubelerinde faaliyet göstermiştir. Kurumun Başkanı, Haydar Aliyev Vakfı Rusya temsilciliği başkanı Leyla Aliyeva’dır. Leyla Aliyeva’nın girişimiyle başlamış “Hocalı’ya Adalet” uluslararası kampanyası çerçevesinde, dünyanın çeşitli ülkelerinde Hocalı Soykırımı ile ilgili etkinlikler düzenlenmiş, bu soykırımın

²⁸⁴ Emir Aliyev, “Azerbaycan Respublikasının Beynelxalq Emekdaşlıq Siyasetinde Diaspor Teşkilatlarının Rolunun Artması Qısqaclıqla Qarşılanmamalıdır”, **Azerbaycan Gazetesi**, №106, 19 mayıs, 2017, s.4.

²⁸⁵ <http://moscow.mfa.gov.az/az/content/3> (12.07.2016)

sonuçları hakkında bilgiler verilmiş, çeşitli ülkelerde filmler gösterilmiştir.²⁸⁶ Genel olarak, örgüt RF’de yaşayan bütün Azerbaycanlı gençleri kendi etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır.

3.3.2.4. Rusya’nın Azerbaycan Teşkilatları İttifakı (RATİ)

Rusya’nın Azerbaycan Teşkilatları İttifakı (RATİ), 2012 yılında Rusya’da yaşayan bir grup etkin Azerbaycanlılar tarafından kurulmuştur. Bu listeye Rusya’nın en önemli emlak yatırım şirketlerinden Crocus Group’un sahibi Araz Ağalarov, eski başbakan yardımcısı Abbas Abbasov, yönetmen, yapımcı ve yazar Rüstem İbrahimbeyov, AzerRos-FMKM’nin başkanı Söyün Sadıkov, Rusya Noterler Birliği Başkanı Natiq Ağamirov, işadamları Vahid Elekberov, Telman İsmayılov, İsgender Halilov ve Dağıstan’ın eski Cumhurbaşkanı Ramazan Abdulatipov dâhil olmuştur.²⁸⁷

Teşkilat üyelerinin çoğunun iş hayatı Rusya ile bağlantılıdır. Bu çerçevede teşkilat üyeleri, sosyal faaliyetleri ve sermayeleri sayesinde elde ettikleri bağlantılarını kendi planları doğrultusunda, sosyo-politik alana taşımaya karar verdiklerini beyan etmiştir. Fakat basında örgütün Azerbaycan makamlarına muhalif tutum sergilediği iddia edilmiş, Umum Rusya Azerbaycanlıları Kongresi bu örgütün oluşturulmasına karşı çıkmış, Diasporla İş Devlet Komitesi böyle bir teşkilata gerek olmadığını belirtmiştir.²⁸⁸ Dolayısıyla Bakü, Azerbaycan milyarderleri birliği olan RATİ’nin Kreml’in bir projesi olduğunu ve örgütün oluşturulmasına sebep olarak Rusya’nın Azerbaycan’ı kendisine bağımlı hale getirmek istediğinden kaynaklandığını düşünmüştür. Fakat örgütün kurucuları ısrarla bu iddiayı yalanlamışlardır. Bu iddialar üzerine teşkilat, üyelerinin İlham Aliyev’e sadık olduklarını ve bu çizginin asla değişmeyeceğini belirtmiştir.²⁸⁹ Bununla beraber RATİ’nin kurulması Rusya’da yaşayan Azerbaycanlı ünlü sanatçıların ve zengin iş adamlarının Azerbaycan Hükümetinden memnun olmamaları sonucunda oluştuğuna dair görüşler de olmuştur.

RATİ Koordinasyon Kurulu Üyesi, iş adamı Araz Ağalarov, Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın ve Rusya’da yaşayan Azerbaycanlıların desteği ile kurulduğunu söylemiştir. Ağalarov, teşkilatın UAK’ın zayıfladığı için kurulduğunu belirtmiştir:

²⁸⁶ <http://diaspor.gov.az/ru/azerbajjan/diaspor2.php> (Erişim Tarihi: 21. 10. 2017)

²⁸⁷ <https://www.azadliq.info/22650.html> (Erişim Tarihi: 04. 08. 2019)

²⁸⁸ https://www.amerikaninsesi.org/a/rusiya_azerbajjan/1528840.html (Erişim Tarihi: 05. 08. 2019)

²⁸⁹ <https://www.azadliq.info/22650.html> (Erişim Tarihi: 04. 07. 2019)

*“Şimdiye kadar kurulan örgütlerin hiçbirinin faaliyeti iç açıcı değil. Azerbaycanlılar çok kötü örgütleniyorlar ve ortak bir görüşe gelemiyorlar. Böylece Azerbaycanlılar diaspora olarak bu ülkede hiçbir şeye etki edemiyorlar”.*²⁹⁰

Örgütün Koordinasyon Kurulu üyelerinden Söyün Sadıkov, uzun zaman önce böyle bir diaspora örgütü kurma niyetinde olduklarını söylemiştir. Sadıkov, Rusya'nın birçok bölgesinde faaliyet gösteren Azerbaycan diaspora örgütleri arasında anlaşmazlıkların olduğunu ve bu sorunları ortadan kaldırmak ve diaspora örgütlerinin beraber faaliyetini beraber kordine etmek için bu teşkilatı kurduklarını belirtmiştir. Ayrıca Söyün Sadıkov, Azerbaycan'ın Rusya Büyükelçisi Polad Bülbüloğlu'nun da ittifakın kurulmasına destek verdiğini açıklamıştır.²⁹¹ Azerbaycan hükümetini temsil eden şahsın resmi kurumlar tarafından kabul görmeyen ittifaka destek vermesi çelişki yaratmıştır. Dolayısıyla Araz Ağalarov teşkilatın İlham Aliyev'in desteği ile kurulduğunu, Söyün Sadıkov ise hükümetin konuya dair bilgisi olduğunu beyan etmiştir. Aynı zamanda her ikisi de RATİ'nin Kreml'in bir projesi olduğuna dair bilgileri de yalanlamıştır.

Örgütün kurucularından olan AzerRos-FMKM'nin başkanı Söyün Sadıkov, faaliyetleri ile ilgili “Azadlıg” gazetesine röportaj vermiştir: “RATİ'nin kurucuları UAK ve AzerRos-FMKM'nin oluşum ve gelişim sürecinde önemli rol üstlenmişler. Bu kurumun temel görevi Moskova ve ülkenin diğer bölgelerinde etkin yurttaşlarımızla işbirliği yapmak olmuştur. Azerbaycan kamu kurumlarının faaliyetlerini koordine edecek, faal yurttaşlarımızın ilerlemesine, onların haklarının korunmasına yardım edecek böyle bir güce ihtiyaç var.”²⁹²

28 Eylül'de gerçekleşen toplantıda Koordinasyon Kurulu, Rusya'da faaliyet gösteren tüm diaspora teşkilatlarına yeni kurumda birleşmeleri için çağrıda bulunmuştur. Sadıkov, UAK temsilcilerinin de Koordinasyon Kurulunun ilk toplantısına davet edildiğini söyledi. Fakat UAK kurumu tanımamış ve toplantıya katılmamıştır. UAK'ın genel sekreteri Mikayıl Hüseyinov, bu örgütün hangi amaçla kurulduğunun belli olmadığını ve hiç bir koordinasyon kurulunda temsil olunmak

²⁹⁰ <https://www.azadliq.info/22849.html> (Erişim Tarihi: 06. 07. 2019)

²⁹¹ <https://www.azadliq.info/22650.html> (Erişim Tarihi: 06. 07. 2019)

²⁹² <https://www.azadliq.info/23185.html> (Erişim Tarihi: 06. 07. 2019)

niyetinde olmadıklarını belirtmiştir.²⁹³ Abbas Abbasov örgüt kurucularının 28 Eylül tarihindeki toplantısında, oy birliğiyle kurumun başkanı seçilmiştir.²⁹⁴

Rusya'da faaliyet gösteren Azerbaycanlı işadamı Telman İsmayılov, RATİ'nin UAK'ın zayıflamasından dolayı kurulmasını dile getirmiştir.²⁹⁵

Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği (Prezident Administrasiyası) Başkanı Ramiz Mehtiyev, bu kurumun bölgelerde kurulmuş diasporayla ilgisi olmadığını, öte yandan burada ortak çıkarların dışında konuların de ele alındığını belirtmiştir. R. Mehtiyev, bu kurumun üyelerinin kişisel menfaatlerini gözetmek amacıyla böyle bir örgütü oluşturduklarını beyan etmiştir. Ayrıca Abbasov'un Azerbaycan Hükümetinin hedefi olması, onun Kreml'e yakın olması ve ondan YAP (Yeni Azerbaycan Partisi) aleyhine kullanılabilmesi tehlikesinin olmasıydı. Ramiz Mehtiyev, örgütün kurucularından olan Abbas Abbasov'la bir araya gelerek bu konuda fikrinin olumsuz olduğunu ve bunu Rusya'da kurulan Azerbaycan diasporasının parçalanması olarak değerlendirdiğini dile getirmiştir.²⁹⁶

Bu itirazlardan sonra RATİ, İlham Aliyev'in meseleye açıklık getirene kadar faaliyetini durdurduğunu açıklamıştır. 25 Aralık 2012 yılında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'le RATİ başkanı Abbas Abbasov bir araya gelmiştir. Abbas Abbasov bu konuda açıklama yapmıştır: *"Cumhurbaşkanıyla görüş zamanı UAK, AzerRos-FMKM ve başka kurumlarla ilgili konulara dair geniş sohbet ettik. Sayın Cumhurbaşkanı bana bu konularla ilgili yoğun ilişkiler kurarak ilgilenmeyi havale etti. Mevcut sorunların ortadan kaldırılmasını istedi"*.²⁹⁷

3.3.2.5. Rusya Azerbaycanlıları İttifakı (RAİ)

27 Nisan 2019 yılında Moskova'da, Dünya Azerbaycanlıları Kültür Vakfı tarafından, Rusya Azerbaycanlılarının 1. Forumu ve Rusya Azerbaycanlıları İttifakı'nın Tesis Konferansı düzenlenmiştir.²⁹⁸ Tesis konferansına RF'nun 56 bölgesinden diaspora örgütlerinin temsilcileri katılmıştır. Konferansta, 3 ay

²⁹³ <https://m.lent.az/news/105680> (Erişim Tarihi: 03. 07. 2019)

²⁹⁴ <https://www.azadliq.info/22647.html> (Erişim Tarihi: 06. 07. 2019)

²⁹⁵ <https://www.azadliq.info/28712.html> (Erişim Tarihi: 06. 07. 2019)

²⁹⁶ <https://www.azadliq.info/24510.html> (Erişim Tarihi: 06. 07. 2019)

²⁹⁷ <https://www.azadliq.info/25438.html> (Erişim Tarihi: 08. 07. 2019)

²⁹⁸ <https://az.raisar.org/haber/fizuli-m-mm-dov-rusiya-az-rbaycanlilari-ittifaqinin-prezidenti-secilib.html> (Erişim Tarihi: 12. 08. 2019)

içerisinde RF yasalarına uygun olarak hazırlık çalışmalarının yapılması, Tüzük hazırlanması ve Kongrenin yapılmasına karar verilmiştir. Yönetim Kurulu'na Fizuli Memmedov, Tofiq Rzayev, Mirkazım, Elşen Aliyev, Akil Mikaylov, Mais Ceferov, Aydın Mehtiyev, Zahid Gocayev ve Ali Kazımov oy birliğiyle kabul edilmiştir. Daha sonra Dünya Azerbaycanlıları İttifakı'nın ve Dünya Azerbaycanlıları Kültür Vakfı'nın başkanı Fizuli Memmedov, RAİ başkanlığına aday gösterilmiş ve oy birliğiyle başkan seçilmiştir.²⁹⁹

16 Haziran 2019 yılında, RAİ ve DAİ'nin olağanüstü toplantısı yapılmıştır. Toplantı, Rusya'daki Azerbaycan diaspora kurumlarının başkanları ve aktif diaspora üyelerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Olağanüstü toplantının gündemindeki ele alınan ana konu, RAİ ve DAİ'nin bölgelerdeki temsilcilikleri olmuştur. Ayrıca katılımcılar RAİ'nin tüzüğü, logosu ve etkinlik programları hakkında fikir alışverişinde bulunmuşlar. Toplantıda listede adı geçen kişiler açık oylamayla RAİ ve DAİ'nin başkan yardımcıları ve örgütün bölge başkanları seçilmiştir:

1. Mais Ceferov- Başkan Yardımcısı
2. Elnur Hüseyinov – Başkan Yardımcısı
3. Asman Hüseyinov – Yaroslavl Şehir Temsilciliği Başkanı
4. Eldar Sadıgov – Voronej Şehir Temsilciliği Başkanı
5. Elşad Gurbanov – Velikiy Novgorod Şehir Temsilciliği Başkanı
6. Elşen Aliyev – Ryazan Şehir Temsilciliği Başkanı
7. Rakif Azizov – Dağıstan Cumhuriyeti Temsilciliği Başkanı
8. Hanoğlan Aliyev – Moskova Vilayeti, Khimki Şehir Temsilciliği Başkanı
9. Sabir Mesimov – St. Petersburg Vilayeti Temsilciliği Başkanı
10. Serraf Kerimov – Tataristan Cumhuriyeti Temsilciliği Başkanı
11. Tofiq Rzayev – Kaliningrad Vilayeti Temsilciliği Başkanı
12. Ali Kazımov – Moskova, Oçakovo – Matveyevski Bölge Temsilciliği Başkanı

---

²⁹⁹ <https://az.raisar.org/haber/fizuli-m-mm-dov-rusiya-az-rbaycanlilari-ittifaqinin-prezidenti-secilib.html> (Erişim Tarihi: 12. 08. 2019)

Söz konusu kişilerin yetkileri, RAİ'nin bir sonraki kongresine kadar geçerli olup, kongre sırasında oylama yoluyla uzatılabilir.³⁰⁰

3.3.2.6. Rusya'da Azerbaycanlıların Diğer Sosyal Kuruluşları

Moskova'da "İnter Azerbaycan" televizyon kanalı faaliyet göstermektedir. "İnter Azerbaycan", Rusya'da yayımlanan ilk ulusal televizyon kanalıdır. Kanal, Azerbaycan ve Rus dillerinde programlar yayımlamaktadır. Kanalın baş ofisi Moskova'da bulunmaktadır. Bakü'de ise resmi temsilciliği faaliyet göstermektedir.

RF'de faaliyet gösteren Azerbaycan diaspora örgütlerinden biri de Çelyabinsk'de faaliyet gösteren "Ozan" Azerbaycan Kültür Merkezidir. Bununla beraber 3 Aralık 2002 tarihinden bu yana Moskova'da "Bakülüler Derneği" faaliyet göstermektedir.³⁰¹ Dernek, hâlihazırda Rusya'da yaşayan ve Bakü'de doğmuş ve çocukluğunu bu şehirde yaşamış çeşitli topluluklarından oluşmaktadır. "Bakülüler Derneği", Azerbaycan ve Rusya arasında kültürel ilişkilerin gelişimini desteklemek amacıyla kurulmuştur.

St. Petersburg'da ise Azerbaycan diaspora örgütü, 24 Eylül 2011 tarihinde kurulmuştur. St. Petersburg'da Azerbaycan diasporası faaliyeti döneminde daha çok kültürel etkinliklere öncelik vererek, Azerbaycan'ın zengin tarihi-kültürel mirasının tanıtılması yönünde bir takım projeler ve etkinlikler düzenlemiştir.

Görüldüğü üzere, Rusya'da Azerbaycan diasporasının oluşum süreci birkaç aşamadan geçmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra, buradaki Azerbaycanlıların diaspora oluşum süreci başlamış ve günümüzde de bu süreç devam edegelmiştir.

Azerbaycan diasporasının temel sorunlarından biri, liderlik uğrunda mücadele olmuştur. Zira bazı yöneticilerin yüksek liderlik hırsları sosyal kurumlar içerisinde çeşitli hasarlara yol açmıştır. Bu çerçevede yurtdışında yaşayan etkin yurttaşların faaliyetleri, sadece buldukları ülkelerde bir millet olarak Azerbaycanlılara karşı yaklaşımı etkilemez, aynı zamanda uluslararası diyalog ve ilişkilerde de çok önemli rol oynar. Rusya'daki Azerbaycan diasporasında yaşanan olaylarla ilgili RAİ

³⁰⁰ <https://az.raisar.org/haber/rusiya-az-rbaycanlilari-ittifaqi-moskvada-novb-d-nk-nar-iclasini-kecirib.html> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)

³⁰¹ http://www.azeri.ru/diaspora/organization/klub_bakincy_v_moskve/ (Erişim Tarihi: 21.07.2016)

Başkanı Fizuli Memmedov önemli açıklamalarda bulunmuştur: “*Ne yazık ki, Azerbaycan Diasporasının dünyada sayıca en çok olan diasporalardan olmasına rağmen, birlik ve beraberlik sorunları önemli sorun olmakta devam etmektedir. Kurumlar arasında başkanlık seçimleri, kimin otoritesinin ve gücünün daha etkin olması gibi konular perde arkasında gizli görüşmeler yapılarak tartışılıyor. Bu tür tartışmalar çeşitli diasporada çeşitli gruplaşmaların oluşmasına ve nihayetinde parçalanmasına yol açar*”. Diasporla İş Devlet Komitesi’ni eleştiren Fizuli Memmedov, Diasporla İş Devlet Komitesi’ne büyük bütçe ayrılmasına rağmen, faaliyetlerin hiçbir olumlu sonucu olmadığını ve Azerbaycan diasporalarında meydana gelen tartışmalı durumların çözümü için aracı rolünü üstlenmek yerine, kenara çekilip, Dünya Azerbaycanlıları Kongresi, AzerRos-FMKM ve diğer büyük ve etkin teşkilatların dağılmalarına seyirci kaldığını dile getirmiştir.³⁰²

İkili ilişkilerin geliştirilmesi açısından diaspora faktörü çok önemlidir. Rusya’da yaşayan Azerbaycanlıların büyük kısmı bu devletin vatandaşlarıdır. Dolayısıyla, yaklaşık 1.5-2 milyon Azerbaycanlının yaşadığı, küçümsenmeyecek ekonomik güce sahip iş adamlarının bulunduğu bu ülkede, güçlü Ermeni diasporasının varlığını da göz önünde bulundurarak, millî çıkarları örgütlü bir şekilde korumalıdır. Diaspora ne kadar güçlü ve birlik içinde olurlarsa, o kadar Rusya-Azerbaycan ilişkileri gelişecektir.

3.4. Azerbaycan Diasporası İçin Öneriler

- Uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmak için diaspora yapılanmasını, lobicilik ve dünya Azerbaycanlılarının birlik ve beraberliğini sağlamak gerekmektedir. Bunu için ise mutlaka “devlet-sivil toplum kuruluşları, devlet-diaspora örgütleri ve devlet-uluslararası kurumlar” üçgeni çerçevesinde çalışmak gerekmektedir.

- Diaspora stratejileri diasporadan görüş alınmadan oluşturulmamalı, ölçümlenebilir ve denetebilir şekilde yürütülmelidir.

³⁰² <https://strateq.az/manshet/45230> (Erişim Tarihi: 07.08.2019)

- Uluslararası ve sivil toplum kuruluşlarında daha fazla Azerbaycanlının görev alması, uzmanların yerel ve küresel şirketlerde çalışmaya teşvik edilmesi, yaşadıkları ülkenin toplumsal ve kültürel hayatında aktif bir biçimde yer almasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Diaspora üyeleri bilgi birikimi ve deneyimleri ile kendi ülkesine gerek siyasi ve ticarî, gerek sosyo-kültürel alanlarda katkıda bulunabilirler.

- Yabancı ülkelerde yaşayan yurtdaşların yaşadıkları ülkelerde daha etkin olabilmeleri için, teşkilatlanma kültürünün ve bilincinin olması, ortak çıkarlar etrafında birleşmesi, bir bütün olarak hareket etmesi gerekir. Bunun için de devletin maddî ve manevî destek sağlaması oldukça önemlidir. Diaspora faaliyetlerinin devlet tarafından desteklenmesi ve teşvik edilmesi ile daha etkili sonuçlara ulaşılabilir.

- Diaspora örgütlerinin yurtdışında etkili siyasi parti ve kurumlarla ilişkiler kurmasını sağlamak mümkündür. Çok etkili sonuçlar verebilecek olan bu adım lobi mekanizmasının oluşmasını da sağlayacaktır. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya vb. ülkelerin yasama meclislerinde dostluk grupları oluşturmalıdır. Örneğin, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri Kongresi'nde oluşturduğu Dostluk Grubu'nda 60'dan fazla kongre üyesi var, Ermenistan'ın 50, Rusya'nın 35'in üzerinde üyesi bugün bu ülkelerin ulusal çıkarlarını sağlamaktadırlar.³⁰³ Azerbaycan için de böyle bir grubun oluşturulması dış politika açısından büyük öneme sahiptir.

- Azerbaycan Cumhuriyeti, diaspora örgütlenmesine önem veriyorsa, sivil organizasyonları desteklemelidir. Sadece devlet kurumları değil ayrıca sivil toplum sektörünü bu tarafa yönlendirmek önemlidir. Bununla birlikte kağıtlar üzerinde değil, fiili çalışmalar yapılmalıdır. Diasporayla İş Devlet Komitesi diaspora faaliyeti ile meşgul olan sivil toplum kuruluşları ve farklı diaspora örgütleri ile işbirliği yapmalıdır. Hatta bu alanda Ermenilerin ve Yahudilerin tecrübesinden de yararlanmak faydalı olacaktır.

- Diasporalar kendi devleti ile, hakim ülke arasında faydalı dostluk ve işbirliği ilişkilerinin kurulmasında ve mevcut ilişkilerinin geliştirilmesinde pozitif rol oynayabilir, aynı zamanda anavatanın sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasi yapılanma çalışmalarında etkin görev yapabilir. Azerbaycan diasporasının imkanlarını kapsamlı

³⁰³ <http://olaylar.az/news/diaspora/66609> (Erişim tarihi: 01.08.2018)

kullanması, ülke yaşamının çeşitli alanlarında ortaya çıkan sorunların çözümünde onun etkin katılımının gerçekleştirilmesi yolunda daha çok çalışmalar yapılmalıdır.

- Bir çok ülkede diaspora üyeleri görevlerini kendi çıkarları için kötüye kullanmaktadırlar. Onlar tecrübesizlikleri yüzünden ülkenin imajına da zarar verebiliyorlar. Bu insanlar diaspora faaliyetlerinden uzak tutulmalı ve iş başına uzmanlar getirilmelidir.

- Para biriktirmek için, yurt dışına göç eden işçiler biriktirdikleri paraları ana vatanlarına göndermektedirler. Örneğin, 2002’de yurt dışında yaşayan Azerbaycanlıların ülkelerine yaptıkları yıllık 2 milyar dolar tutarında gelir transferi, ülkenin o yılki bütçesinin iki katı tutarındadır.³⁰⁴ Bu bağlamda, bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan kargaşa ortamında, Rusya ve Türkiye’ye çalışmak amacıyla giden Azerbaycanlılar, ülkelerinin ekonomik gelişim sürecine katkıda bulunarak etkin rol oynayabilir. Özellikle Rusya’daki toplam Azerbaycanlı nüfusunun 1.5-2 milyona ulaştığı göz önünde bulundurulmalıdır.

- Odaklanması gereken en önemli grup, genç diaspora üyeleridir. “Gelecek nesil diasporası”nın iyi bir eğitim almaları hem buldukları ülkelere uyum sağlamaları hem de o ülkelerin toplumlarında daha etkili konumlara gelmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda Azerbaycan devleti yurt dışında eğitim alan öğrencileri desteklemeli, onların etkinliğini teşvik eden adımlar atmalıdır.

- Diaspora konusundaki araştırma eksikliğini giderebilmek için vakıfların, araştırma merkezlerinin, derneklerin, üniversitelerin diaspora konusundaki uzmanlaşma çabaları desteklenmelidir. Yurt dışındaki yurtdaşların sorunlarına yönelik ana dilinde ve yabancı dillerde yayınlar yapılmalıdır.

- Uluslararası tecrübede daha çok uygulanan Düşünce Grupları (Think-Tank) diasporaların gelişimi ile birlikte, devletin güçlü propagandası için önemli kurumlardır. Bu yönde Azerbaycan yetkilileri tarafından çeşitli seminerler, toplantılar, konferanslar, eğitim programları, sergiler düzenlenebilir. Nitekim “Beyin Evi” görevini yerine getirecek olan Think-Tank gibi kurumların oluşturulması ve düzenli ilişki kurulması dış politikada yerini almalıdır.

---

³⁰⁴ Alec Rasizade, “Azerbaijan after Heydar Aliiev”, **Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity**, Association for the Study of Nationalities, Volume 32, Issue 1, March 2004, s.143

- Azerbaycan diasporası üyelerinin yaşadıkları ülkede yerel ve ulusal düzeyde siyasete katılmaları, çocuklarına ikamet ettikleri ülkenin dilini ve ana dilini en iyi şekilde öğretmeleri gerekmektedir.

- Azerbaycan toplumunun kendi dillerinde eğitim alabilmek adına çalışmalar yapılmalı ve takip edilmelidir. Yurttaşların anavatana olan bağlarını kesmeden gerek kendi ülkesinin gerek buldukları ülkenin dilini, tarihini bilen bilgili gençlerin yetişmesi ikili ilişkilerin daha da gelişmesine olanak sağlayacaktır.

- Bununla beraber gelecek nesil diaspora üyelerine, Azerbaycana ziyaret programlarının düzenlenmesi ile onlara tarihini ve kültürünü tanıma fırsatını vermek yararlı olacaktır.

- Azerbaycan Diasporasının anavatanla bağlarını güçlendiren ve aidiyetlerini pekiştirmelerine yardımcı olan araçlardan biri de medyadır. Özellikle ikinci ve üçüncü nesil için anavatan kültürünü ve dilini öğrenmek açısından medya, önemli kaynaklar arasındadır. İnternet teknolojisinde yaşanan büyük gelişmeler sayesinde diaspora toplulukları, anavatanları ile daha kolay bir biçimde ilişki kurma imkanlarına sahiptirler. Bu bakımdan Azerbaycan diasporasının kendi yerel medya organlarına sahip olması çok önemlidir.

- Yapılan etkinlikler, yürüyüşler ve gösteriler bazen olumlu sonuçlar verebilir. Fakat sokaklarda yürüyüş, mitingler yapmaktan daha çok çeşitli devletlerin parlamentolarında, strateji merkezlerinde, yüksek eğitim kurumlarında Azerbaycan gerçeklerini dünya kamuoyuna duyurmak yönünde çalışmalar yapmak gerekmektedir.

- Azerbaycan toplulukları, faaliyet gösterdikleri ülkelerin sosyo-politik hayatında aktif olarak yer almalı, çeşitli devletlerin diaspora örgütleri ile ilişkilerini geliştirmelidir. Nitekim, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili gerçeklerin dünya kamuoyuna aydınlatmak şu aşamada Azerbaycan için özel önem arz eden meselelerdendir. Bu bakımdan Azerbaycan diasporasının yeni propaganda yöntemlerini kullanmasına da ihtiyaç vardır.

- Güney Azerbaycanlılara karşı yapılan baskılar, onların hak ve hukuklarının korunması, Uluslararası Diaspora Merkezi'nin dikkat edeceği konular sırasında yer almalıdır.

- ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve Hollanda vd. gelişmiş devletlerde faaliyet gösteren ortak etnik kökene ve dile sahip olan Türkdilli ülkelerin diaspora örgütleriyle daha sağlam ilişkiler kurması Türk dünyası için çok önemlidir. Nitekim, böyle ilişkilerin kurulması hem sosyo-kültürel hem siyasi hem de ticari açıdan faydalı olacaktır.

- Gelişen ülkeler, ülkedeki gerek sermayenin geliştirilmesi gerek kalkınmaları için yurtdışındaki uzantılarını bir araç olarak kullanmanın önemini farkedip, buna uygun stratejiler geliştirmelidir. Bu nedenle, diaspora ile bağlar kuvvetlendirildiği müddetçe, Azerbaycan'ın yurtdışından bilgi transferi ve kendi bilgi sermayesi oluşumu da hız kazanacaktır.

Dolayısıyla diasporanın daha etkin olması için bir kaç önemli kriteri vardır: 1) Organizasyon; 2) Bilgi; 3) Diaspora örgütlerinin liderlerinde siyasi kültürün olması. Belirtilen kriterler göz önünde bulundurulursa, somut sonuçlar elde etmek mümkün olacaktır.

SONUÇ

Azerbaycan diasporasının oluşumu genellikle 19. yüzyılın birinci yarısında yaşanan savaş ve çatışmalar, siyasi olaylar sonucunda gerçekleşmiştir. 20. yüzyılda da yaşanan iki dünya savaşı, gerek Kuzey gerek Güney Azerbaycan'da yaşanan sosyo-politik değişiklikler, insanların yurtdışına toplu göç etmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu göçler dönem dönem devam etmiştir.

Azerbaycan'ın ilk millî örgütleri, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuştur. 1949'da Ankara'da açılmış olan ve başkanlığını M. E. Resulzade'nin yapmış olduğu "Azerbaycan Kültür Derneği"yle diasporanın örgütlenme yolundaki ilk adımı atılmıştır. Bu dönemlerde Azerbaycan diasporasının örgütlenmesi yönünde belli girişimler gösterilse de, bu isteğin gerçek sürece dönüştürülmesi aslında Azerbaycan'ın bağımsızlığı döneminde başlamıştır.

1991 yılında, ülkede yaşanan sosyo-politik olaylar, halkın göç sürecinde etkili olmuştur. 16 Aralık 1991'de Nahcivan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Başkanı Haydar Aliyev tarafından 31 Aralık günü Dünya Azerbaycanlılarının Dayanışma Günü ilan etmesiyle çeşitli ülkelere dağılan Azerbaycanlıların millî kimliklerini koruması ve diğer devletlerdeki yurtttaşlarıyla ve anavatanla dayanışma ve yardımlaşma içerisinde olması bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin öncelikli hedeflerinden birisi olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda bağımsızlığın ve devlet geleneklerinin daha etkili duruma getirilmesi, uluslararası alanda Azerbaycan'ın güçlü bir konuma sahip olması, Dağlık Karabağ sorununun devletlerarası hukuk kurallarına uygun olarak çözümünün sağlanması ve diasporaların yaşadıkları sorunların çözümleri adına diaspora faaliyetleri ile uğraşan kurumların bir merkez çevresinde birleşmesi öngörülmüştür. Diaspora faaliyetleri daha çok Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve İlham Aliyev döneminde öneme kavuşmuştur.

Azerbaycan-Rusya ilişkileri, Rusya'daki Azerbaycanlı göçmenlerin yaşamları üzerinde de önemli etkisi olmuştur. Zaman içerisinde göçmenler burada kendi işyerlerini açmış, ailelerini buraya getirmiştir. Onların birçoğu kendilerini geliştirerek hem Azerbaycan'ın hem de ikinci vatan olarak benimsedikleri Rusya'nın politik, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamına önemli katkılar sunmuşlardır.

Diaspora, AC'nin dış siyasetinin bir parçasıdır. Temeli Haydar Aliyev tarafından kurulan Diasporla İş Devlet Komitesi, ilk başlarda Azerbaycan diasporasının dünya çapında örgütlenmesini başarmıştır. Bu alanda yapılan etkili çalışmalar, zamanla diaspora kurumları arasındaki çatışmalar sonucunda zayıflamaya başlamıştır.

Azerbaycanlılar Rusya'nın sosyal hayatında, iç ve dış siyasetinde yeteri düzeyde başarılı olamamış, sosyal ve siyasi hayattan uzak kalmışlar. Bu insanların büyük çoğunluğu küçük ve orta ölçekli işletmelerde çalışmışlar, genel olarak siyasetten uzak durmayı ve kendi işlerini korumayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla diaspora örgütlerinin faaliyet alanlarını belirli bir kurum değil, onları oluşturan kişiler belirlemiştir. Zaman zaman bu kişiler arasında meydana gelen çatışmalar, devletin ve halkın ortak çıkarlarına zarar vermiştir. Azerbaycan diasporası ekonomik açıdan Rusya'da faaliyet gösteren birçok etkin diasporalardan daha güçlüdür. Ancak siyasi ve sosyal faaliyet, örgütlenme açısından onlardan geride kalmıştır.

Ne yazık ki diaspora örgütleri arasında birlik ve beraberlik sorunları önemli sorun olmuş ve bu sebepten dolayı şimdiye kadar olumlu sonuç alınamamıştır. Bu çerçevede Rusya'daki Azerbaycan diasporasının etkin ve güçlü olması için kurumlar arasında birlik ve beraberliği sağlamak gerekmektedir. Bu anlamda yeni oluşturulan diaspora örgütleri bu konuyu göz ardı etmemelidir. Zira teşkilatların yapacakları istişarelerde, konferanslarda, Azerbaycanlı göçmenlerin, örgüt yöneticilerinin ve üyelerinin aktif katılımı sağlanmalıdır.

Yaklaşık 1.5-2 milyon nüfusuyla etkili bir güç oluşturabilecek bu insanların geleceğe yönelik bakış açıları, gerek Rusya Federasyonu gerek Azerbaycan Cumhuriyeti gerek bir arada yaşayan her iki devletin vatandaşları açısından oldukça önemlidir. Bu anlamda büyük potansiyelden etkili bir şekilde yararlanmak için Rusya'da bulunan Azerbaycanlıların sorunlarının çözümüne yönelik adımlar atılmalıdır.

Bu çerçevede Rusya'nın farklı bölgelerine dağılan göçmenlerin ulusal ve etnik kimliklerinin korunması, onların Rusya toplumunda sağlıklı bir şekilde entegre olabilmesini sağlamak ve ikili ilişkilerde özellikle Karabağ sorununun çözümünde etkin rol üstlenmek Azerbaycan diasporasının temel görevi olarak belirlenmiştir.

Dolayısıyla Azerbaycan toplulukları faaliyet gösterdikleri ülkelerin sosyo-politik hayatında aktif yer almalı, diğer halkların diaspora örgütleri ile ilişkilerini güçlendirmelidir. Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan gerginliğin sebepleri, Dağlık Karabağ sorununa ilişkin gerçeklerin dünya kamuoyunun dikkatine iletilmesi Azerbaycan için önemli olan meselelerdendir. Bu bakımdan Azerbaycan diasporasının yeni propaganda yöntemlerini kullanmasına da ihtiyacı vardır.

KAYNAKÇA

- Akçay, Ekrem Yasar: Amerika’da Sosyal Yapı Ve Karar-Alma Mekanizması: Kongre, Başkan Ve Yardımcı Organlar, **Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, Sayı 2, Haziran, 2010
- <http://sbedergi.gumushane.edu.tr/belgeler/sbe-cilt1-sayi2/sayi2-6EkremYasarAkçay2.pdf>
- Aktaş, Munise Tuba: “Göç Olgusu Ekonomik Kalkınmada İtici Güç Olabilir Mi?”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Ocak, 2005
- Aliyev, Zaur: **Türk dilli Halkların Diasporları**, Bakı, Gismet, 2005
- Aliyev, Zaur: **Dünya Diasporları**, Bakü, Gismet, 2005
- Aliyev, Zaur: **Diaspor: İzahlı Sözlük ve Melumat Kitabı**, Bakü, Yurd, 2007, s. 20
- Aliyev, Emir: “Azerbaycan Respublikasının Beynelxalq Emekdaşlıq Siyasetinde Diaspor Teşkilatlarının Rolunun Artması Qısqanlıqla Qarşılanmamalıdır”, **Azerbaycan Gazetesi**, №106, 19 Mayıs, 2017
- Aliyeva, Latife: “Şimali Azerbaycan 1905-1914-cü illinde”, **Azerbaycan Tarihi. XIX – XXI Esrin evveli**, Ali mektebler üçün mühazire kursu, ed. Azad Rzayev, Bakı Universiteti neşriyyatı, 2010
- Askerova, Zemine: Azerbaycan Diasporunun Formalaşmasının Tarihi Merheleleri, **Bakü Üniversitesinin Haberleri, Humanitar Elmler Seriyası**, №1, 2014
- Aksoy, Zeynep: “Uluslararası Göç Ve Kültürlerarası İletişim”, **Uluslararası Sosyal**

Araştırmalar Dergisi, C.5, Sayı 20, 2012

- Anoxina, Yelena: Китайские Диаспоры США и Канады и “Новая” Китайская Миграция, **Вестник Томского Государственного Университета**, № 355, Февраль, 2012, (Kitayskie Diaspori SŞA i Kanadı i “Novaya” Kitayskaya Migratsiya, Vestnik Tomskova Gasudarstvennovo Universiteta)
- Bilgin, Nuri: **Kimlik İnşası**, Aşına Kitaplar-Turmaks Yayıncılık, İzmir, 2007
- Bilman: “Diasporamızın Potensialından Yeterince İstifade Olunmalıdır”, **Azad Azerbaijan Gazetesi**, N:63, 6 Mayıs, 2017
- Braux, Adeline: Azerbaijani Migrants in Russia, **CAUCASUS ANALYTICAL DIGEST**, No. 57, Paris, 3 December, 2013
https://www.academia.edu/6734108/Azerbaijani_migrants_in_Russia
- Baumann, Martin: **Diaspora: Genealogis of Semantics and Transcultural Comparison**, Numen, Vol. 47, Issue 3, p.313-337, 2000
- Bedelov, Aligismet: “Azerbaijan dövləti bütün dünya azerbaijanlılarının millî qürur menbeyidir”, **Xalq qezeti**, No:4, 10 Ocak, 2017
- Brubaker, Rogers: **The “diaspora” diaspora**, **Ethnic and Racial Studies**, Taylor & Francis Group, January, Vol. 28, No: 1, p.1-19, 2005
- Butler, Kim D: **“Defining Diaspora, Refining a Discourse”**, **Diaspora: A Journal of Transnational Studies**, Vol. 10, Number 2, p. 189-219, 2001
- Cafersoy, Nazim: Bağİmsızlığın Onuncu Yılında Azerbaijan-Rusya (1991-2001), **Avrasya Dosyası, Azerbaijan Özel**, Cilt: 7, Sayı: 1, İlkbahar-2001

- Cafersoy, Nazim **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993) Bir bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü**, ASAM Yayınları, Ankara-2001
- Cohen, Robin: **Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers, International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)**, Ethnicity and International Relations, Vol. 72, No. 3, 1996
- Cohen, Robin: **Global Diasporas an Introduction**, Second edition, **Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group**, An Informa Business, 2008
- Clifford, James: "Diasporas", **Cultural Anthropology**, Published by: Wiley on behalf of the American Anthropological Association, Vol. 9, No. 3, p.302-338, 1994
http://wayneandwax.com/pdfs/clifford_diasporas.pdf
- Çelebi, Osman Berat: "Rusya'nın Putin'inden, Putin'in Rusyasına...", **KOCAV Kültür Ocağı Vakfı, Stratejik Araştırmalar Kürsüsü**, 11 Mart, 2011
- Demirtepe, Turgut: "Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun", **USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi**, 2011
- Devlet, Nadir: "**Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)**", Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2014
- Dyatlov, Viktor: "Диаспора: попытка определиться в понятиях", **Журнал "Диаспоры"**, Москва, 1999 ("Diaspora: Popitka Opredelitsya v Ponyatiyah", Jurnal "Diaspori", Moskva, 1999
- Ersoy, İlhan: "Diaspora ve Kimlik: Eskişehir ve İstanbul'da Yaşayan Kırım Tatarları'nda Çoklu Kültürel Kimliğin İfade Alanı Olarak 'Tepreş'", Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü

Müzikbilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2008

Gasimov, Musa: “Rusya’nın Azerbaycan Politikası”, **Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Cilt: 7, Sayı: 4, 2001-2002

Gökbayrak, Şenay: “Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.63 S.3, 2008

Gündüz, Şinasi: **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara, Vadi Yayınları, 1998

Güven, Celal: Mustafa Zenginbaş, **Ermeni harekatına Amerikan Basını İlgisi: The New York Times Gazetesi**, Ermeni Araştırmaları, Sayı 41, 2012, s. 205- 208

Gordiyevskiy, Oleg: **КГБ. История Внешнеполитических Операций от Ленина до Горбачева**, Nota Bene, 1992 (ККВ. İstoriya Vneşnepolitiçeskix Operatsiy ot Lenina do Gorbaçova)

Goble, Paul: **Azerbaijanis Outside of Azerbaijan: Emigres, Diasporas and National Minorities**, Vol. 1, No. 2, February 15, 2008

Habiboğlu, Veli: Veli Habiboğlu, **Haydar Aliyev ve Azerbaycan Diasporu**, Bakü, Kartal, 2001

Hasanlı, Cemil: **История Дипломатии Азербайджанской Республики: Внешняя Политика Азербайджана в Годы Советской Власти (1920–1939)**, Пер. с Азерб. И.Н. Рзаева. – Москва, Флинта-Наука, 2013 (İstoriya Diplomatii Azerbaydjanskoy Respubliki: Vneşnyaya Politika Azerbaydjana v Godı Sovetskoy Vlasti (1920-1939))

Hasanlı, Cemil: **Русская Революция и Азербайджан : Трудный Путь к Независимости (1917–1920)**, Москва, Издательство “Флинта”, 2011 (Russkaya Revolyutsiya i Azerbaydjan: Trudny Put k Nezavisimosti (1917-1920), Moskva)

- Halilov, Selahaddin: Haydar Aliyev ve Azerbaycançılık Mefkuresi, Azerbaycan Üniversitesi yay. 2002
- İbrahimli, Haleddin: **Azerbaycan Muhacerireti Tarixi**, ADPU Neşriyatı, Bakı, 2012
- Ionescu, Dina: “Engaging Diasporas as Development Partners for Home and Destination Countries: Challenges for Policymakers”, **International Organization for Migration (IOM)**, (Göç Araştırma Serisi, Rapor No. 26, Uluslararası Göç Örgütü, 2006)
- Kaya, Ayhan: **Berlin’deki küçük İstanbul. Diasporada kimlik oluşumu**, Büke Yayıncılık. 2000
- Kalmikov, Pyotr: **Современная Китайская Диаспора. Россия в Структуре Международной Китайской Миграции**, Автореферат Диссертации на Соискание Ученой Степени Кандидата Исторических Наук, Москва, 2013 (Sovremennaya Kitayskaya Diaspora. Rossiya v Strukture Mejdunarodnoy Kitayskoy Migrastii, Avtoreferat Dissertatsii na Soiskanie Uçonoy Stepeni Kandidata İstoriçeskix Nauk)
- Kengerli, Rauf: “Bakıda Dünya Azerbaycanlılarının II Qurultayı keçirilecek”, **Xalq gazetı**, N 30, 11 Şubat, 2006
- Losyeva, Darya: “Азербайджано-Российские Отношения: Новые Приоритеты”, **Историческая и Социально-Образовательная Мысль**, № 4, 2014 (“Azerbaydjano-Rossiyskie Otnoşeniya: Novıe Prioritetı”, İstoriçeskaya i sotsialno- Obrazovatel'naya Mısl)
- Levin, Zalman: **Менталитет Диаспоры: Системный и Социокультурный Анализ**, Институт Востоковедения РАН, Крафт+, 2001 (Mentalitet Diasporı: Sistemniy i Sotsiakulturniy Analiz, İnstitut Vastokovedeniya RAN).

- Memmedov, Eldar **Müasir Dövrde Azərbaycan ve Rusiya Elageleri**, Bakı, Yazıçı Yayınları, 2014
- Memmedov, Rövşen: **Azərbaycan Diasporu ve Millî Mətbuat**, Bakü, Kartal, 2004
- Memmedova, İrade: “18. - 19. yüzylın Başlarında Azərbaycan'ın Nüfus Yapısı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, 60/2014, s. 14.
- Muradov, Şahbaz: **Azərbaycan Respublikasında Etno-Demoqrafik Prosesler: Tarixi Deyişiklikler Ve Reallıqlar**, Azərbaycan Respublikası Ehalisinin Sayının Dinamikası Ve Ona Tesir Eden Amiller, Bakü, 2013
- Baxış, Çingiz:
- Muradaliyeva, Elmira: “Şimali Azərbaycan XIX asrin 70-ci illeri – XX asrin evvellerinde”, **Azərbaycan Tarihi. XIX – XXI asrin evveli**, Ali mektebler üçün mühazire kursu, ed. Azad Rzayev, Bakı Universiteti neşriyyatı, 2010
- Boran, Aziz:
- Mnyakina, Mariya: “Эволюция Российско-Азербайджанских Отношений: Успехи и Проблемы”, **Евразийский Журнал Региональных и Политических Исследований**, Челябинский Государственный Университет, Челябинск, 2009. N 40. с.96 (“Evolyutsiya Rossiysko-Azerbaydjanskix Otnoşeniy: Uspexi i Problemi”, Yevraziyskiy Jurnal Regionalnıx i Politiceskix İssledovaniy)
- Nezirli, Şemistan: **“Azərbaycan Generalları”**, Bakü, Genclik, 1991
- Necefov, Bahtiyar: **“Düşmenin İç Üzü. XIX-Asrin Sonu XX. Asrin Evvellerinde Türkiye Ve Cenubi Qafqazda Ermeni Terrorizminin Tarihi”**, II. Bölüm, Bakü, Çaşıoğlu, 2006
- Örs, Hayrullah: **Musa ve Yahudilik**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2013, s. 213-219
- Rasizade, Alec: “Azerbaijan After Heydar Aliev”, **Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity**, Association for the Study of

Nationalities, C: 32, Sayı: 1, Mart, 2004

Remennick, Larissa: “Diaspora”, **The Blackwell Encyclopedia of Sociology**, ed. George Ritzer, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2007

Resulzade, Mehmet Emin: **“Azerbaycan Cumhuriyeti”**, Bakü, Elm-1990

Rumyantsev, Sergey: “Азербайджанцы и Грузины в Ленинграде и Петербурге: Как Конструируются Диаспоры”, **Журнал “Диаспоры”**, № 2, Москва, 2008 (“Azerbaydjantsı i Gruzim v Leningrade i Peterburge: Kak Konstruiruyutsya Diasporı”, Jurnal”Diasporı”)

Baramidze, Ruslan:

Rumyantsev, Sergey: “Диаспорастроительство в Постсоветском Азербайджане”, **КАРИМ Восток – Консорциум Прикладных Исследований по Международной Миграции**, Robert Schuman Centre For Advanced Studies, Январь, 2012 (“Diasporastroitelstvo v Postsovetskom Azerbaydjane”)

http://www.carim-east.eu/media/sociopol_module/Explanatory%20Notes%20AZ2%20-%202006.pdf

Safran, William: **The Jewish Diaspora in a Comparative and Theoretical Perspective**, Israel Studies, Vol. 10, Number 1, 2005,

Safran, William: “Deconstructing and Comparing Diasporas”, **Diaspora, Identity and Religion**, der., Waltraud Kokot, Khachig Tölölyan ve Carolin Alfonso, Routledge, Londra ve New York, 2004

Sheffer, Gabriel: **Diaspora politics: At home abroad**, Cambridge University Press, 2003

Sağlam, Serdar: “Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme”, **Türkiyat Araştırmaları**, Sayı 5, Güz-2006

- Saparov, Arseny: “The Alteration of Place Names and Construction of National Identity in Soviet Armenia”, **Cahiers Du Monde Russe**, Vol 44/1, 2003
- Sarıyeva, İrade: Dünya Azerbaycanlılarının Hemrelyi Tarihi, **Bakı Haber Gazetesi**, №1, 2017
- Seyitbeyli, Meryem: **Азербайджанская Диаспора в России. Особенности и Тенденции Формирования и Развития (1988-2010 гг.)**, Баку, “Şerg-Gerb” (Azerbaydjanskaya Diaspora v Possii. Osobennosti i Tendentsii Formirovaniya i Razvitiya).
- Songülen, İnanç Zeynep: **Selvet Çetin, Avrupa’nın Kendine Döner Silahı: Dışlayıcılık ve Ayrımcılık**, Straejik Düşünce Enstitüsü, SDE ANALİZ, Aralık, 2011
- Sultanlı, Vagif: **İstiklal Sevgisi**, Monografiya, Bakü, Elm ve Tehsil, 2014
- Şenay, Banu: “Uluslararası Toplumsal Alanlar, Uluslararası Kimlikler: Avustralyalı Türkler Örneği”, **Türkiye’de Kesilen ve Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler**, (ed.) R. O.Dönmez, P. Enneli, N. Altuntaş, İstanbul: Say Yayınları, 2010
- Şimşir, N. Bilal: **Azerbaycan – Azerbaycan’ın Yeniden Doğuş Sürecinde Türkiye – Azerbaycan İlişkileri**, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Nisan 2011
- Şihaliyev, Emin: “Ermenistan-Azerbaycan Çatışması: Çözüm Yolundaki Temel Sorunlar ve Gelecek Senaryoları”, **Bilge Strateji- Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 13, BİLGESAM, İstanbul, Güz, 2015
- Yılmaz, Reha:
- Tagiyeva, Şevket: **Демократические Республики Юго-Восточного Кавказа**

(Azadistan i Gilyanskaya Sovetskaya Respublika) İstoriya Kavkaza, Kavkaz, Bakı, 2005, (Demokratiçeskie Respubliki Yugo-Vostoçnogo Kavkaza (Azadistan i Gilyanskaya Sovetskaya Respublika) İstoriya Kafkaza)

Tahirli, Abid: **İdrak İşığında**, Ozan Neşriyyatı, Bakı, 2010

Tişkov, Valeriy: **Реквием По Этносу: Исследования По Социально-Культурной Антропологии**, Москва, Наука, 2003, (Rekviem po Sotsialno-Kulturnoy Antropologii, Moskva, Nauka)

Tören, Emrullah: **Ata Toprağı Ziyaretlerinin Turizm Kapsamında Değerlendirilmesi, VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi**, Kemer, Antalya, 12-15 Nisan, 2012

Tötölyan, Khachig: **Diaspora studies: Past, present and promise, Internaional Migration Institute/ University of Oxford/ Diasporas Programme, Working Papers-Paper 55**, April, 2012

Tok, Nafiz: **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003

Kamil, Taşcı: **Teknoloji Politikalarında Diasporaların Yeri Ve Yazılım Endüstrisinin Gelişimine Etkileri: Brezilya, Çin, Hindistan Ve Türkiye Örneği, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, C.3, Sayı 2, 2008

Vertovec, Steven **Religion and Diaspora**, Oxford University School of Geography and the Environment’da yapılan “New Landscapes of Religion in the West” isimli konferansta sunulan tebliğ. 27-29 Eylül, 2000

Volkova, Nataliya: **Этнические Процессы в Закавказье в XIX-XX века**, Кавказский Этнографический Сборник, Москва, 1969, Вып.4, s. 10 (Etniçeskie Protsesı v Zakavkazye v XIX-XX veka, Kavkazskiy Etnografiçeskiy Sbornik, Moskva)

- Yaldız, Fırat: Diaspora Kavramı: Tarihçe, Gelişme Ve Tartışmalar, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 18, Bahar, 2013
- Yaldız, Fırat: “Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.3, Sayı: 2, s.382-403, 2014
- Yunusov, Arif: “Azerbaydjanцы в России: Смена Имиджа и Социальных Ролей”, **Диаспоры: Независимый Научный Журнал**, № 3, Москва, 2005 (“Azerbaydjantsı b Rossii: Smena İmidja İ Sotsialnıx Roley”, Diasporı: Nezavisimiy Nauçnyy Jurnal)
- Yunusov, Arif: “Миграционные Тренды и Тенденции в Постсоветском Азербайджане”, **Транзитная Миграция и Транзитные Страны: Теория, Практика и Политика Регулирования**, Москва, Университетская книга, 2009, s.278 (“Migratsionne Trendı i Tendentsii v Postsovetskom Azerbaydjane”, Tranzitnaya Migratsiya i Tranzitne Stranı: Teoriya, Praktika i Politika Regulirovaniya)
- Yiğit, Ali: “Rusya Federasyonun’da Türk Topluluklarının Yaşadığı Bölgelerdeki Nüfus Hareketleri ve Değişen Etnik Yapısı”, **Ülkümüz Dergisi**, 3.Sayı, 6 Aralık, 2006
- Yagublu, Nesiman: **Azərbaycan Legionerləri**, Çırag, Bakü, 2005
- Yagublu, Nesiman: “**Ebdürrehman Fetelibeyli-Düdünginski**”, Bakü, Abşeron Neşr, 2009
- Yagublu, Nesiman: **Azərbaycan Muhaceret İrsi**, Elm ve tehsil, Bakı, 2011
- Yagublu, Nesiman: **Mehammed Emin Resulzade Ensiklopediyası**, Bakı, 2013
- Zahid, Ganimet: “Azerbaycan Diasporunun Kederli Menzeresi”, **Azadlıq Gazetesi**, 16 Mart, 2006

Wets, Johan:

“Migration and Development: Myths and Facts”, **International Organization for Migration(IOM), The European Policy Centre EPC Issue Paper**, No.11, January 21, 2004

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Dünyada Diaspora Stratejileri Türk Diasporası için  neriler, Kasım, 2011

“**Azerbaycan Diasporu: Büyük Yolun Bařlanđı**”, Xarici  lkelerde Yaşayan Azerbaycanlılarla İř  zre D vlet Komitesi, ed. N. Kurbanov, R. H seynov, E. Miralem, Bakı:  aşıoğlu, 2006

Azerbaycan Diasporu, Ensiklopedik Melumatlar Topluđu, Diasporla İř  zre D vlet Komitesi, ed. Ramiz Mehtiyev, Bak , 2012

Azerbaycan Tarihi (1920-1941), Yeddi cildde, C.6, ed. Cemil Guliyev, Bakı, Elm neşriyyatı, 2008

Azərbaycan tarixi, 7 cildde, 5. cild “Azərbaycan Zaqafqaziya d vl t liyi sistemində”, ed. Mahmud İsmayılov, Nigar Maksvell, Bakı, Elm, 2001

Halk Cebhesi Gazetesi, No:112, s. 14, 28 Haziran, 2018

Azerbaycanřunashđın Aktual Problemleri,  mummill  Lider Heyder Aliyevin Anadan Olmasının 92. İld n m ne Hesr olunmuş VI. Beynlxalq Elmi Konfransın Materialları, ed. İ. M. Abbasov, I. Hisse, Biznes Universiteti neşriyyatı,5-7 Mayıs, Bakı, 2015

Revan Türkleri, “1948-1953’de Ermenistan’dan Türklerin S rg n  (Deportasiya)”, Editör: Prof. Dr. Okan Yeşilot, Yeditepe Yayınevi, Ağustos, 2016

Kurultaya Hesabat, Azerbaycan Respublikasının Diasporla İř  zre

Dövlət Komitəsi, Bakı, Adventa, 2011

Fact-Sheet on Contribution of Migrants to Development: Trade, Investment and Development Linkages Birlesmis Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, Mayıs, 2010

<http://www.osce.org>

<http://www.azeri.ru>

<https://tass.ru>

<http://diaspor.gov.az>

<http://www.vakmos.org>

<http://fnkaa.ru->

<http://www.azerbaijans.html.com>

<http://www.vestikavkaza.ru>

<http://old.lawru.info>

<http://www.gks.ru>

<http://www.antropotok.archipelag.ru/text/ad04.htm>

<https://regnum.ru/news/polit/1721577.html>

<http://ru.apa.az>

<http://www.aksam.com.tr>

<http://www.azadliq.org>

<http://news.millf.az>

<http://www.ntv.ru>

<https://news.day.az>

<http://lib.aliyevheritage.org/tk/9646663.html>

<http://fond-kp.ru>

<http://www.21yyte.org>

<http://neftegaz.ru>

<http://www.bizimyol.info/news/80875.html>

<https://president.az/articles/29876>

<http://www.mfa.gov.az>

<http://musavat.com>

<http://www.vesti.ru>

<http://olaylar.az>

<http://www.dtik.org.tr>

<http://diaspora.gov.az>

<http://biweekly.ada.edu.az>

http://scepsis.net/library/id_1237.html

<http://telegraf.com/news/38813>

<http://www.balgoc.org.tr/gocmenyerlesim.html>

<http://www.amerikaninsesi.com>

<http://www.turkishny.com>

<http://www.census.gov/popclock/>

<http://www.perspektivy.info>

<http://www.oecd.org>

<http://www.ng.ru>

<http://www.circassiancenter.com>

<http://www.orsam.org.tr>

<https://ria.ru>

<http://tdk.gov.tr>

<https://m.lent.az>

<http://moscow.mfa.gov.az>

<https://musavat.com>

<https://www.youtube.com>

<https://axar.az>

<http://demokrat.az>

<https://modern.az>

<http://unikal.org>

<http://azadinform.az>

<https://www.kommersant.ru>

<http://www.aif.ru>

<http://sosial.gov.az>

<https://ufms-gov.ru>

<https://www.cbr.ru>

<http://ayna.az>

